

97 1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr–Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Házi Jenő 80 éves

Házi Jenő 80 éves

Köszöntjük a 80. születésnapját ünneplő Házi Jenőt, a soproni helytörténetírás nevezettségviselőjét, a magyar középkori forrásközlés egyik legjelentősebb tudósát, a Magyar Tudományos Akadémia volt levelező tagját, Sopron nyugalmazott főlevéltárosát.

1892. április 16-án Vásárhelyen, Pozsony megyében született; parasztcsaládból. A középiskolát Pozsonyban végezte, az egyetemet Budapesten. Már egyetemi tanulmányai során lelkes kutatója a középkori magyar történetnek. Megfordult Pozsony, Nagyszombat, Esztergom, Budapest és Bécs levéltáraiban. Kutatómunkájának eredménye: „Detrekő vára a középkorban” (Hadtörténeti Közlemények 1914). A történelem-földrajz szakos tanár első, kitűnő értekezése ez.

Az első világháborúban kétszer súlyosan megsebesült. Alighogy visszanyerte egészségét, 1917. május 29-én doktorált magyar történelemből. Még ez év áprilisában levéltári kezelői vizsgát tett. Nem véletlen, hogy Csánki Dezső történettudós, a Magyar Országos Levéltár neves főlevéltárnoka éppen Házi Jenőt ajánlotta Sopron városának levéltára élére. 1917. május 13-án vette át hivatalát, ekkor 25 éves volt. A levéltári fogalmazói szakvizsga után 1918-ban főlevéltárosi besorolást kapott. A fogalmazói szakvizsgával ez időben csupán hatan rendelkeztek az országban. A tudományos követelményeknek megfelelően rendezte a levéltár iratanyagát. Kétezer darab középkori oklevelet lajstromozott, számos

történeti értékű iratot mentett meg a pusztulástól.

„Sopron szabad királyi város története” címmel 1921–1943 közt, 13 kötetben tette közzé levéltárunk középkori anyagának jó részét. Azóta Házi Jenő nevét a tudományos világ a legjelentősebb középkori forrásközlők nevével együtt emlegeti. A 13 kötet a magyarországi középkori várostörténeti kutatás aranybányája. A török pusztítása miatt csak Sopron rendelkezik olyan levéltárral, mely középkorának mindennapi életét bemutathatná. Sopron magyar kultúráját tanúsítja az 1928-ban megjelent „A XVI. századbeli magyar levelek Sopron sz. kir. város levéltárából”, Augusztinonicz Elemérrel mint társszerzővel pedig „Sopron a régi magyar irodalomban” (1936) c. munkája. Házi Jenő nevéhez fűződik többek között a Soproni Virágének, a magyar szerelmi líra legrégebbi emlékének és a Soproni magyar–latin Szójegyzék (1924) felfedezése [98](#)is. Közel húsz esztendő szorgalmas tudományos munkálkodása után 1938. május 6-án, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta. Székfoglaló előadásában a városi igazgatási szervezet (kancellária) kialakulásának történetét mutatta be a XI–XIV. századi Sopron társadalmi és gazdasági fejlődése alapján. Az 1937-ben meginduló Soproni Szemle szerkesztő bizottságának is tevékeny tagja volt. 1939-től a nyilas párt helyi mozgalma ellen szervezett és agitált. Ezért a Gestapo 1944. október 15-én 24 társával együtt túszként letartóztatta és közülük kettőt meggyilkolt. Ötvennyolc éves korában, 1950-ben nyugdíjazták.

A tisztelet és az elismerés hangján szólhatunk nyugdíjazása óta végzett tudományos munkájáról is. A Magyar Izraeliták Országos Képviselőtének kiadásában 1965–1971 közt megjelent a Magyar-zsidó Oklevéltár VIII–XIII. kötete. Az egyenként 500–600 oldalas forráskiadvány nagy részében Házi Jenő munkája. Kiadásra kész kéziratok közül is néhányat megemlítiünk: A soproni Gerichtsbuch (434 gépelt oldal); A Vasvár–szombathelyi káptalani levéltár középkori oklevelei (900 p.); A Niczky-család középkori oklevelei (250 p.); A soproni polgári családok 1535–1848 (1400 p.).

Nem vállalkozhatunk itt kisebb terjedelmű tanulmányainak, cikkeinek teljes bemutatására. Ezek megjelentetése főleg a felszabadulás utáni időre esik. Közülük több Sopron története eddig alig érintett területeinek feltárására ösztönzi kutatóinkat. Ilyenek: Macskakő vára (SSz. 1962). A soproni külváros 2. fertályának telekkönyve az 1536. évből (SSz. 1959.); A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben (SSz. 1965); A legrégebbi felekezeti anyakönyvek statisztikai táblázatai (SSz. 1966); Néhány adat községek középkori határához (Tört. tud. tanulmányok Bp., 1958) stb. A 60-as években tartott előadásaival a soproni idegenvezetők képzéséhez hatékonyan hozzájárult.

Kívánjuk, hogy erőben és jó egészségben tovább munkálkodhassék a soproni helytörténetírás javára.

Horváth Zoltán

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása

[99](#)Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása

A Soprontól 7 km távolságra fekvő Fertő tó fürdési és vízi sportolási lehetőségeivel kiegészíti a város hegyvidéki üdülőhelyben és műemlékekben gazdag környezetét. A város lakói az elmúlt másfél évtized alatt nagy energiával, egyéni munkával cölöpökre faházak vízi sporttelepet építettek. Ez a kezdeményezés is azt mutatja, hogy a tó meleg vize, nagy vízfelülete, a táj különleges természeti viszonyai, megnyugtató jellege,

enyhe klímája kitűnő lehetőséget nyújt a magyar dolgozók és a külföldi látogatók üdülésére.

A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottsága neves orvosprofesszorokat kért fel a tó ilyen szempontból való vizsgálatára. Dr. Bakács Tibor, az Országos Közegészségügyi Intézet főigazgatója, dr. Schulhof Ödön, az Országos Reuma és Fizikoterápiás Intézet tudományos igazgatója és dr. Páter János, a Pécsi Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézetének igazgatója szerint a Fertő tó mind higiénés, mind balneológiai szempontból igen alkalmas üdültetés és munkaerő regenerálódás, tehát a népegészségügy és a népgazdaság ezen céljainak megvalósítására.

A tó és a vele – természeti adottságai folytán – összefüggő terület jellegzetes tájegységet alkot (1. ábra). Célszerű a terület fejlesztését és természetvédelmét egységes terv alapján irányítani.

Tavak mint üdülőközpontok irányított fejlesztéséhez számos esetben (Balaton, Velencei-tó, Fertő tó osztrák partja, Wörthi-tó, Bodeni-tó) csak akkor kezdtek hozzá, amikor a tömegfürdőzés, a vízszennyeződés, a szabálytalan építkezés megindult, és nehéz akadályokat gördített a területrendezés útjába.

A Fertő tó és környéke a két állam közötti megosztottsága, illetve az országhatárhoz való közelsége miatt e hibáktól mentes. Éppen ezért területén korszerű tájfejlesztési program kidolgozása alapján olyan üdülővidék alakítható ki, amelyben az ember – a természetbe illő létesítmények felhasználásával – megtalálja pihenési, sportolási és szórakozási lehetőségét.

Ennek a tervszerű fejlesztésnek előkészítésére szükséges a táj természet- és gazdaságföldrajzi adottságainak tudományos kutatása, regionális vizsgálata, s ezek alapján az elrendezés és a szükséges építmények átfogó, majd részletesebb műszaki és gazdasági tervezése.

Tanulmányunk a fejlesztési folyamat jelenlegi helyzetéről kíván tájékoztatást nyújtani.

Az első javaslat 1963-ban a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. részére készült „Tanulmány a Fertőtáj távlati fejlesztésére” címmel. Magába foglalta a tó és a körülötte levő 10 község – mint tájegység – fejlesztési elgondolását. A regionális vizsgálatok alapján kidolgozott következő munka a „Nyugatdunántúli üdülőterület regionális rendezési tervé”-nek egyik fejezetét képezte, amelyet a Minisztertanács 1030/1967 Korm. sz. határozatával jóváhagyott.

A rendszeres tudományos feltárás munkája 1959-től 1968-ig a Magyar Hidrológiai Társaság Fertő tó Kutató Tudományos Bizottsága, 1969-től kezdve a Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának keretében folyik.

Az eddigi kutatások alapján a Fertőtáj adottságai és fejlesztési lehetőségei a következőkben foglalhatók össze:

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / 1. A Fertőtáj fejlesztése

1001. A Fertőtáj fejlesztése

A fejlesztés célja: a táj korszerű üdülőterületté való kialakítása. Ennek érdekében szükséges:

- a gyógyulási és üdülési lehetőségek kiépítése;
- a természeti, gazdasági és kulturális értékek védelme és idegenforgalmi célra való felhasználása;
- az ösközségek lakói részére jobb életkörülmények biztosítása;
- az állandó és az idenylakosság számára szükséges infrastruktúra (közművek, közlekedés, kereskedelem) létesítése, illetve korszerűsítése;
- a tájfejlesztésnek az ember és környezete összhangjában történő megvalósítása, a természet szépségének és zavartalanságának megtartásával;
- Sopron város és a Fertőtáj kölcsönhatásainak fokozása;
- az osztrák tórészre és tájra vonatkozó tervekkel és intézkedésekkel való egyeztetés.

A tájegység üdülővidékké fejlesztésének elgondolása 4 gyógy-, illetve sportüdülési és 3 kulturális bázisra épül fel. Ezek egyben gazdasági és kereskedelmi centrumok is lennének.

Az üdülőtelepek kialakítására a tó, a gyógyfürdők létesítésére az ásványvízforrások adnak lehetőséget.

A tó Magyarországhoz tartozó területe nagyjából nádas. Csak két nagyobb sík vízfelület található: az egyik Fertőrákos előtt, mintegy 2,5 km parthosszal és 2,5–3 km² szabad vízzel, a másik a hidegség–hegykői nádasok és az országhatár közötti, több öblözetű, hozzávetőleg 5–6 km² nagyságú nyílt vízterület, összesen 6 km parthosszal. Ez utóbbihoz legközelebb fekvő település keletről Mexikópuszta, a nemzetközi forgalom a Pamhagen–Fertőd közötti közútról közelítheti meg.

A *fertőrákosi* sík víz parti területeire Sopron Város Tanácsa a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodájával tanulmánytervet készíttetett. A tervzet a Rákos patak balpartján (északi part) levő vitorlástelep közművesítését és 1500 fő befogadóképességre való bővítését javasolja. A telepen most 40 faház van 300–400 fő befogadóképességgel. A sportolási felkészültség nagy. A Vitorlás Szövetség 470 taggal és 102 vitorlással rendelkezik. Évente több versenyt rendez. A Horgász Szövetség taglétszáma 360. A Rákos patak jobb partjára (déli part) új, korszerű üdülőtelepet terveznek, mégpedig 3000, később 5000 főre bővíthető strandot, campinget, víkendház és horgásztanya telepet. A strand másfél méterrel való feltöltése 3000 m³ anyagot igényel, melynek kétharmada a tómeder kotrásából, egyharmada kötörmelékéből adódna.

A *Mexikópuszta* közelében levő öböl sorban alakulhat ki távlatilag a másik tavi üdülőbázis – mint vízi útról is megközelíthető kirándulóhely – stranddal, étkezési és szórakozási lehetőségekkel, kikötővel, körülötte üdülőkomplexummal.

A föld alól feltörő ásványvizekre telepített gyógyfürdők közül, a régebben már működött, a háború alatt tönkrement *Balfürdő* újjáépítése megindult. Előzőleg 20 ágy állt a betegek rendelkezésére. Az ÁÉTI terve szerint az Egészségügyi Minisztérium most 172 fekvő és 300 ambuláns beteg kezelésére 64 millió forint költséggel új gyógyintézetet létesít, amely a soproni szívszanatórium betegeinek utókezelésére is szolgál. A fürdőtelep 4 forrása az OKI megállapítása szerint kénes, alkáli hidrogénkarbonátos gyógyvíz. Mozgásszervi, reumás, ízületi **101** és porcdegenerációval járó gerincbetegségek gyógyítására alkalmas. Vízhozama 200 l/p.

A másik, gyógyvízre történő település *Hegykő* községben épül. A községi tanács geotermikus kutatás céljából az OVIFU-val fúrást végeztetett. Az 1500 m mélységből 57 C° hőmérsékletű alkáli

hidrogénkarbonátos víz tört fel, amely reumás betegségek gyógyítására alkalmas. A MÉLYÉPTELVÉNY által készített beruházási program szerint a 400 l/p mennyiségű vízkészlet három különböző hőfokú medencében: strand-, gyermekfürdő, uszoda céljára kerül felhasználásra. A termálfürdő környezetében üdülőtelep (hétvégi házak, camping, sportpályák stb.) létesül, melynek elhelyezésére a tanács megfelelő fekvésű, közművesíthető területet biztosított.

A tájegységen található természeti és művészeti értékek a következő kulturális bázisokat alkotják.¹⁽¹⁾

Fertőrákos természeti nevezetessége a miocén korabeli mészkőfejtő-barlanghálózat, amelynek falaiban tengeri állatok és növények ősmaradványai találhatók a mintegy 12 millió évvel ezelőtti tenger idejéből. Az 50–60 m magas csarnokok boltozatait kőzetmechanikai szakeljárással biztosították és az idegenforgalom céljára járatokkal látták el. A kőfejtő feletti dombtetőről kitűnő kilátás tárul a néző elé a Fertő tóra. A másik érdekesség az i. sz. III. századból származó Mithras-szentély, amelyet a római hadseregben szolgáló perzsa katonák állítottak fel.²⁽²⁾ Műemlék a középkori eredetű 25 szobás, volt püspöki kastély, a dunántúli barokk stílus egyik legszebb alkotása. Termeiben dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató a Fertőtáj múzeumát helyezi el. A XVIII. századi vízimalmot turistaszállóvá alakították át. A főtéren látható még az 1530-ból megmaradt pellengér.

Fertőd építőművészeti értéke az 1760–70 között, a Hanság lapterületére épült, volt Esterházy kastély, mely Versailles mintájára barokk stílusban épült. A kastélyban Haydn emlékmúzeum van. Hagyományaihoz híven a zeneteremben és jó időben a díszudvaron hangversenyeket rendeznek. A kastélyhoz 177 ha nagyságú díszpark tartozik.

Nagycenk Széchenyi Istvánnal kapcsolatos történelmi emlékekkel van tele. A most újjáépítés alatt álló kastély 1801-ben kapta barokk jellegű formáját. Mint Széchenyi vidéki otthona és pihenőhelye a reá, valamint a reformkorra vonatkozó emlékek múzeumának ad helyet. A kastély körül szabadtéri közlekedési múzeum lesz. A temetőben levő, 1778-ban, klasszicista stílusban épült mauzóleumban nyugszanak a „legnagyobb magyar” hamvai. A község főterén áll bronzszobra: Strobl Alajos alkotása. Nagycenkől Fertőboz felé húzódik két és fél km hosszan a két hársfasor, amelyek közötti 30 m széles gypsávon rendezte Széchenyi az első magyarországi lóversenyeket. A hagyománynak megfelelően lovasiskolát állítanak fel, ennek lovait a kastély melléképületeiben helyezik el. A hársfasor végén található az 1793-ban épült „Gloriette”, amelynek magaslati helyéről a legszebb kilátás nyílik a tóra.

A tájegység többi falvaiban is számos kultúremlék van, így Hidegségen, Fertőszéplakon, Balfon középkori eredetű templomok, több helyen a XVIII. és XIX. századból megmaradt uradalmi épületek, egyházi jellegű szobrok, barokk és rokokó sírkövek találhatók. A táj építészeti jellegét a fűrészfogas elhelyezésű, nyújtott tornácú népi házak mutatják, amelyek közül egyre több kerül ¹⁰²lebontásra, hogy új épületnek adjanak helyet. Legfőbb ideje védelmükre intézkedést tenni.

A Fertőtájon üdülők tehát kulturális szórakozást is bőven találhatnak. Mutatja az, hogy Fábján Lajos, a Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője szerint az 1970. évben a fertődi kastélyban 127 ezren, a nagycenki mauzóleumban 46 ezren, a fertőrákosi kőfejtőben majdnem százezren fordultak meg. A fertődi kastély látogatói közül 10 500 külföldi volt, 70 országból.

Sopron és a *Fertőtáj* kapcsolatát nemcsak az egymásmellettség, hanem még egyéb érdek is összefűzi. A város vezetői: dr. Erdély Sándor tanácselnök és Kocsis József elnökhelyettes is ezt a célt tartották szem előtt, amikor Balzfürdő és a fertőrákosi tóparti üdülőtelep területét a városhoz csatolták. A táj fejlődésének fő támasza Sopron, mert a tájon üdülők kulturális szórakozást, hegyvidéki kirándulást, kereskedelmi

beszerzési lehetőséget elsősorban a városban találnak. Viszont a soproniak fogják legnagyobb részben a tavi üdülést és a vízi sportokat élvezni. Sopron és a Fertőtáj egymást kiegészítve – a Balaton és a főváros után – a legtöbb lehetőséget nyújtja a nyugat-európai turistaforgalom vonzására. Mégpedig olyan külföldi réteget mozgathat meg, amely eddig nem szerepelt idegenforgalmunkban.

A „Soproni Ünnepi Hetek” programjában mindig szerepelnek a fertőrákosi „Barlangszínház” opera, balett és drámai előadásai.³⁽³⁾

A Magyar Hidrológiai Társaság Soproni Csoportja előadásokban és ülésein foglalkozott fertőtáji problémákkal, nemegyszer osztrák vendégek részvételével.

A város és a tájegység viszonya még egyéb téren is fejlődik. A táj dolgozóinak tekintélyes része a soproni ipartelepekre jár munkára. Viszont Sopron iparosodásának növekedése magával hozza a további lakáshiányt, amelyet enyhíteni fog, ha a kertés házba kívánczó ipari dolgozók – a közlekedés és a közművesítés javulásával – Fertőrákoson és a többi tóparti községekben telepednek le.

Az *osztrák tópart* és a magyar Fertőtáj kapcsolatai – a határátlépés könnyítése esetén – igen értékesen fejlődhetnek. A kétmillió lakosú Bécs csak 50 km távolságban van a tóparttól, tehát gépkocsival egy óra alatt elérhető. A hétfévi csúcsgalomból szóló legutóbbi közlések százezer víkendezőt jelentettek. A nyugati országokból az osztrák parton időző üdülők minden bizonnyal szívesen látogatnák a korszerűen kiépített magyar strandokat, az ízletes ételeket és borokat adó vendéglőket, szórakozóhelyeket. Viszont a hazai üdülőknek is élményt nyújtaná a szomszéd állam községeinek meglátogatása.

Az *ősközségek* fejlesztése az üdülővidékké alakítás egyik legfontosabb része. A tó és a körülötte fekvő 10 község területe mintegy 35 ezer ha. A népsűrűség 52 fő/km². Az állandó lakosság száma az 1970. január 1-i népszámlálás szerint 13 786 fő, ami 5%-kal kevesebb az 1960. évi adatnál. A csökkenés oka a kereseti lehetőség, az élet természetes vérkeringésének hiánya. Az idegenforgalom megindítása a lakosság életkörülményeit is javítani fogja, hasonlóképpen más tóparti településekhez. Így többek között jelentős jövedelmet hozhat:

– az üdülővendégek ellátására szolgáló növényi és állati termékek (elsősorban gyümölcs, szőlő, bor, zöldség, virág, baromfi stb.) eladása. Már most is megállapítható, hogy a tradicionális zöldségtermelő „H” községek ¹⁰³(Hegykő, Homok, Hidegség) magasabb életszínvonalúak. Ha Fertőrákoson, Balfon, Fertőbozon a szőlők, Fertődön a gyümölcsösök gondozottabbak lennének, ez már lényegesen javítaná a lakosság helyzetét;

– a lakások nélkülözhető részének bérbeadása, különösen ha az kulturált környezetben, egészségügyi berendezésekkel van ellátva. Példát kell venni az osztrák tópart falvairól, ahol 1969. évi adat szerint 2 721 szoba állt a fizető vendégek rendelkezésére;

– az üdülőtelepeken és a hozzá tartozó berendezések üzemében széles körű munkaalkalom lehetőségei;

– a népi kézimunkák, faragványok emlék- és ajándéktárgyként való eladása.

A községek tengerszint feletti magassága 145–119 m A. f. között váltakozik, tehát lényegesen magasabban fekszenek a tó tervezett vízszintjénél.

A tájegység település-egészségügyi szempontból kedvezőtlenebb helyzetben van, mint az ország más vízparti területei. Jelentős javulást hoz e téren a Fertőmenti Regionális Vízmű építése, amely a Kópháza,

illetve Balf községtől Fertődig húzódó 9 község 11 650 lakosát látja el jó ivóvízzel. A vízmű a fertőbozi „Nagy forrás”-ra (1 500 l/p) és a fertődi 1. és 2. számú kútra (1000 l/p) támaszkodva távlatban átlagosan 1423, csúcsban 1771 m³/nap vizet biztosít. A vízmű 1972 nyarán lép üzembe. Egyelőre csak közkifolyók útján szolgáltatja a vizet. A házakba való bevezetés csak a csatornázás kiépítése után lehetséges. A vízmű továbbfejlesztése a fertődi újabb négy kút (1600 l/p) létesítése útján történik Fertőendréd, Fertőszentmiklós és Petőháza ellátására. Ezzel a II. ütemmel együtt, amely 1975-re készül el, 12 község 18 250 lakosa kap jó ivóvizet. A teljes regionális vízmű távlati vízkapacitása átlagosan 2893 m³, csúcsban 3558 m³/nap.

Fertőrákos község a soproni vízműhöz csatolt vízelosztó hálózattal rendelkezik, mint annak egyik fogyasztó körzete. Jelenleg közkifolyós rendszerrel üzemel, de megvan a lehetőség a házakhoz való bekötésre a szennyvíz elvezetés biztosítása után. Sajnos az érintett települések a negyedik ötéves tervben csatornaépítést nem irányoztak elő. A tájegység tizedik községe, Nagycenk lakosai ivóvizüket 8 közkútból és egy artézi kútból veszik. A község Pereszteggel együtt szintén regionális vízművet szeretne létesíteni. A jó ivóvíz fontos egészségügyi követelmény, mert az OKI megállapítása szerint Fertőrákoson és Nagycenken a golyvás megbetegedéseket éppen a talajvízből táplálkozó kutak vize okozta.

A tájegység a villamosenergiát az országos hálózathoz nyeri. A kültelki és egyes régi házak még nélkülözik a bevezetést. A közvilágítás korszerűsítése igen időszerű volna.

A községek a Sopron–Győr vasútvonal mentén fekszenek, a vasútállomástól 2–5 km távolságra. Egyedül Fertőrákos van 9 km-re a soproni állomástól. Az 1030/1967 Korm. sz. határozat 2 c. pontja szerint a vonalon a pályatestet korszerűsíteni és a személyforgalmat gyorsabbá kell tenni. A határozat óta már javulás észlelhető.

A közúti közlekedés úthálózata párhuzamos jellegű. A környék főútvonala a 85. és a 84. sz. Győr és Sopron közötti fk. út. Ezzel szinte párhuzamos a tóparti 8 községet összekötő 8518. és 8526. sz. közút. Ezek az újabban jó karban lévő utak képezik a tó körüli közút magyarországi szakaszának alapját, amelynek kiépítését az 1030/1967 Korm. sz. határozat 6./b. pontja elrendeli. Ezt a vonalat kellene Fertőrákostól Mörbisch felé és Fertőtől Pamhagen felé kiépíteni [104](#) és határátkelő helyekkel ellátni, hogy az osztrák közúti hálózattal összekapcsolható legyen. Természetesen a községekből az üdülőhelyekre biztosítani kell a gépjárművek részére a megfelelő minőségű közutat. Ez Fertőrákos községtől a tóparti üdülőtelepig már folyamatban van.

Fontos a községeken belül is a közlekedési lehetőség javítása. A táj 10 községében összesen 82 km hosszú községi útból 49 km, a 109 km hosszú járdából 70 km vár kiépítésre.

A táj üdülőterületté történő kialakításánál a községek és az üdülőtelepek szükségletei összefonódnak, és ez magával hozza a lakosság fejlettebb igényeinek kielégítését is.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében

II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöke – a 2051/1967. Korm. sz. határozat 7. pontja alapján – a Fertő

tó különleges adottságainak kutatására és a feltárás népgazdasági hasznosítására „MTA Fertőtáj Bizottság” néven koordináló szervezet létesített. A Bizottság 1968 novemberében az Akadémia Biológiai, Műszaki, Orvosi, Agrár-, valamint a Föld- és Bányászati Tudományok Osztályainak képviselőiből alakult.

Az alakuló ülésen kifejtett elgondolás szerint a Bizottság távlati munkatervet dolgozott ki, amelynek anyagi fedezetét a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. vállalta.

Az 1970–75 közötti időre szóló munkaterv a következő programot foglalja magában:

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / A) Helyzetfelmérő tanulmányok

A) Helyzetfelmérő tanulmányok

A kutatások koordinálásának megalapozására a Bizottság felkért 13 kutatással foglalkozó intézményt és 26 szakembert, hogy szakágazatuk területén vizsgálják meg a Fertőtájra vonatkozó eddigi kutatások helyzetét és közöljék az elért eredményeket. Az intézményektől beérkezett tájékoztatók kiadványa még 1969 májusában megjelent.

A 26 szakágazat koordinátorainak beszámolóit a következő kötetekben jelentek vagy jelennek meg:

1. kötet. A TÁJFEJLESZTÉS ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI (Bp. 1969, 113 lap)

Témái: Tájfejlesztés. Üdülés. Ősközségek. Építésügy. Építészet. Műemlékvédelem. Magyar–osztrák határmenti regionális tervezés. Közgazdasági és jogi vonatkozások.

2. kötet. A TÁJ HIDROSZFÉRÁJA ÉS VÍZGAZDÁLKODÁSA (Bp. 1970, 125 lap)

Témái: Felszíni vizek. Felszín alatti vizek. Vízsztabszabályozás. Vízkészlet-gazdálkodás. Vízgazdálkodási létesítmények. vízminőségvédelem.

3. kötet. A TÁJ LAKOSSÁGA (Bp. 1971, 79 lap)

Témái: A Fertőtáj településegészségügyi helyzete. Gyógyfürdők. Gyógy- és ásványvizek. Néprajz. Szociológia.

4. kötet. A TÁJ GEOSZFÉRÁJA (Bp. 1972. Megjelenés alatt.)

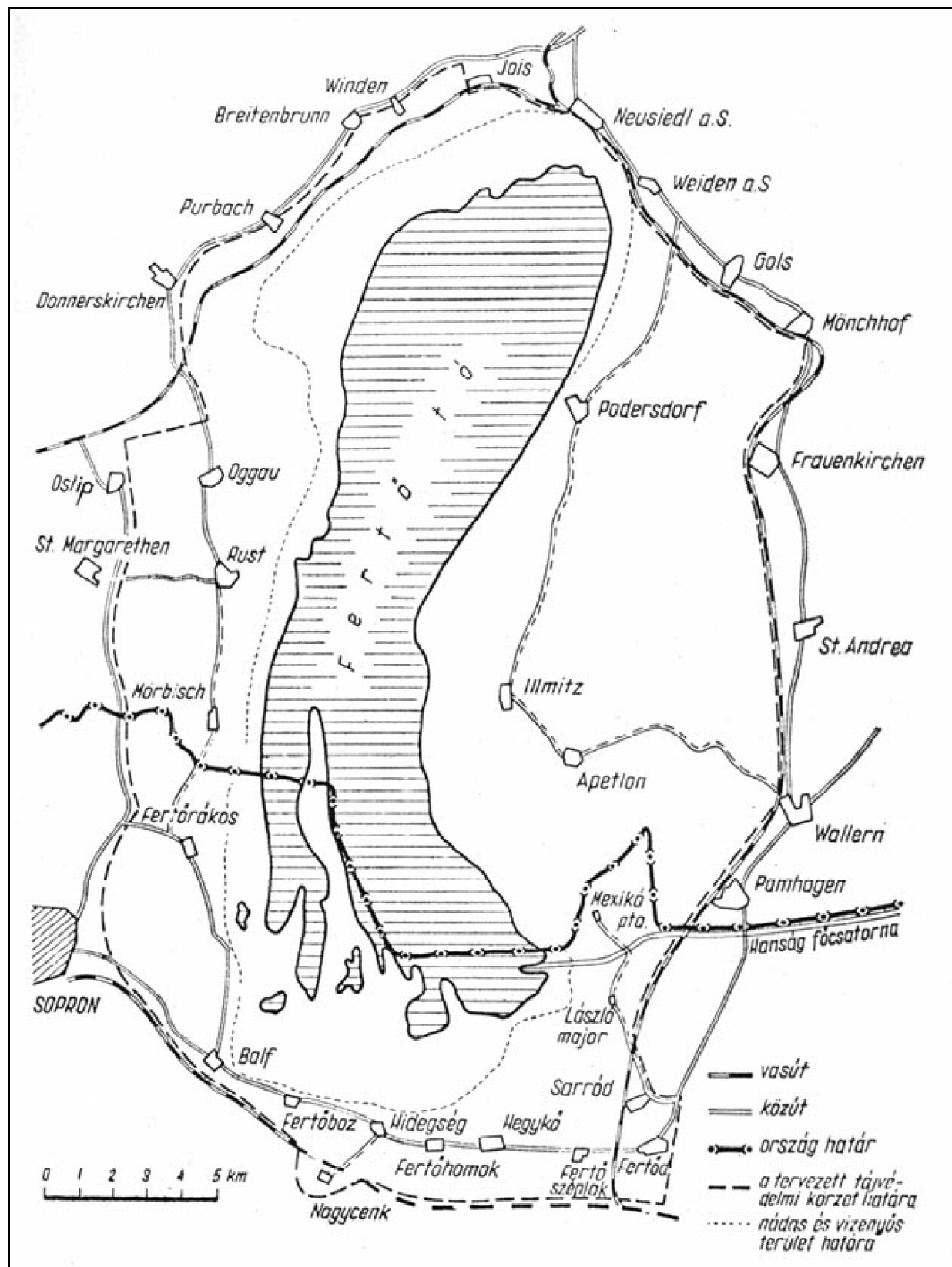
Témái: Geológia. Hidrogeológia. Geofizika. Geomorfológia.

5. kötet. A TÁJ BIOSZFÉRÁJA

Témái : Hidrobiológia. Botanika. Zoológia. Vízkémia.

1066. kötet. A BIOSZFÉRA KÉSZLETEINEK HASZNOSÍTÁSA

Témái: Mezőgazdaság. Erdőgazdaság. Nádtermelés. Halászat. Talajtani vizsgálatok. Szikesek. Éghajlat. Időjárás.

A beszámolók és tanulmányok kidolgozásában részt vettek az MTA Földrajztudományi Intézet, az MTA Geofizikai és Geodéziai Laboratórium (Sopron), az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet, az MTA Biológiai Kutató Intézet (Tihany), az MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoport, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állattrendszertani tanszéke, a Budapesti Műszaki Egyetem Építéstartörténeti tanszéke, a Mosonmagyaróvári, a Keszthelyi és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, az Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézete (Pécs), az Erdészeti és Faipari Egyetem Termőhelyismerettani tanszéke (Sopron), az Építés- és Városfejlesztési Minisztérium Területrendezési Főosztálya, az Országos Közegészségügyi Intézet, az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet, az Egészségügyi Minisztérium Országos Gyógyfürdő Igazgatósága, az Országos Vízügyi Hivatal, a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, a Vízügyi Dokumentációs Központ, az Országos Vízügyi Beruházó Vállalat, az OVH vízminőségi felügyelet, az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság (Győr), a Bányászati Kutató Intézet Petrográfiai Osztálya (Sopron), az OMMI Vízéletani Osztálya, az Állami Tanulmányi Erdőgazdaság (Sopron), az Országos Meteorológiai Intézet, a Kertészeti Növénytermesztési és Növénytermesztési Kutató Intézet (Fertőd), a Liszt Ferenc Múzeum (Sopron), a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, a Magyar Dunakutató Állomás (Alsógöd), a Haltenyésztési Kísérleti Állomás (Szarvas) vezetői, tanárai, tudományos munkatársai.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / B) A Fertőtáj bibliográfiája

B) A Fertőtáj bibliográfiája

A Bizottság a Fertőtájjal foglalkozó tudományos kutatómunka elengedhetetlen feltételének tartotta a tájjal foglalkozó irodalom címjegyzékének összeállítását. A kézirat Lászlóffy Woldemár, a műszaki tudományok doktora főszerkesztésében, széles körű kutatógárda, köztük az MHT soproni csoport tagjai, Garád Róbert elnök, dr. Csapody István, dr. Domonkos Ottó, és dr. Kárpáthy László és társaik közreműködésével az 1971. év végére elkészült. A műben szerepelnek azok a gyűjtemények is, amelyeket szerzőik, pl. Király Iván, Thier László a Fertőtájjal foglalkozó évtizedes munkásságuk során állítottak össze. A mű 7 főcsoport, ezen belül 66 szakcsoport beosztásban 2652 címszót tartalmaz magyar és német nyelven a Magyarországon kiadott és a legfontosabb osztrák munkákról. A szerkesztés figyelembe vette a „Burgenländisches Landesarchiv” által kiadott dokumentumanyagot is. A címjegyzék minden egyes irodalmi anyagról részletes tájékoztatót tartalmaz, közli a terjedelmet, az illusztratív anyagra, az idegen nyelvű összefoglalásra vonatkozó adatokat, a könyvek vagy folyóiratok leírását és rövid annotációt is nyújt. A mű már 1972 nyarán – a Győri Megyei Nyomda készítésében – a Fertőtájjal foglalkozó kutatók rendelkezésére áll. A szerkesztési és nyomdai költségeket a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. a munkaterv keretében fedezi.

Az összegyűlt nagy anyag vizsgálata során kiviláglott, hogy az egyre fokozódó kutatási és irodalmi tevékenység szükségessé teheti egyes fontosabb szakágazat területén kiegészítő füzet megjelentetését. Ezért a Bizottság 1971. december 10-én tartott ülésén tervebe vette, hogy a vízgazdálkodás szakterületéről – az osztrák szakemberekkel együttműködve – részletesebb bibliográfiát adjon ki.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés

keretében / C) Tanulmányok a tájfejlesztési koncepció kialakítására

C) Tanulmányok a tájfejlesztési koncepció kialakítására

A fejlesztési tervek előkészítéséhez és kidolgozásához a Bizottság szükségesnek tartotta vizsgálat alá venni a táj idegenforgalmi, természetvédelmi és a helyi viszonyait, valamint a nemzetközi tárgyalások témáit és megállapításait.

Az Országos Természetvédelmi Hivatal, a Győr-Sopron Megyei Tanács szervezési és jogi osztálya, a Megyei Idegenforgalmi Hivatal, a Magyar Hidrológiai Társaság soproni csoportja, a Magyar–Oszták Vízügyi Bizottság, a Magyar–Oszták határmenti kérdéseket Egyeztető Bizottság, az MTA Ipargazdasági Kutatócsoportja és az MTA Fertőtáj Bizottság szakértői által készített és az ÉVM Területrendezési Főosztály vezetője által összefoglalt tanulmányokat a bizottság a „Fertőtáj fejlesztésének távlati és feltételei” című kiadványában 1970-ben jelentette meg.

A szakvéleményeket a bizottság bemutatta az MTA elnökségének, a Győr–Sopron Megyei Tanács V. B.-nek és a Nyugat-dunántúli Intéző Bizottságnak. A folyamatos kutatómunka időnkénti eredményei alapján újabb javaslatok készülnek a tervezés és a szakmai állásfoglalások részére.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / D) Adatgyűjtemény

D) Adatgyűjtemény

A fejlesztés kialakítása céljából alapvetően szükséges a táj természeti és gazdasági adatainak, termelési helyzetének, életkörülményeinek statisztikai és egyéb módszerekkel való rögzítése. A bizottság ezért a 26 szakágazati területen megindította az adatgyűjtést. A tanulmányok előkészítésére beérkezett keretterveket a szerkesztők: Aujezsky László, a fizikai tudományok doktora és Somogyi Sándor, a földrajztudományok kandidátusa felülvizsgálták és javaslatuk alapján a Győr–Sopron Megyei Tanács V. B. elnöke kiadta a megbízásokat. A tanulmányok egy része már beérkezett és számos táblázatban részletesen feltárja a táj jelenlegi helyzetét. Az „Adatgyűjtemény” füzetek 1972-ben és 1973-ban jelennek meg. Az adatok egyúttal a „Tájmonográfia” előkészítő anyagát képezik.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / E) Kutatási terv

E) Kutatási terv

Az eddig végzett kutatások eredményei és a fejlesztési feladatok ismeretében az egyes szakágazatok területén kerül kidolgozásra a még szükséges kutatások programja, amelyet a bizottság két periódusra irányított elő: az első időszak eredményei felhasználhatók lesznek a „Tájmonográfia”-hoz, a második része a hosszabb idejű, illetve folyamatos észlelések előirányzatát tartalmazza. A program kialakításához az Akadémia tudományos osztályai és bizottságai is segítséget nyújtanak. Legutóbb az Akadémia Hidrobiológiai Bizottsága „A Fertő tó hidrobiológiai helyzete és távlati terve” című napirendi pontjában foglalkozott a kutatás megszervezésével. Megállapította, hogy a tavon szükséges vizsgálatok elvégzéséhez elengedhetetlen az országhatárhoz közeli mozgás engedélyének biztosítása.

A Fertőtáj célkitűzései kapcsolatosak az emberi környezet kérdéseivel foglalkozó tágabb körű hazai és nemzetközi programokkal is. Ezek országos áttekintéssel elsősorban az MTA és az ÉVM, nemzetközi méretekben többek között 108 az UNESCO, az ICSU, a KGST, az EGB, végső fokon pedig az ENSZ keretei között vannak kialakulóban.

A bizottságnak az emberi környezettel kapcsolatos tudományágak úgyszólván teljes körét felölelő 26 szakterületre kiterjedő és ugyanakkor a Győr–Sopron Megyei Tanács és az ÉVM Területrendezési Főosztálya útján a tájfejlesztés időszerű gyakorlati feladataihoz is szorosan kapcsolódó tevékenysége célszerűen beilleszthető ezekbe a tágabb körű programokba. Bizonyos vonatkozásokban a tájfejlesztési tevékenység egyik hazai „mintaterületül” szolgálhatna, másrészt – a jól kialakult strukturális adottságok folytán – célszerű színhelyet nyújthatna újabb tárgybeli tudományos kutatások számára.

Ezért a Bizottság javaslatot terjesztett az Akadémia Elnökségéhez, hogy „Az emberi makro- és mikrokörnyezet legkedvezőbb kialakítása” című kormány szintű kutatási programhoz kapcsolódó, „Az ember természeti környezetének védelme (bioszféra)” című akadémiai tárcaszintű kutatási főirány kidolgozásába illessze be a Fertőtáj Bizottság tevékenységét.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / F) A Fertőtáj monográfiája

F) A Fertőtáj monográfiája

A tájjal foglalkozó tudományos munkásság, a kutatás jelenlegi helyzetét felmérő tanulmányok, a tájfejlesztés távlati és lehetőségeinek vizsgálata és az adatgyűjtemények összefoglalásaként kerül kidolgozásra a monográfia, amely magában foglalja a 26 szakágazati terület természet- és gazdaságföldrajzi adottságainak leírását és az ezekkel kapcsolatos tudományos megállapításokat. A munka a következő évek feladata. Nyomtatásban való megjelenése 1975-re várható.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / G) Egyes szakágazatok vizsgálata

G) Egyes szakágazatok vizsgálata

A munkatervben feltüntetett alap- és alkalmazott kutatások kiegészítik egymást és így az elméleti és a gyakorlati tudás együttműködéséből a táj magas szintű szellemi, de egyúttal a reális életre, tehát népgazdasági célra felhasználható vizsgálati eredményei várhatók. Ennek dokumentálására, a táj alapvető problémáinak egy-két szakterületi vizsgálatát részletesebben ismertetjük:

1. A tó hidrológiája és vízgazdálkodása

A Fertőtáj fejlesztésének alapvető követelménye a tóvízszint állandósítása, az optimális vízszint és a megengedhető ingadozás határainak megállapítása, valamint ennek biztosításához szükséges vízművek megépítése.

A tóvízszint az előző évszázadokban rendkívül szélsőséges határok között ingadozott, sokszor 280 cm-t is kített. Alacsony vízállása, sőt kiszáradása (1693, 1740, 1773, 1811, 1865–68) káros, nemegyszer

katasztrófális hatással volt a tó élővilágára, bizonytalanná tette a halászatot és a nádtermelést. Más években vízállása annyira megemelkedett, hogy területe másfél-kétszeresére nőtt (1741–42, 1786, 1797, 1838, 1941). Sekély vízállású, nagy hideg idején a fenéig, sőt az iszapréteg is átfagyott (1929).

A tó vízviszonyaiban a múlt század végén jelentős változást idézett elő a Felső-Duna és a Rába szabályozása és védgátjainak megépítése, aminek következtében az árvizek többé a tóba nem törhettek be. A Hanság főcsatorna és a Fertőszéli zsilip 1910 körül történt megépítése lehetővé tette a vízfelesleg rendszeres levezetését, illetve szárazság idején a tóvízkészlet visszatartását. Ez intézkedések következtében a vízszintingadozás mértéke lecsökkent 140 cm-re, ami azonban még mindig olyan mértékű, ¹⁰⁹ hogy veszélyezteti a tó rendszeres hasznosítását. Elengedhetetlen tehát a tó vízgazdálkodásának vizsgálata és függő kérdéseinek megoldása.

Állóvizek helyzetét a hidrológiai körfolyamatban, azok vízháztartási egyenletével lehet meghatározni. Ha az egyenletben az érkező és távozó vízmennyiségek kiegyenlítik egymást, akkor a vízmérleg egyensúlyban van. Ez természetesen csak hosszabb távon lehetséges, mert a Kárpát-medencében évszázados tapasztalat szerint 6–7 éves nedves és száraz periódusok váltakoznak, ami az átmeneti időszakokkal együtt legalább két-három évtizedet vesz igénybe. Például F. Kopf osztrák mérnök adatai szerint az 1932/33. rendkívül száraz hidrológiai évben 69 millió m³ vízhiány, az 1940/41. szélsőségesen nedves évben 77 millió m³ vízfelesleg mutatkozott, az ezeket a periódusokat átfogó 1930 és 1960 közötti 30 év vízmérlege viszont zérussal zárult.

A vízháztartási egyenletben az érkező vízmennyiség a csapadékból, valamint a felszíni és felszín alatti hozzáfolyásból adódik, a párolgás, a felszíni lefolyás, ill. levezetés és a talajvízfolyás pedig az eltávozó vízmennyiséget képezi. Az eddigi tapasztalatok szerint a tó vízháztartásában az érkező vízmennyiség legnagyobb részét: mintegy 68%-át a tóra hullott csapadék teszi ki. Az évi maximum 869 mm, a minimum 360. Átlagnak 620 mm-t szokás venni. Az érkező vízmennyiség kb. 28%-a a felszíni vízfolyásból származik, amelynek egy részét a tóba folyó patakok hozzák. Ezek közül egyedül a Vulka folyó torkolati vízhozama számottevő: évi átlagos vízhozama 23–26 millió m³ között van. A vízgyűjtő többi területének lefolyási tényezőjét a magyar és osztrák szakemberek 10% körüli értékre becsülték. A pozitív oldal harmadik tényezője a felszín alatti hozzáfolyás, amely a tó észak-keleti oldalán lévő 10–15 m vastag, a Parndorfi platóból, valamint a Lajta-völgyből idehúzó kavicsrétegen át esztrák területen jön a tóba. Mennyisége nem nagy, hozzávetőleg 4%, de tág határok között változik. A bécsi Bundesversuchs- und Forschungsanstalt kutatói a talajvíz áramlási sebességét és irányát izotópokkal próbálják meghatározni.

A vízháztartási egyenlet negatív tényezői között a legnagyobb helyet a tóterület párolgása foglalja el, amely az eltávozó vízmennyiség mintegy 90%-át képezi. Számításoknál a Balatonhoz hasonlóan – az évi párolgás átlag mennyiségére – az evapotranspirációval együtt 900 mm-t szokás venni, amíg a további mérések konkrét adatot nem nyújtanak. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség a tóvíz, a tóra hulló csapadék és a tó körüli talajvíz trícium tartalmának mérése alapján kísérel megállapítani a tó teljes párolgásának értékét. Talajvízfolyás a tóból csak a keleti oldal déli részén fordul elő. Mennyisége az eltávozó víz 1–2%-át jelenti. A tóból természetes lefolyás nincs. Vízelvezetés csak a mexikópusztai zsilipen át történhet. A zsilip 7 m szabadnyílású, gerendatű elzárással bír. 2–3 m víznyomásnál 13–15 m³/s vízmennyiséget enged át. Az 1967 óta folyó hiteles mérések szerint a vízleeresztés évi 4 és 104 millió m³ között váltakozott.

A tó vízháztartási tényezőinek meghatározására hosszabb idejű észlelések adataira van szükség. E célból az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság Fertőrákoson tavi hidrometeorológiai állomást állított fel. A magyar tóparton még 3 klímaállomás működik. A megfigyelések adatait a Vízügyi Igazgatóság dolgozza fel és a

Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézettel, valamint a Központi Meteorológiai Intézettel együttműködve értékeli. A komplex hidrológiai és hidrometeorológiai programot a MTA Fertőtáj Bizottsága legutóbbi ülésén tárgyalta meg. Eszerint a legfontosabb megfigyelési teendők közé tartozik a tó és befolyó vízfolyások vízállásának észlelése, a patakok és források vízhozamának mérése, a tóra és a vízgyűjtőre hulló csapadék regisztrálása, a tóból elvezetett vízmennyiség mérése, a talajvíz mozgás, a síkvíz felület és a nádas párolgásának megállapítása, a klímaészlelések (víz- és léghőmérséklet, páratartalom, vízfelület hullámozása, szélesebbesség és irány), a tóvíz minősége, lebegőanyagtartalma, be- és kifolyó vizek lebetegtetett hordaléka, minősége, kémiai analízise, a tófelületre hulló por, a vízfelület sugárzási mérlegének és hőháztartásának stb. vizsgálata.

A Magyar–Osztrák Vízügyi Bizottság a tó egységes szabályozása érdekében a következő intézkedéseket tette:

110– Az 1300 km² kiterjedésű vízgyűjtőterületre közös hidrometeorológiai megfigyelő hálózatot dolgoztatott ki. Megállapodott ennek szükséges kiegészítésében és a folyamatos észlelések adatainak kölcsönös közlésében. Ezúton lehet biztosítani – az országhatártól függetlenül – a tó egységes vízgazdálkodását.

– Elvégeztette 1963 és 1967 között a tómeder geodéziai felmérését és rétegvonalas térképezését. Az eredmények alapvető változásokra mutatnak rá. A 60 évvel ezelőtt, 1902-ben végzett felmérés óta a meder erősen feliszapolódott, mintegy 75 millió m³ iszap fekszik a tófenéken.

– A mexikópusztai zsilipre kezelési szabályzatot fogadott el, amely szerint a kezelést úgy kell irányítani, hogy a tó vízszintje a 115.32 és a 115.62 m A f szintek között maradjon. Az irányításra az Apetlon-i csapadékmérő állomás háromévi és a tó vízszintjének adatai szolgálnak előjelzésül. A szabályzat 1965. január 1-én lépett életbe.

Feltehető azonban, hogy száraz időszakban a zsilip megfelelő kezelése mellett is a víznívó annyira csökken, hogy nemcsak a fürdőzést akadályozza, nemcsak a nádtermelésre káros, hanem a tóvíz állati és növényi életét is elpusztíthatja. Amellett a tó fokozottabb üdülési és gazdasági hasznosítása az eddiginél magasabb vízszintet igényel. Mindezek kielégítésére elengedhetetlen a korszerű vízgazdálkodás, sőt élővíz bevezetésének szükségessége is felmerülhet.

A tápvíz beszerzésére már számos lehetőséget vizsgáltak meg. Ezek közül a Lajta folyóból, a Nagy-Dunából, a Mosoni-Dunaágból történő vízkivétel alternatívái terepnehézségük és nagy költségük miatt nem alkalmasak. Jó megoldásnak mutatkozik műszaki és gazdaságossági szempontból a Rábából és a Répce vízrendszeréből történő vízpótlás. Az ÉVIZIG terve szerint a Rábából a nicki duzzasztóműnél 80% tartóssággal 8 m³/s vízmennyiség kivehető, amely meglévő csatornák bővítése útján a Kőrös, a Répce, az Ikva középvizével megnövekedve, a Hanság főcsatornán át kerülne a Fertő tóba. Nyári időszakban ezt a vizet a Hanság öntözésére használnák. Az OVH megbízásából a VIZITERV olyan megoldáson dolgozik, amely az Ikva 10%-os valószínűségű 38 m³/s árvizét vezetné a Hanság főcsatornába, ahol új zsilip duzzasztaná a Fertő tóba. A vízpótlás kérdésében való döntés azonban csak a vízháztartási tényezők pontosabb meghatározása után lesz időszerű.

2. A tóvíz kemizmusa

A VITUKI Víztisztítási osztálya 1961-ben – a tóból vett vízimintákat vizsgálva – megállapította, hogy a tóvíz sótartalma nagy, magas nátrium és magnézium százalékkal. A víz fajlagos sótartalma a vízállástól is

függ, alacsonyabb vízállásnál töményebb. Például:

115,6 m A f vízállásnál a sótartalom	865 mg/l
115,4 m A f vízállásnál a sótartalom	1170 mg/l
115,1 m A f vízállásnál a sótartalom	1500 mg/l

A tóvíz párolgással történő apadása a fajlagos sótartalmat növeli.

A Tihanyi Biológiai Kutató Intézet vizsgálatai szerint a tóvíz kemizmusát döntően befolyásolja a tó sekély volta, nagy vízfelülete, geokémiai viszonyain kívül az élővilág tevékenysége. A vízkémiai analízis a tó tápanyagellátásának érdekes jelenségét mutatta ki. A nyílt víz széndioxidban szegény vizét az uralkodó északi–északnyugati szél a magyar nádasokba hajtja, ahol a bomlásban lévő anyagok szerves termékeivel keveredik. Szélsőséges időben visszakerül a nyílt vízbe, ahol fitoplankton szervezetek a széndioxidot és a nádasokból kimosott szerves vegyületeket is táplálékként felhasználják. Ez a vízmozgás tehát nemcsak a nádasokat látja el friss tóvízzel, hanem a nádasok bomló szerves anyagainak hasznos termékeit a nyílt víz szervezetei számára is hozzáférhetővé teszi. A tihanyi kutatók 1962-ben 2,2, 1,3 és 1,8 g/l sótartalmat mértek. Véleményük szerint a víztől fürdéskor enyhe bőringerlő, anyagcsere [111](#)fokozó hatás várható, ami lábadozó betegeknek, vérszegény, satnya városi gyerekeknek a regenerálódását segíti elő.

Osztrák szakértők szerint a tóvíz jelenlegi átlagos sókoncentrációja a fürdözést igen egészségessé és kellemessé teszi.

3. Hidrogeológia – ásványvizek feltárása

Hidrogeológiai fúrások, geoelektronos mérések és balneológiai vizsgálatok szerint a tó körüli források és a tófenék alatti talajrétegek jelentős mennyiségű és minőségű gyógy- és ásványvizet tárolnak. Az 1962. évben a Sopron-környék 1:10 000 léptékű földtani térképezése keretében, dr. Vendel Miklós akadémikus professzor irányításával a fertőrákosi vízi sporttelep közelében geológiai fúrást végeztek. A 30 m mélységből feltört víz 13 g/l koncentrációjú ásványtartalommal rendelkezett. A Fertő tó Kutató Tudományos Bizottság javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia elnöke felkérte dr. Tárczy-Hornoch Antal akadémikust, a soproni Geodéziai és Geofizikai Laboratórium vezetőjét, hogy vizsgálta meg a Fertő magyar része alatt fekvő ásványvízrétegek kiterjedési területét. A laboratórium elektromos ellenállásmérésekkel végzett vizsgálatai kimutatták, hogy az osztrák területen megállapított izoohm vonalak, melyek az ásványvíztartalmat, a sókoncentrációt jelzik, magyar területen is folytatódnak.[4\(4\)](#)

Ugyanis osztrák szakemberek fúrások és geoelektronos mérések alapján megállapították, hogy a tó és partjai alatt több, mint 200 km² kiterjedésű ásványvízrétegek terülnek el, amelyek az országhatáron túl, tehát magyar területre is áthúzódnak. Az osztrák geológusok 100 m mélységig terjedő adataik alapján izoohm térképet szerkesztettek, amely tájékoztatást nyújt az ásványvíztelep térbeni helyzetéről és a várható sókoncentrációról. Ezek szerint a 10 ohm-nál kisebb ellenállású rétegek területét 111 km², a 10 és 20 izoohm vonalak közötti részt 237 km² nagyságúnak határozták meg. A 20 ohm vonalon belül a talajvíz alkalmatlan ivásra vagy gazdasági célra. Az 50-es izoohm egyezik a növényföldrajz azon vonalával, amelyen belül csak sótűrő (halophil) növények találhatók. A tó vízének specifikus ellenállása 5 és 15 ohm között van. Ez az érték magasabb a mélységi vizeknél és alacsonyabb a betorkolló vízfolyásokénál. Az osztrákok a feltárt ásványvizeket palackokban, ill. műanyag tasakokban kereskedelmi forgalomba hozták „Karolina” (gläubersós), „Purgina” (keserűvizes), „Oggau” (konyhasós), „Sulfina” (alkalikus kénes)

néven.

A Fertő Bizottság javaslatára az Országos Vízügyi Főigazgatóság a VITUKI-val 1964-ben hidrogeológiai fúrást végeztetett a dr. Vendel Miklós professzor által kijelölt fertőrákosi helyen. A dr. Kessler Hubert főhidrológus vezette feltárás azt mutatta, hogy 4–40 m közötti mélységben nátriumszulfátos-hidrogénkarbonátos-kloridos ásványvíz található. A vegyi összetétel különböző rétegekben változó. A legtöményebb oldott sótartalom a 4–12 m mélységnél van: 26 g/l. A fúrás helyéhez egy 6 X 1,5 km kiterjedésű vízadó réteg tartozik. A vízhozam feltehetőleg 60–110 l/p. Ezek a vizek palackozhatók és ivóvízkúra útján – Schulhof professzor, az Országos Balneológiai Kutató Intézet vezetőjének véleménye szerint – epehólyag-, máj-, gyomor- és bélbetegségek gyógyítására alkalmasak. Az ásványvíz, nagy konyhasó tartalmánál fogva, hazánkban eddig alig ismert új típust képvisel. Az OKI megállapította, hogy az alkáli kloridos- és szulfátos keserűvíznek bromid tartalma is jelentékeny. Az ásványvíz klinikai vizsgálata után a feltáró fúrás helyén töltőállomás létesítendő vagy csőhálózattal kellene a domb oldalán elhelyezendő palackfejtőhöz vezetni.

A Balf–Fertőrákos közötti dombsor lejtője alján szénsavas források vannak, egyesek kénhidrogén tartalmúak. Érdeemes lenne a forrásvizek gyógykezelésre való felhasználásának lehetőségét megvizsgálni.

4. Biológiai vizsgálatok

Az európai tudományos körök szerint a Fertő tó a természettudományos kutatás egyik leggazdagabb területe. A Fertőtáj Bizottság vizsgálata kiterjed zoológiai és botanikai téren a tó és a befolyó vízfolyások, valamint a tó környék élővilágára, ökológiai, növénycönológiai jelenségeire. A Fertő tó tektonikus keletkezésű, tipikus síkvidéki sóstó, a Kaspi-tótól Európa felé húzódó szíkes tavak legnyugatibb tagja. Hidrológiai jellegzetessége: a természetes lefolyás hiánya. A hazánktól nyugatra levő tavak mélyvízűek, fizikai és kémiai viszonyaik napi, évi, sőt évszázados periódusokban is állandónak vehetők. Ezzel ellentétben a Fertő tó fizikai és kémiai viszonyaiban, így víztömegében, hőmérsékletében, elektronos ellenálló képességében, valamint élővilágában mind időben, mind a tó egyes helyein állandóan változik. Növény- és állatvilága egyedülálló az egész világon. A sókedvelő élővilág számos faja csak ezen a vidéken fordul elő. A magyar és osztrák botanikusok eddig kereken 500 növényfajtát találtak itt. Kiemelkedik e téren dr. Csapody István kutatásainak értékes anyaga.

Ornitológiai vonatkozásban jelenleg a legnagyobb munkát a bécsi Wilhelminenbergi Biológiai Kutató Állomás vezetője, dr. O. König professzor végzi az Illmitz-i biológiai kutató intézet keretében. Madártani Intézetünk programba vette a tüzetesebb megfigyeléseket. Eddigi észleléseik szerint egyedülálló jelenség az, hogy a nagykócsag és a kanalasgém legnépesebb fészkelő állománya itt tanyázik. Az itt fészkelő és átutazó rajok vizsgálatánál 250 madárfajt figyeltek meg.

A sokrétű természettudományi vizsgálat nemcsak a tó és a táj flórájának és faunájának megismeréséhez járul hozzá, hanem segítséget nyújt a kártevők elleni védekezéshez, a természetvédelmi intézkedések megtervezéséhez, a nádtermelés és a halászat jobb eredményéhez, a tó környéki szíkes rétek és legelők javításához, és ezáltal a környék állattenyésztési színvonalának minőségi és mennyiségi emelkedéséhez.

5. A tó és a táj termékei

Mező- és erdőgazdaság.

A kereken 320 km² területű víztükör – mint párolgási felület – kedvező hatással van a mezo- és

mikroklímára és ezáltal a növénytermelésre, elsősorban a szőlő-gyümölcs és korai zöldség fejlődésére. Sopron városát gyűrű alakban veszik körül a Balf–Fertőrákos–Ruszti dombvonulat Fertő menti lejtőjét borító szőlőtelepek. A tájegységben 382 ha szőlő, 451 ha gyümölcsös és 219 ha kert van. A hegykői „Március 15” termelőszövetkezet hatalmas üvegházakban szegfűt is termel.

A környék gyümölcs- és zöldségtermesztési kísérleteivel a fertői Kertészeti Növénynevelési és Növénytermesztési Kutató Intézet foglalkozik. A táj magyar részén a szamóca, fekete ribiszke, málna, fejes- és kelkáposzta, csemegepaprika termelése vált be, osztrák területen a barack, cseresznye, korai saláta, majoranna ad jó termést. A Kutató Intézet a kalászosok közül a rozsdarezisztens búzát, a takarmánynövények közül a vörösherét és a fertői őszi káposztarepcét kísérletezte ki.

Dr. Varga János, a mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola professzora szerint a tájon az állattenyésztésnek van nagy jövője. Kiterjedt gyepterületek vannak, amelyeken talajjavítással, öntözéssel a legelőgazdálkodás fejleszhető. A tó vize magas sókoncentrációja miatt csak altalajöntözésre használható, azonban idegen víz bevezetése esetén felszíni öntözésre is alkalmas lenne.

A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Termőhelyismerettani tanszéke szerint a táj élőfaállományában a cser (52%), az akác (37%) és a kocsányos tölgy (5%) a számottevő. Az erdők kezelésénél eddig a fatermelés volt a cél, az üdülőfejlesztés azonban megkívánja a jövőben a közjóléti jelleg kidomborítását.

Talajvizsgálat.

Az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete elkészítette a Fertőtáj genetikus talajtérképét, amelyen a talajtípus, a fizikai féleség, a kémhatás és a sekély [113](#)termőréteg oka szerint csoportosított adatok vannak feltüntetve. Részletesen foglalkoztak a talajviszonyokkal és a talajképződési folyamatokkal, valamint a Fertő vízrendezése után várható talajtani változásokkal.

Halászat.

A tó élővilága a régi időkben sokszor kipusztult. Magas fokú sótartalmát sem bírta mindegyik halfajta. Valamikor gazdag halállománya, amely Bécs piacát látta el, csökkent. Az 1968 évi magyar halászati eredmény 206 q, amelynek nagy részét ponty (28%), csuka (39%) és angolna (7%) teszi ki. Süllő (0,24%) és harcsa (0,09%) kevés van. A tervezett magas és állandó tóvízszint, a tömény sókoncentrációjú tóvíz élővízzel való hígítása, a két állam közös halászati intézkedései (tilalmi idő, ivadék behelyezés stb.) lehetővé tenné a halállomány emelkedését. A szakemberek szerint a tó potenciális adottsága – ami a haltáplálék termelődését illeti – az algák vonatkozásában, korlátlanul megvan.

Nádtermelés.

A tó magyar részén a náddal borított terület 6300 ha, az osztrák részen kb. 10 000 ha. A nádas szélessége 2–3 km. Az utóbbi időben évenként 15–30 cm-t halad a szabad víztükör felé, visszahúzódva a parttól, ahol elszikesedett sávokat hagy vissza. Várható, hogy állandó magas vízállás esetén a nád nem terjeszkedik tovább. A tó nádasában 3 zóna különböztethető meg: a nyílt vízzel határos, legjobb minőségű nádat adó, zárt övezet; a középső rész, kevésbé jó minőségű nádterméssel; a part felőli sáv, amelynek a legrosszabb minőségű a nádja és amelyben sás és zombék is található.

A magyar Fertőben kultúrnádas van, szabályszerűen kialakított táblákkal, csónakutakkal. A rendszeres kezelés és az időben történő nádaratás eredménye, hogy az ország exportnádjának több mint 50%-a innen

kerül ki. A fertői nádból jelentős mennyiségű nádpalló, szolomit és stukatúr-tekerics készül.

Az erős és gyakori szél által okozott hullámozás a nádtermelés előnyére szolgál. Javítaná a vízpótlással járó vízmozgás a nád minőségét, magasabb vízszint pedig növelné a nád hosszát.

Az 1960. évi nádatartás eredménye szerint a nádas terület 65%-án 2,2 m hosszú I. osztályú ipari nád termett, a terület 20%-a 1,2–2,2 közötti hosszúságú nádat adott, a többi részben csak csörgő nádat lehetett találni. A felhasználható évi termés mennyisége kereken 2,7 millió kéve.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / H) Kiemelt kutatási témák

H) Kiemelt kutatási témák

A rendszeres kutatómunka mellett felmerülhet még olyan fontos kérdések feltárásának szükségessége, amelyek a folyamatban levő tervezéseknél, szabályrendeletek készítésénél, nemzetközi tárgyalásoknál adódnak. E rendkívüli problémák meneteközi vizsgálatával a bizottság – a mindennapi gyakorlat érdekében – munkatervén kívül kíván foglalkozni. Ilyen például:

– annak a legalacsonyabb vízszintnek megállapítása, amelynek bekövetkezése a tóvíz biológiai életét veszélyezteti;

– a nád előhaladásának és egyúttal a nyílt vízfelület csökkenésének megakadályozásához szükséges feltételek vizsgálata;

– az iszaplerakódás származásának kutatása és a további iszapoldás, valamint a tó eutrofizálódásának megakadályozására szükséges tennivalók feltárása.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / I) Kapcsolatok az osztrák tudományos és tájfejlesztési szervekkel

114I) Kapcsolatok az osztrák tudományos és tájfejlesztési szervekkel

A Fertő tó és környékének fejlesztése külön-külön indult meg hazánkban és Ausztriában is. A tó és a táj természetes egysége miatt szükséges azonban az elgondolásokat egyeztetni. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottsága és elődje, a Magyar Hidrológiai Társaság Fertő tó Kutató Tudományos Bizottsága kiadványait a bécsi szövetségi és a burgenlandi tartományi szerveknek megküldte, sőt több alkalommal magyar szakfolyóiratokban német nyelvű cikkeket, illetve kivonatokat is közölt. Osztrák részről az Österreichisches Institut für Raumplanung, illetve a Neusiedlersee Planungsgesellschaft, a Burgenländisches Landesmuseum, a Burgenländisches Landesarchiv, a Bundesversuchs- und Forschungsanstalt, a Bundesanstalt für Abwasserbiologie und Gewässerforschung, az Österreichischer Naturschutzbund stb.-től érkezett értékes anyag. A szorosabb együttműködésre nagy szükség van különösen a tájfejlesztés, a természetvédelem, a halászat, a közlekedés terén. Az egyik legfontosabb problémát, a tó vízgazdálkodását a Magyar–Osztrák Vízügyi Bizottság folyamatos ülésein tárgyalja. A bécsi egyetem II. Zoológiai Intézete a Nemzetközi Biológiai Program (IBP) keretében megbízást kapott a Fertő tó biológiai kutatására. Az osztrák szakemberek 1967-ben kezdték meg a tó Ausztriához tartozó

részén kutatásaikat. Az MTA Fertőtáj Bizottság előkészítése alapján 1969-ben magyar biológusok részvételével a magyar Fertőn is vizsgálatokat végeztek. Tapasztalataikról az 1969. évi tihanyi ankéton és H. Löffler professzor 1972. március 21-i akadémiai előadásán számoltak be.

A burgenlandi természettudományi kutatás a második világháború után olyan méreteket öltött, hogy egy Fertő tavi kutatóállomás vált szükségessé. Ez 1950-ben Neusiedl am See tópartján megépült, azonban 1960-ban tűzvész áldozata lett. 1970-ben új állomást építettek Illmitzben, „Biologische Station am Neusiedlersee-Biologisches Institut für Burgenland” elnevezéssel. Az állomás 6 000 m² területen fekszik, fő épülete 35 helyiségből áll. Az Illmitz-i és a tervezett fertőrákosi biológiai állomás együttműködése biztosítani fogja a tó egységes biológiai, vízéletteni megfigyelését, támaszkodva a Vízügyi Igazgatóság már működő komplex hidrometeorológiai észlelő állomására.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében / J) A Bizottság működésének támogatása

J) A Bizottság működésének támogatása

A Bizottság tagjainak és szakértőinek munkássága azért ért el eredményeket – amelyeket eddig 7 kötetnyi kiadványban jelentetett meg –, mert magas szintű szellemi, társadalmi és anyagi pártfogásban részesült. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége részéről *dr. Straub F. Brunó* professzor, az Akadémia alelnöke, a Nyugatdunántúli Intéző Bizottság részéről *Kisházi Ödön*, az Elnöki Tanács h. elnöke, az OVH részéről *Dégen Imre* államtitkár, a soproni tudományos körök részéről elsősorban *dr. Vendel Miklós* akadémikus professzor nyújtott támogatást.

A Bizottság működésének anyagi alapját *Lombos Ferenc*, a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. elnöke vetette meg, amikor a 6 évre szóló távlati munkaterv költségeit vállalta, és a Bizottság javaslatait megvitatásra és elfogadásra a Végrehajtó Bizottság elé terjesztette. A titkársági kiadások fedezését *dr. Stelczer Károly*, a VITUKI igazgatója, a Bizottság elnöke biztosította.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása / III. A fejlesztés további menete

115 III. A fejlesztés további menete

A Minisztertanács a regionális rendezési tervet jóváhagyó 1030/1967. Korm. sz. határozatában Sopront, ideértve a Fertő tavat és környékét, kiemelt településnek jelölte ki és ezzel alapot adott a tájfejlesztésre. A 2051/1967. Korm. sz. határozat pedig utasította az Országos Természetvédelmi Hivatal elnökét, hogy a Fertő tó környékének a regionális rendezési tervben megjelölt részét tájvédelmi körzetté nyilvánítsa.

Az OVH elnöke, Dégen Imre államtitkár 1971 szeptemberi helyszíni szemléje alkalmával rögzítette, hogy a Fertőtáj vízgazdálkodási fejlesztését a Balatonhoz és a Velencei-tóhoz hasonlóan meg kell indítani. Első lépésként az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság (ÉVIZIG) még 1972-ben elkészíti a tó partvonal szabályozási tervét és felállítja a tófelügyelőséget.

Az MTA Fertőtáj Bizottság javaslatára a Győr-Sopron Megyei Tanács 1971. március 11-i V. B. ülésén elhatározta a *Fertőtáj átfogó rendezési tervének* elkészíttetését. Felkérte az ÉVM Területrendezési

Főosztályát a terv megrendelésére és e célra 100 000 Ft-ot mindjárt átutalt. A tervet a VATTI készíti két lépcsőben. Mégpedig 1972. március 31-ig kidolgozza az átfogó rendezés tanulmányát, amelynek alapján a Vízkészletgazdálkodási Központ (VIKÖZ) az ÉVIZIG közreműködésével elkészíti a *Fertőtáj vízgazdálkodási tervét*. A vízgazdálkodási megállapítások ismeretében a VATTI befejezi az átfogó rendezési tervet, majd átdolgozza a 10 község településrendezési tervét. Mindezek alapján várható, hogy 1973-ban a Minisztertanács elé kerül a *Fertőtáj fejlesztési programja*, külön vízgazdálkodási előterjesztéssel.

Örvendetes, hogy közben egyes gyógyfürdő- és üdülőtelepi bázisok (Balfürdő, Hegykő, Fertőrákos) egyedi tervei is készülnek.

Az MTA Fertőtáj Bizottság a II. fejezetben ismertetett kutatásainak további kiadványaival segíti az irányító szervek, a tervezők és az építetők munkáját.

Az évtizedek óta magára maradt Fertőtáj éled és reméljük, idővel mintaterülete lesz a tudományos alapon előkészített, korszerű tájfejlesztésnek.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (III. rész: 1921 szeptember–november)

Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (III. rész: 1921 szeptember–november)

A polgári ruhát öltött „Ostenburg-felkelők” 1921. szeptember 4-én mutatkoztak be, megkezdve a Sopron környéki osztrák csendőrállomások nyugtalanítását, amelyek megközelítését a zónahatáron levő Dudlesz erdő tette lehetővé. Egyik járőrük Obstgarten főhadnagy parancsnoksága alatt Szentmargitbányánál váltott golyót az osztrák csendőrökkel, éjjel pedig egy 18 tagú soproni főiskolás osztag Kismartonra és Kishöflányra tüzelt. Másnap éjjel egy osztag Lajtaújfaluig portyázott el, visszatérőben pedig Kelénpataknál volt lövöldözésük osztrák csendőrökkel. Szeptember 6-án egy osztag Szentmargitbányát nyugtalanította, 7-én pedig Marschall Henrik főhadnagy felkelőosztaga elfogta a zárányi osztrák csendőrőrs tagjait. Felsőruhájukat elvették és fehérműben szabadon eresztették őket azzal a feltétellel, hogy Bécsújhely felé eltávoznak és a Lajtán át többet nem jönnek. Rausnitz tudomása szerint a zárányi támadást 116 néhány helyi lakos közreműködésével hajtották végre, akik árulásuk után elmenekültek a községből.⁷¹⁽⁵⁾

A burgenlandi tartományi hivatal személyzete egyelőre Nagymartonban települt le, ahonnan dr. Davy naponta autón járt be Sopronba az antanttábornoki bizottsághoz. Szeptember 5-én magával hozta von Jäger ezredet, az antanttábornoki bizottsághoz vezényelt osztrák összekötőtisztet. Megbízását a magyar hatóságoknak nem hozták tudomására, igazoló iratokkal nem látták el. Az osztrák egyenruhában és oldalfegyverrel mutatkozó Jäger ezredes érthetően nagy érdeklődést keltett a soproni utcán, s mivel magát az Ostenburg-örjárat előtt igazolni nem tudta, az örjáratot vezető százados bekísérte az Ostenburg-laktanyába. Emiatt Ivaldi olasz ezredes telefonon tiltakozott a főkormánybiztosságon. Sigray a helyzet tisztázása után el is rendelte Jäger szabadon engedését azzal, hogy az örjárat előírás szerint járt el, mert parancsa volt minden igazolvány nélkül járó egyén előállítására. Ostenburg közlése szerint Jägerrel a laktanyában a legudvariasabban bántak.⁷²⁽⁶⁾

Szeptember 7-én egy Ágfalván tartott népgyűlésen dr. Davy felszólalt és bejelentette: „Morgen wird der

Vormarsch nach Ödenburg vorgekommen”, mire a hallgatóság – amelyben a bécsi és bécsújhelyi vendégek vitték a hangot – karban ismételte: „Einmarsch! Einmarsch nach Ödenburg!” Davy és Ornauer nyilván a soproni vízművek birtokbavételére gondolt, hogy a várost megadásra kényszerítse, amire a hat géppuskával megerősített négyszáz főt kitevő ágfalvi csendőrgarnizzal valóban lehetett vállalkozni. Legalább is ezt írja Missuray-Krúg. Szerinte ezt a fenyegetést hátrította el a második ágfalvi ütközet.

A szeptember 8-ára virradó éjjel lezajlott támadást Maderspach Viktor százados vezette, akinek segédtsíztje Székely Elemér főhadnagy volt. Részt vett benne száztíz felkelő, amelynek két csoportja Obendorf Károly és Egry főhadnagyok parancsnoksága alatt soproni főiskolásokból, egy harmadik csoport pedig a soproni születésű Gebhardt Pál százados szombathelyi vasutasokból és bosnyákokból összeállított részlegéből állott. Az Ostenburg zászlóalj laktanyájából indultak el osztrák monarchista tisztek tizenöttagú rajával együtt, amely azt a feladatot kapta, hogy az ágfalvi támadást Brennerbányánál Münchenberg felől fedezze. A szokásos gyalogsági fegyvereket és egyetlen géppuskájukat Ostenburg utalta ki. Hajnali háromnegyed öt órakor a felkelők az ágfalvi erdő felől megközelítették a falut. A riadóztatott osztrák csendőrök a községnek nemcsak déli, hanem keleti és északi szegélyén is védőállásba mentek. Ostenburg tábori őrsi Sopronkertes irányából a vasút mentén előnyomuló gyalogsági osztagtól kaptak tüzet, amit Ostenburg az antant-bizottságnak szánt jelentésében esetleges szabadcsapat-akciónak véleményezett. Ezen a tájékon azonban nem voltak felkelők, hanem osztrák csendőrök. Ostenburg tehát azon a címen riadóztatta zászlóalját, hogy Ágfalvára és Sopronkertes irányában a rend helyreállítása végett előnyomul. Időközben a szívósan védekező ágfalvi osztrák csendőrgarnizzal szemben a felkelőknek sikerült a Luther térig hatolniuk. 9 órakor a csendőrök gyalog és vonaton megkezdték a visszavonulást Nagymarton felé, osztrák állásfoglalás szerint azért is, mert észrevették, hogy Sopron [117](#)felől rajvonásban reguláris katonaság közeledik, nekik meg utasításuk volt, hogy magyar reguláris csapatokkal a harcot kerüljék. Missuray szerint veszélyeztetve volt a visszavonulási útjuk. Ostenburg zászlóalja Ágfalván már csak felkelőket és fogoly osztrák csendőröket talált. A felkelőket lefegyverezték és fedezettel Sopronba kísérték, az osztrák csendőröket pedig szabadon engedték. Ágfalvára azonnal kiszállt Sigray fő kormánybiztos, Ivaldi olasz ezredes, du Redon francia százados és Jäger ezredes, az osztrák összekötőtiszt. Utóbbi a csendőrszuronyok közt elvonuló felkelőket szidalmazta, mire soraikból Gebhardt százados váratlanul kirontott és kezét emelt rá. A csendőrök azonban még idejében lefogták, de Gebhardt százados a helyszínen talált osztrák belövőtényeket mutogatta az antanttisztéknek és Jäger ezredesnek, tiltakozva ezek használata miatt. Az ütközetben két osztrák csendőr halálosan megsebesült, egyikük, Arnold Mosch a soproni kórházban, a másik, Karl Heger a bécsújhelyi kórházban meghalt. Magyar részről elesett két főiskolás: Machatsek Gyula Rohoncra és Szechányi Elemér, valamint Pehm Ferenc, aki az Ostenburg-zászlóaljban önkéntesi évet szolgált le.[73\(7\)](#) Mosch csendőrt a magyar halottakkal együtt katonai tiszteletadás mellett Sopronban temették, ezen az ágfalvi osztrák csendőrök parancsnoka is megjelent, az antantmisszió azonban – valószínűleg tüntetéstől tartva – távortartotta magát.[74\(8\)](#) Rausnitz azon ténymegállapítása, hogy Somfalva is felkelőtámadást kapott, tévedésen alapul, mert itt nem volt semmilyen szabadcsapat. Nyilvánvalóan Ostenburg-járőrökre nyitottak tüzet, amelyek azt érthetően viszonzták. A Brennerbányát tartó húsz főnyi osztrák csendőrök harc nélkül vonult el, velük elmenekült a bányászok egy része is, akik azután nagyrészt Stájerországba mentek munkát keresni. A többi bányász pedig újból fölvette és folytatta a munkát.

Nagymartonban az Ágfalváról és környékéről visszavonult csendőrök kijelentették, hogy nem maradnak Burgenlandban, harcolni nem hajlandók, mert ők tisztviselők és nem katonák, ezt próbálja meg az osztrák katonaság. Huber főfelügyelő köszönetet mondott Ostenburgnak, hogy „segítségére sietett” és az osztrák sebesülteket a soproni kórházba szállította. Visszaadatta a csendőrök hátrahagyott felszerelését,

gépfegyvereit és pénztárát is, a többi poggyászt pedig az ágfalvi bírónak adta át megőrzésre, míg az osztrákok át nem veszik. Magyar részről lehallgatták Schober kancellár telefonbeszélgetését Gorton tábornokkal. Schober panaszt tett, hogy a szabadcsapatok Ágfalváról az osztrák csendőrséget kiverték, amely alkalommal két csendőr elesett, öt pedig megsebesült. Antantcsapatok kiküldését vagy pedig az osztrák katonaság bevonulásának engedélyezését kérte. Erre kategorikus elutasító választ kapott, mert a soproni antantmisszió véleménye az volt, hogy ez Ausztria és Magyarország között háborúhoz vezetne, ami általános politikai válságot vonna maga után. Schober azt mondta Gortonnak, az osztrák csendőrség ahhoz van szokva, hogy tisztességes országban (honest country) működjenek, nem pedig ahhoz, mint a [118](#)magyar csendőrség, hogy egy vad országban dolgozzék (buth not like Hungarian gendarmes in a savage country).[75\(9\)](#)

A Nagymartonban gyülekezett osztrák csendőrosztagok harci kedvtelensége miatt szeptember 9-én Schober kancellár elrendelte Burgenland feladását és a határőrségi szolgálatnak a történelmi osztrák-magyar határon való felvételét. Önként jelentkezett csendőrök rövid ideig Nagymartonban visszamaradtak, hogy fedezzék a burgenlandi tartományi hivatalnak Bécsújhelyre költözését. Georg Ornauer országos csendőrigazgató, mint a hivatal közbiztonsági előadója, szintén oda tette át székhelyét. A Bundesheer Bécsújhelyről elvezényelt csapatai helyébe Bécsből odaküldték a III/3. zászlóaljat és két úteget. Az ágfalvi ütközet folyamánként Bécsújhelyről a zillingdorfi szénbányák és villamosművek védelmére elindult az I/1. zászlóalj, Ebenfurtba pedig az I/6. zászlóalj, amelynek 3. százada Götzendorfba különíttetett ki. A linzi 4. dandár törzse és a 7. alpesi vadászrezde, fél lovas- és egy műszaki százada, valamint az innsbrucki 6. dandár törzse, három zászlóalja, egy lovasszakasza és egy útege Bécsbe szállítottatott.[76\(10\)](#)

Szeptember 10-én a soproni antantmisszió felkérte a főkormánybiztosságot, hogy az Ostenburg-zászlóalj az ágfalvi eseményekből kifolyólag továbbra is tartsa megszállva Ágfalvát, Brennbérgbányát és megfelelő környékét.[77\(11\)](#) Egy Ostenburg-osztag ezen túlmenően délelőtt Nagymartonba is bevonult, 11-én azonban visszatért Sopronba, amikor az ütközet áldozatait temették. Faludi főszolgabíró Nagymartonba visszatért és újból átvette hivatalát. Ugyanezen a napon találkozó volt az osztrák határszélen Schober kancellár, valamint Ferrario, Gorton és Hamelin tábornokok között, amely alkalommal megbeszélték az osztrák csendőrség kivonulása következtében támadt helyzetet. Délben a soproni antantmisszió engedélyével a Bruckban állomásozó III/1. Bundesheer-zászlóalj átlépte a Lajtat és bevonult Királyhidára, megszállva a vasútállomást és a katonai baraktáborot. Biztosításait Spittelbergre, Kecsehegyre és Ungerbergre toltta ki, a zászlóalj járőrei az éj folyamán Pándorfalu-Nezsider vasútvonalig portyáztak. A bevonulásnál jelen volt egy olasz százados is. A zászlóalj parancsnoka túszoznak nyilvánította a Királyhidán szolgálatot teljesítő magyar vasutasokat arra az esetre, ha Királyhida visszafoglalására magyar katonaság érkezne. Őrizetbevételüktől viszont eltekintett, azonban több királyhidai magyar érzelmű lakost (nem vasutast) túszként őrizetbe vett, mire a magyarok egy része elmenekült. Zurányban civilek magyar csendőrségre lőttek. A brucki zászlóaljparancsnok egyben a dandárparancsnokság útján követelte, hogy a királyhidai magyar vasutasokat osztrákokkal váltsák le, mivel az előbbieket távíró és telefon útján értesíthetik a magyar honvédséget az osztrák szövetségi haderő összes mozdulatairól.[78\(12\)](#)

Szeptember 12-én Kismartonba osztrák szabadcsapat vonult be, amely Missuray szerint magyarországi kommunista emigránsokból állott. Tehát nyilvánvalóan [119](#)a szociáldemokrata Arbeiterwehr alakulata volt. Két szakasz Ostenburg-csendőr teherautón ment Kismartonba a szabadcsapat lefegyverzése végett, amely azonban harci tevékenység nélkül elhagyta a várost.[79\(13\)](#) Ugyanezen a napon Felsőpulya felől a Budaházy-felkelők 4–60 tagú csoportja szállta meg és a kiürítésig tartotta a Schildernnel szomszédos Szikra községet. Bécsújhely és Ebenfurt védelme végett az osztrákok megszállva hagyták a

lajtaszentmiklósi és lajtaújfalusi hídfőt is. A Bundesheer lövészárkokat ásott a Lajtánál és eltorlaszolta a Bécsújhelyre vezető utat. A Rozália hegységben osztrák katonák és csendőrök együttesen végezték a biztosító szolgálatot.⁸⁰⁽¹⁴⁾ A csendőrök több helyről túszoikat vitték magukkal, akiknek egy részét még a felkelőharcok folyamán fogoly osztrák csendőrökkel kicserélték.

Az osztrák haderő a soproni antanttábornoki misszió engedélyével szállta meg Loretó, Szarvkő, Büdöskút, Völgyfalu, Pecsényéd és Savanyúkút községeket, amit Schober kancellár eszközölt ki az előző napi landeggi találkozón.⁸¹⁽¹⁵⁾ Magyar helyzetjelentés szerint Moson megyében az osztrák haderő megszállt még a történelmi határtól számított három kilométeres sávot is.⁸²⁽¹⁶⁾ Ugyancsak szeptember 12-én 22 órakor érdekes esemény történt a soproni Pannonia szálló éttermében: német birodalmi civilek és soproni polgárok eljátszották a zenekarral a Gotterhaltét, amelyet az osztrák szövetségi köztársaság hivatalos himnusként megtartott. Az étteremben tartózkodó Ostenburg-tisztek a Gotterhalte hangjaira felálltak. Utána azonban rögtön megrendelték és a zenekarral együtt énekelték Kölcsey Himnuszát.⁸³⁽¹⁷⁾

Moson megyében és a Fertő tó nyugati partján csak szeptember 21-én kezdődtek harcok a magyar szabadsapatok és az osztrák fegyveres erők között. Mielőtt ennek a leírásába fognánk, meg kell emlékeznünk a nyugat-magyarországi felkelés központi vezetéséről. Előre kell bocsátani, hogy az Etelközi Szövetség (amelyet általában E. K. Sz., illetve EX néven is emlegettek) sohasem tudott olyan átfogó jellegű paramilitáris szervezetté fejlődni, amelyet az összes burgenlandi szabadsapatok és a vezetőik respektáltak volna. Az Etelközi Szövetség kulisszatitkait páter Zadavec naplójából ismerjük, ezért nem kell külön részletezni, hogyan érte el Gömbös Gyula azt, hogy az EX „Vezéri Tanácsa” kinevezte a nyugat-magyarországi felkelők főparancsnokának. Döntő érvként azt hangsúlyozta, hogy ő ugyan a Baranya megyei Murgán született, de családja nyugat-magyarországi származású. Ez meg is felelt a valóságnak, mert apja Sopronban, nagyapja pedig Jákfán született a nemes Gömbös családból, Knöpflernek pedig nem hívták egyetlen apai felmenőjét sem.⁸⁴⁽¹⁸⁾ Az Országos [120](#) Levéltárban fennmaradt iratanyag tanúsága szerint Bethlen miniszterelnöknek rendszeres jelentésekben számolt be tevékenységéről, amelyeket rendszerint Jákfay álnéven írt alá. Számos akta szövege Prónay naplójában maradt meg. Ezekből az iratokból elég pontosan rekonstruálható az Etelközi Szövetség akkori tevékenysége. A „Vezérek Tanácsának” XIX. számú „vezérparancsa” értesíti a szabadsapatokat, hogy G. Gyulát (értsd Gömböst) bízták meg a szervezési munkával és szigorúan utasítja Prónayt, Héjjast, Hírt, Ostenburgot, Budaházyt és Förstert, hogy neki „feltétlenül engedelmesséjének.”⁸⁵⁽¹⁹⁾ Gömbös a szabadsapatokat három „felkelőhadsereg” tagolta, ami feltehetően a „Freikorps”, „Freischärlerkorps” elnagyolt fordítása. A „déli hadsereg” élére állította Prónayt, alája rendelve három hadműveleti csoportot (VI. Budaházy, IV. Taby és III. Förster). A Sopron környékén működő „középső hadsereg” parancsnoka Ostenburg lett volna, a Magyaróváron összevont „északi hadsereg” parancsnokának Inzelt István (álnevén Pécsi) ezredest nevezte ki. Inzelt Prónay tanúsága szerint szépen dekorált katona volt, akit Gömbös később zsidó származása miatt mellőzött. A „Legfelsőbb vezetés” egyelőre Budapesten maradt. Hegyeshalmon, Csornán, Győrött, Fertőszentmiklóson, Szombathelyen és Szentgotthárdon irányító és futárállomásokat létesített.⁸⁶⁽²⁰⁾

Prónay Pált éppen a nyugat-magyarországi felkelés első napján „saját kérésére” elbocsátották a nemzeti hadseregből. Naplójának nyomdafestéket látott részeiből, valamint páter Zadavec titkos naplójából ismerjük az elbocsátás hátterét: a kormány szabadulni akart a fehérterror hírhedt vezérével, akit időközben a nemzetgyűlés elnökének, Rakovszky Istvánnak megsértése miatt 30 napos szobafogsággal kellett sújtani. Egyelőre Bicskére vonult vissza, ahonnan Gömbös Budapestre hívatta, az Etelközi Szövetség székházában felkelőparancsnoki állást kínálva neki. Gömbös tudta, mit akar: lehetőséget kínált Prónaynak, hogy katonai érdemeket szerezzen magának. Ezzel egyengette volna visszatérését a hadseregbe és ez lett volna a már-már

aktuális amnesztia indoklása. Prónay ugyan – saját vallomása szerint – nem volt hajlandó vállalni a megbízatást Gömbös kezéből, de Zadaveczen nógatására szeptember 6-án feleségével együtt mégis Sopronba utazott, előzőleg parancsot adva Takácsy századosnak, hogy a parancsnoksága alatt volt csendőr-tartalékszázalaj lovasszázadát irányítsa Felsőőrre. Takácsy pedig engedelmessé vált, holott Prónay már nem volt a feljebbvalója.⁸⁷⁽²¹⁾ Érkezését előre jelezte Sigraynak és Ostenburgnak. Olyan egyezséget kötött velük, hogy a Soprontól délre, a jugoszláv határig terjedő ¹²¹területen álló szabadcsapatok irányítását átveszi, viszont Ostenburg kikötötte, hogy Nagymarton és Kismarton környékére Prónay emberei „egyelőre” nem fognak menni, mert ezt a terepszakaszt az ő szabadcsapatok fogják megszállni. Prónay szóba hozta, hogy Sopronban több királypárti politikust látott, mint Rakovszky Istvánt, Friedrich Istvánt, Lingauer Albint, Beniczky Ödönt, Szmracsányi Györgyöt, akik vele aligha kívánnak Nyugat-Magyarországon őszintén dolgozni, mivel már a parlamentben is támadták különítményét. Követelte az említett politikusoktól a távollétüket a felkelés ügyétől, azt vitatva, hogy az illetők amúgy is királypucson törnek a fejüket. A felkelés sikere érdekében a királykérdést ki kell kapcsolni. Sigray és Ostenburg ehhez hozzájárultak annak fejében, hogy Gömböst – aki a kormány és a szabadkirályválasztó körök érdekeit egyaránt képviselte – is kikapcsolják a felkelésből, illetve megakadályozzák, hogy a felkelésbe beavatkozassék. Ehhez Prónay a kétnapos megbeszélés folyamán azért is készséggel hozzájárult, mert Gömbösről az volt a véleménye, hogy a kormány a felkelés leszerelése végett építette be a mozgalomba. (Utólag tényleg kiderült, hogy Gömbösnek vissza kellett volna hívnia a felkelőket, amint a magyar kormány elérte a remélt minimális területi engedményt. A szabadcsapatok viszont Burgenland egész területét akarták megtartani, amit Budapest az adott politikai helyzetben irreális gondolatnak tartott.) Sigray ezután saját autóján vitte el Prónayt Nagyszentmihályra. Szombathelyt elhagyva, Toronyban Hír György és Bónis páter csatlakozott hozzájuk. Nagyszentmihályon valamennyien Rantzenberger Viktor százados bevonásával a szabadcsapatok vezetésére és a felkelésre vonatkozólag megbeszélést tartottak, amikor Sigray kijelentette, hogy a felkelést titokban anyagilag is támogatni fogja. Ezután Sigray ivánci birtokára hajtatott, Prónay pedig Nagyszentmihályon maradt, 1921. szeptember 8-i keltezésű kiáltványt bocsátva ki, hogy átveszi az összes nyugat-magyarországi szabadcsapatok parancsnokságát.⁸⁸⁽²²⁾ Missuray szerint Prónay 16-án vette át a főparancsnokságot, Sigray a levéltári anyag tanúsága szerint 19-én jelentette Bethlen miniszterelnöknek.

Prónay a déli felkelőhadserget három hadműveleti csoportját mint az I–III. felkelőhadserget kezelte. Így alakult meg az:

I. felkelőhadserget. Felsőőr székhellyel, Hír György nemzetgyűlési képviselő, tartalékos tiszthelyettes parancsnoksága alatt. Tényleges parancsnoka Taby Árpád főhadnagy volt, a Prónay-különítmény tagja; a

II. felkelőhadserget, Felsőpulya, később Lakompak székhellyel, a Gyöngyösfőtől Rozália kápolnáig terjedő vonalszakaszt tartotta. Parancsnoka Budaházy Miklós százados nem tartozott a Prónay-különítményhez, 1919-ben a székely hadosztálynál szolgált; a

III. felkelőhadserget, székhelye Ókörtevényes, majd Németújvár, parancsnoka Molnár Endre főhadnagy (szintén a Prónay-különítményből), alája volt rendelve Förster Lajos gyanafalvi csoportja; a

IV. felkelőhadserget. Héjjas Iván főhadnagy, akit Gömbös – az első ágfalvi csata után különvonaton Sopronban teremve – magával vitt, szeptember második felében Kecskemétre titokban Felsőőrre, Prónay főhadiszállására utazott. Utóbbi Héjjast ötven emberével Magyaróváron át Pándorfalura küldte, ¹²²meghagyva, hogy alakítsa meg a IV. felkelőhadserget. Mint katonai szakértőt és vezérkari főnököt

melléje osztotta Bachó István századost. Október 4-től a IV. felkelőhadsereg székhelye Nezsider lett.

Csak a Lajtabánság kikiáltása után ismerte el Prónayt főparancsnoknak a középső, illetve most már V. felkelőhadsereg, Nagymarton székhellyel. Parancsnoka szeptember 24-ig Maderspach Viktor Erdélyből menekült huszárcapitány volt. Ezen a napon Sopronba az Ostenburg-zászlóaljhoz vonult be szolgálattételre, utóda Gebhardt Pál tartalékos százados volt, az egyedüli a magasabb felkelőparancsnokok közül, aki Ausztriának ítélt területen született. A segédtsízi teendőket mindkét parancsnok mellett Székely Elemér főiskolás, tart. főhadnagy látta el. Prónay ugyan azt írja, hogy ő a kismartoni Friedrich–Wein Dezső-féle felkelőcsoportból az V., a nagymartoni felkelőcsoportból pedig a VI. felkelőhadsereget alakította volna meg, Missuray azonban csak öt felkelőhadseregről tud, Gebhardt Pál ny. főtanácsos pedig e sorok írója előtt kijelentette, hogy a kismartoni csoport önállósítása nem történt meg soha, mindvégig ő parancsnokolt felettük. A valóság az, hogy Ostenburg és Friedrichék közt súrlódások voltak, ezért az utóbbiak exponense, Bogya János országgyűlési képviselő annak fejében, hogy a kismartoni csoport is elismerte Prónayt főparancsnokul, ennek a függetlenítését szorgalmazta. Prónay intézkedett ugyan a két királypárti, de egymással súrlódó csoport szervezeti különválasztásáról, de gyakorlati végrehajtására már nem volt idő.

Prónay szerint az I. és II. felkelőhadsereg létszáma 1000–1000 fő, a III. és IV. felkelőhadseregé 800–800 fő, az Ostenburg-felkelőké 400, a Friedrich-felkelőké pedig 100 volt. Felsőőrött volt 100 fő fővezérségi tartalék, Városszalónakon pedig ugyancsak tartalékban Takácsy százados huszárszázada. Prónay bemondása az I–III. felkelőhadsereg erejére vonatkozólag erősen túlzott, legfeljebb 50%-ban fogadható el. Missuray sem hiszi, hogy a felkelők háromezernél többen lettek volna. A különbség valószínűleg onnan ered, hogy Prónay az első három felkelőhadsereg állományába beszámította a bennszülött magyarbarát lakosokból szervezett helyi polgárőrségeket is, amelyek csak rendészeti feladatokat láttak el. Viszont az Ostenburg–Friedrich csoport által szervezett polgárőrségek létszámbecslésébe nem bocsátkozott.⁸⁹⁽²³⁾

Friedrich István felkelőit, illetve egy részüket csak szeptember 25-én tudta Kismartonba juttatni. Ostenburg onnan előzőleg őrségeit kivonta. Az V. felkelőhadsereg körletében legerősebb volt a nagymartoni garnizon, azonkívül őrségek létesültek Fraknó, Ruszt (báró Cober százados osztrák tiszt csoportja), Szentmargita, Fertőfélegyháza, Tormafalu, Pecsényéd, Rétfalu, Siklósd és Savanyúkút helyiségekben. Lajtaújfalut járőrökkel figyeltették, bécsi lapjelentések szerint a járőrök Lajtaszékig és Szarvkőig is elportyáztak. Helyi lakosokból a következő községekben létesítettek polgárőrséget: Fraknónádasd, Zemenye, Felsőszéplő, Kisboldogasszony, Darufalva, Sopronkertes, Kelénpatak, Cinfalva, Darázsfalu, Szentmargitbánya, Oszlop, Sérc és Vulkapordány.⁹⁰⁽²⁴⁾ Gebhardt szigorú fegyelmet tartott, a lakosság zaklatását nem tűrte, a nagymartoni góttó ¹²³védelmére külön őrséget is állított.⁹¹⁽²⁵⁾ Amennyiben panaszok merültek föl, Prónay tanúsága szerint is Héjjas legényei voltak a tettesek. Az ő csapatába bennszülött lakosok nem is jelentkeztek.

Héjjas Iván egyébként szeptember 21-én mutatkozott be Moson megyében. Éjjel ötven felkelővel, két géppuskával és két gránátvetővel puskalövés nélkül foglyul ejtette a Pándorfalun levő osztrák járőrt és az ottani Harrach-kastélyba költözött. Másnap százfőnyi erősítést kapott Pándorfalura és „Szabadcsapatok északi parancsnoksága” aláírású táviratban értesítették a MÁV győri forgalmi főnökségét, hogy Bruck és Pándorfalu között közbiztonsági okokból beszüntetik a vasúti forgalmat. A távirat szövegét természetesen azonnal jelenlették Sopronba és Budapestre, ahol nagy meglepetést keltett. Sigray sem tudta, hogy milyen szabadcsapat jutott Moson megyébe (Inzelt ezredes felkelői nem hagyták el Magyaróvárt) és azt jelentette Bethlennek, hogy az Gömbös által Győrből Pándorfalura irányított alakulat is lehet. Köller ezredes rendteremtés, valamint a Bruck és Hegyeshalom közti vasúti összeköttetés helyreállítása végett egy

csendőrszázaddal akarta megszállni a Zurány–Királyhida közti vasúti vonalszakaszt. Azonban Ferrario tábornok csak azzal a feltétellel volt hajlandó megengedni ezt az akciót, ha a magyar kormány nyilvános nyilatkozatban elismeri, hogy ez a terület Ausztriáé, és csapatait feladatuk elvégzése után visszavonja. Ez a nyilatkozat azonban olyan jogi érvénnyel járt volna, mintha a magyar kormány átadta volna Burgenlandot Ausztriának, ezért a magyar kormány ettől vonakodott. Ezért csak Hegedűs altábornagy ment ki Pándorfalura egy-egy olasz és francia katonatiszt kíséretében, hogy a felkelőket rávegye a Moson megyei részek elhagyására. Útja eredménytelen volt, de Héjjas az ő közbenjárására szabadon bocsátotta Habig bécsi kalapgyárost. A brucki polgármester kérésére a bécsi hadügyminisztérium Bruckba indította a 2. kerékpáros zászlóalj, a III/1. zászlóalj parancsnoka pedig „szolgálatban kimerült” embereinek a felváltását követelte. Gömbös táviratozott Héjjasnak, hogy azonnal hagyja el Moson megye területét, de ennek nem volt foganatja, sőt egymás után kapta az újabb erősítéseket.⁹²⁽²⁶⁾ Még Inzeit ezredes emberei is hozzá csatlakoztak!

Szeptember 24-re virradó éjjel a pándorfalvi Héjjas-felkelők megtámadták a királyhidai táborban elszállásolt osztrák III/1. zászlóalj és a Lajta hídjait tűz alá vették. Az osztrák katonák a rajtaütés hatására pánikban menekültek a Lajta északi partjára. Bruck segítségére Götzendorfból elindult a 2/6. század és időközben odaérkezett a 2. kerékpáros zászlóalj is. A megerősödött brucki helyőrség két halott és két sebesült árán kiszorította a felkelőket a pályaudvar környékéről és a kastélyparkból, a délután folyamán pedig visszafoglalta a királyhidai pályaudvart és a Lajta-csatornát. A környékbeli hegyek (Spitalberg, ¹²⁴Gaisberg, Ungerberg) azonban a felkelők birtokában maradtak. Az osztrákok az ütközet után eltorlaszolták a vasúti pályatestet a 159. sz. őrháznál, hatvan királyhidai magyar vasutast pedig az állomásfőnökkel együtt azon a címen tartóztattak le, hogy a felkelők oldalán fegyveresen beavatkoztak az éjszakai harcba. Az oberhollabrunni internáló táborba kerültek, ahonnan a velencei egyezmény megkötése után szabadultak.⁹³⁽²⁷⁾

Héjjas Jenő a fenti ütközet dátumát tévesen szeptember 22-re teszi. Ebből következik, hogy Héjjasék Fertő vidéki járőrharcai nem szeptember 22–27, hanem szeptember 24–29 közt folyhattak le. Tehát a brucki ütközet délutánján foglalták el Nezsídert. Felderítésük szerint az osztrák front Sommerein támponttal Nyulas–Királyudvar–Lajta menti magaslatok vonalán húzódik. Szeptember 25-én Héjjas és Winter-Latzay százados osztagai elfoglalták Nyulast, a 147-es magaslatot és Sásonyt. Az osztrákok Császárkőbányára vonultak vissza. A felkelők csekély létszámú őrsöket hagytak a királyhidai hegyeken és járőröket toltak ki Lajtakáta, Mosonújfalun, Pachfurt és Heustadel major irányában. Szeptember 26-án a IV. „felkelőhadserég” 130 fővel éjjel 1 órakor Királyudvar felől megtámadta és kézitusában két halott árán elfoglalta Császárkőbányát. Az ütközet reggel 7 órakor ért véget. 27-én Császárkőbánya védői visszavetnek Sommerein felőli osztrák támadást, ugyanazon a napon Bachó István százados elfoglalja Széleskutat és az uraló magaslatokat. Szeptember 28-án Héjjas kivetíti az osztrákokat a 370-es magaslatról és elfoglalja Feketevárost. Szeptember 29-én Winter-Latzay elfoglalja a Fertőfehéregyháza fölötti 305-ös magaslatot és estére bevonul Fertőfehéregyházára. Éjjel Császárkőbánya őrségét Sommerein felől bekerítették, azonban a Spitalberg lábáig hatolt osztrákokat ellentámadással visszavetették Alsó-Ausztriába.⁹⁴⁽²⁸⁾ A Fertő vidék elfoglalása után Winter-Latzay százados vette át a Császárkőbányától Fertőfehéregyházáig terjedő vonalszakasz védelmét (utóbbi helyen már az V. felkelőhadserégnek volt őrsé), Bachó István századosnak a királyhidai osztrák hídfő nyugtalanítása lett a feladata, míg Héjjas szeptember 29-re virradó éjjel Pándorfaluról Mosonújfalun át Nemesvölgy felé támadt, gépfegyvertűzzel zavarva Haslau és Prellenkirchen éjjeli nyugalma. Nemesvölgyet e nap délutánján érték el a felkelők. Szeptember 30-án a Köpcsény, Berg és Ligetfalun határában portyázó felkelőjárőrök Bocskay Gyula főhadnagy parancsnoksága alatt csehszlovák járőrre akadtak, amelyet parancs nélkül megtámadtak és visszavonulásra

kényszerítettek.⁹⁵⁽²⁹⁾

A magyar Honvédelmi Minisztérium szeptember 30-i összefoglaló helyzetjelentése az észak-burgenlandi eseményekről csak annyit közöl, hogy a felkelők az utolsó héten megtámadták a Brucknál álló Bundesheer részeit, itt állandó jellegű a csatározás. Hainburg és Fehring között kapott hír szerint az osztrák haderő 20 zászlóalj, 2 kerékpáros zászlóalj, 2 1/2 lovas század, 13 üteg és 3 1/2 műszaki század áll, Bécsben pedig a Glöckner csoport 3 zászlóaljjal és 3 üteggel, mint tartalék (HIL VKF 38/3033).

125Szeptember végére az egész „A”-zóna a felkelőcsapatok birtokába került, csak Lajtaszentmiklós, Lajtaújfalu és Királyhida maradt osztrák kézen, ahol hídfőállásokat építettek ki. Ezután is majdnem mindennap történtek összecsapások osztrák katonai és csendőr-, valamint magyar felkelőjárőrök közt, azonban az általános helyzeten már mit sem változtattak. Még helyi fegyvernyugvási egyezségekre is sor került, amelyek értelmében megegyeztek, hogy egymás területén nem járőröznek. A vasúti forgalom is megújult Budapest és Bécs közt a Hegyeshalom–Bruck vonalon. Azok az osztrák részről kolportált hírek, hogy Nyugat-Magyarországon, illetve a szombathelyi körletparancsnokság területén három magyar hadosztályt vontak össze, tévesek voltak: sohasem állomásozott Moson, Sopron, Vas és Zala megyék területén több, mint hét gyalogzászlóalj, két csendőrtartalékszázalaj, egy huszárezred, egy lovasszázad, három üteg, egy aknavető század, valamint négy vármegyei csendőrtartalékszázad és egy zászlóalj erejű vámórság.

Feldolgozásokból és levéltári adatokból ismeretes, hogy Prónay, Ostenburg, sőt Gömbös is egymástól majdnem függetlenül kapcsolatban voltak osztrák szélsőjobboldali és monarchista szervezetekkel. Gömbös kikötése az volt, hogy a Frontkämpfverein célja csak a monarchia helyreállítása legyen egy kormányzó ideiglenes vezetése alatt. Tárgyalási alapul fogadta el azt az ajánlatukat, hogy ők Ausztriában magyar segítséggel hatalomra jutnak. Burgenlandról lemondanak. Egy Prónaynak küldött levelében távolabbi céljait is elárulta: Ausztria és Bajorország egyesítését Ruprecht bajor extrónörökös jogára alatt. Prónay szerint azonban sem Ostenburg, sem a Frontkämpferek, nem akartak együttműködni Gömbössel, akit – főleg a királykérdésben tanúsított magatartása miatt – megbízhatatlannak tartottak.⁹⁶⁽³⁰⁾

Gömbös szeptember 15-én Prónayt meglátogatta Felsőőrött, elárulva neki, hogy Bethlen és Belitska honvédelmi miniszter elképedtek, amikor megtudták, hogy Doborján Pál felkelővezér neve alatt Prónay rejtőzik. Bethlen utasítására Hegedűs altábornagy három nap múlva felszólította Prónayt, hagyja el Nyugat-Magyarországot. Prónay meg merte magának engedni, hogy a levél átvételét is megtagadja. Sőt mi több, letartóztatta Lehár ezredest, akit Bethlen Ischlból táviratilag hívott haza és megbízta, utazza be az „A”-zónát és tájékoztódjék a lakosság és a szabadcsapatok hangulatáról. Ez azzal volt összefüggésben, hogy a burgenlandi viszály elsimítása érdekében előbb az olaszok, sőt a csehek is hajlandók voltak közvetíteni egy határkorrektúra végett, amelynek fejében a bandaharcok megszüntetését kívánták. Nemcsak Sigray és Gömbös, hanem maga Bethlen is utasította Prónayt, hogy Lehárt bocsássa szabadon. Sigray maga ment autóján Lehárért Felsőőrrre, hivatalos írást hozva magával, amely igazolta, hogy Lehár tényleg Bethlen megbízásából járt az „A”-zónában. Lehárnak és segédtisztjének nem esett bántódása, de sofőrjét megverték, ami Prónay szerint Taby Árpádnak volt a túlkapása. Lehárnak egy felkelőtiszt elárulta, hogy őrzői közt felmerült a láb alól való eltevéseinek gondolata is.⁹⁷⁽³¹⁾ Érthető, hogy a Lehár-ügy nagy felháborodást keltett a legitimisták közt, akik Bethlentől követelték, hogy Prónayt, Hír Györgyöt és Héjjas Ivánt távolítsa el a felkelésből. Kedvezőtlen fényt vetett Prónayra a felsőpulyai kivégzés is, amikor **126**zendülés kísérlete és fosztogatás címén agyonlövetett három fiatal tisztet (Utóbb kiderült, hogy Sántori László hadnagyot, magyaróvári főiskolást, aki kitüntette magát Kirchschnagnál, tévedésből). Gömbös azonban megvédte Prónayt. Habár Ferenczy ezredes azért ment külön Felsőőrrre, hogy Bethlen parancsát

tudtára adja, Gömbös biztatta, hogy maradjon a helyén. Héjjast azonban le akarta tartóztatni, amire volt is lehetőség, mert a Moson megyei tartózkodási helyéről olykor kirándult Magyaróvárra.⁹⁸⁽³²⁾

A Nagykövetek Tanácsának szeptember 22-én kelt ultimátumára Hegedüs altábornagy 1921. október 3-án Burgenlandot jegyzőkönyvileg átadta az antantnak. Ausztria azonban ezt a területet nem vette át, azzal az indoklással, hogy csak a szabadcsapatoktól teljesen mentes terület átvételére hajlandó. Következő napon Prónay Felsőőrött kikiáltotta a független és önálló Lajtabánság államot; mivel pedig a magyar reguláris csapatok kiürítették a „B”-zónát, Prónay ezt a területsávot is saját felkelőivel szállotta meg. Ostenburg zászlóaljja egyelőre Sopron körletében maradt az antanttábornoki misszió alá rendelten, mint „nemzetközi” karhatalom. Gömbös már szeptember 29-én értesítette Prónayt, hogy Sopronban és környékén, valamint a Fertőzug (Seewinkel) tíz községében népszavazás lesz. Ostenburgot külön is informálta a népszavazásról, közölve, az osztrák monarchista körökkel is fölvette az érintkezést, hogy Ausztriában felborítsák a helyzetet. Egyben utasította, intézkedjék, hogy a Héjjas, Horkey, Budaházy és Prónay parancsnoksága alatt álló bandák ne vonuljanak be a népszavazási területre, mivel a lakosságnak sok panasza van ellenük.⁹⁹⁽³³⁾ Október 4-én Friedrich Istvánnak sikerült kijutnia Sopronon keresztül Kismartonba, ahová azzal a szándékkal ment, hogy a Lajtabánságot végre kikiáltja. Ezzel azonban elkésett, mert ez még aznap Felsőőrött megtörtént. Csak az volt a szépséghibája, hogy a kormányban nem volt egy burgenlandi lakos sem. Prónay azon mentegetődzése, hogy senki sem mert a burgenlandiak közül funkciót vállalni, nem felel meg a valóságnak: itt volt a burgenlandi illetőségű gróf Erdődy Tamás őrnagy, vasvörösvári lakos, akit pedig ő maga nevezett ki a felkelő-csendőrség parancsnokának. Tárcát azonban nem juttatott neki, lévén Erdődy nemcsak IV. Károly király híve, hanem személyes barátja is.

Prónay Lajtabánság proklamálásával túltette magát Gömbös azon intencióján, hogy a szabadcsapatok az átadási jegyzőkönyv aláírása után vegyék át egész Burgenland területén a közigazgatást, de ne proklamáljanak önálló impériumot. Prónay ezt a Feltámadás Legfelsőbb Vezetőségéhez intézett jelentésében azzal indokolta, hogy ha Felsőőrött nem proklamálják Nyugat-Magyarország függetlenségét, azt másnap két különböző szervezet Sopronban és Kismartonban is kikiáltotta volna. Ez pedig az irredenta erők megoszlásához és valószínűleg testvérharchoz is vezetett volna. Egyben felpanaszolta, hogy sem emberben, sem fegyverben nem kaptak pótlást, ennél fogva csapatai gyengék egy általános osztrák támadás elhárítására, ha azok birtokba akarják venni Nyugat-Magyarországot. Sürgeti a pótlásnak Felsőőrré való mielőbbi kiküldését.¹⁰⁰⁽³⁴⁾

¹²⁷Említést érdemel még, hogy a Lajtabánság kormánya Prónay fővezér és dr. Lévy Ferenc külügyi előadó (miniszter) aláírásával október 12-én tiltakozó jegyzéket intézett a soproni antanttábornoki misszióhoz a velencei tárgyalások ellen, amelynek azonban sem diplomáciai, sem katonai szempontból nem volt jelentősége. Fordulat akkor állt be a lajtabánsági katonai helyzetben, amikor Prónay szemleútja után a szabadkirályválasztó Héjjas-felkelők október 15-én Fertőféhéregyházánál megtámadták a királpárti Friedrich-felkelőket.¹⁰¹⁽³⁵⁾ Ez volt az előjátéka a második királypuccsnak, amikor is Ostenburg a Nagymarton és Kismarton környékén állomásozó királpárti felkelőket bevonva, zászlóaljával együtt elindult Budapest felé. A királyhoz csatlakozott és vele együtt indult el a volt soproni helyőrség: a Renner-zászlóalj és két üteg is. Egy Ostenburg-szászad – részben volt felkelőkből – Sopron védelmére visszamaradt, ezt az oda bevonult Budaházy-felkelők a királypuccs összeomlása után, október 25-én fegyverezték le. Az odaérkezett Guillaume tábornok azonban Prónayt rábeszélte, hogy a felkelőket október 27-én Sopronból vonja ki. Ugyanezen a napon Sopronba bevonult a nagykanizsai 6. ezred I., később pedig a körmendi II. zászlóalja is.

A Rantzenberger-csendőrzászlóalj 22-én reggel a királypuccs hírére Toronyban és Pinkamindszenten

összpontosult, másnap pedig támadásra indult a királyhoz pártolt Szombathely ellen. Az ottani tüzérsztály felderítő tiszti járőrét el is fogta. Közben azonban Szombathely védelmét megerősítették a kőszegi 5/III. zászlóaljjal, amely a helyi tüzérüteggel együtt a Perint patak vonalában felvonult. Azonban a Rantzenberger-zászlóalj összecsapás helyett Pornóapáti-Pinkamindszent felé vette útját, hogy Nagykanizsán át a főváros védelmére induljon. Október 24-én hajnalban elérte a kormányzóhoz visszapártolt Körmentet, ahol értesült a királypuccs letöréséről.[102\(36\)](#) Ezért visszatért eredeti állomáshelyére.

Héjjas Iván felkelőivel október 23-ára virradó éjjel hagyta el a frontot. Vonatuk Pándorfaluról Hegyeshalmon és Csornán át ment Győrbe, Mosonszentjánosnál azonban a királypárti 3/I. lovasosztály felszedte előttük a síneket. Héjjas azt bizonygatta a lovasosztály parancsnokának, hogy nem a király csapatait akarja hátba támadni, csupán embereit viszi haza. El is jutott Komáromig, ahol a király csapatainak háta mögött fölszedte a síneket és visszavonulási útjukat elzárta.[103\(37\)](#) Siménfalvy ezredes Héjjas csapatait visszaküldte Pándorfalura, amelyet az osztrákok távollétükben újból megszállottak. Erre október 26-án a felkelők Császárkőbánya–Pándorfalu vonalában támadásra fejlődtek. Tartalékuk vonatra szállva, áttört az osztrák védővonalon és annak a háta mögött bocsátkozott küzdelembe. A III/1. osztrák zászlóalj feladta a Királyhida környéki hegyeken elfoglalt állásait, legtovább tartotta magát a kecskehegyi géppuskás osztag. Mivel ebben az ütközetben olyan felkelőparancsnokok is részt vettek (Szabó József százados Debrecenből), akik a Budaházy-felkelőkhöz tartoztak, nyilvánvalóan segítséget kaptak tőlük. Ez a győzelem nem Héjjas Iván, hanem Bachó István százados érdeme volt, aki azt Huszka Jenő főhadnagy [128](#)közreműködésével érte el.[104\(38\)](#) Másnap az osztrákok tüzszünetet kértek Héjjustól, hogy a királyhidai barakokban állandó életveszélyben lakó családokat elszállíthassák. Ez megtörtént, az osztrák családok ingóságaiikkal együtt, osztrák forrás szerint zavarás nélkül eltávoztak Bruckba.[105\(39\)](#) Ezután a történelmi határon november 3-ig még járőrcsatározások voltak, amelyek újabb halálos áldozatokat követeltek.

A második királypuccs után Hegedűs altábornagyot leváltották és nyugdíjazták, Sigrayt szintén felmentették állásából, sőt le is tartóztatták. Az új nyugat-magyarországi főkormánybiztos Guillaume Árpád tábornok, szombathelyi körletparancsnok lett. Horthy Budapestre rendelte Prónayt és személyesen utasította, hogy a szabadcsapatokat Burgenlandból vonja ki. Ha ellenszegülnének, személyesen fogja ellenük vezetni a nemzeti hadsereget, mert a velencei egyezmény eredményeit nem kockáztathatja. Prónay visszatért Nagyszentmihályra – amely a Lajtabánság kikiáltása után Felsőőr helyett székhelye lett – és kiadta a még megmaradt felkelőcsapatok részére a kiürítési és leszerelési parancsot, november 4-én pedig Nagyszentmihályról Szombathelyre távozott.[106\(40\)](#) A felkelőket lefegyverző reguláris magyar csapatok Magyaróváron 525, Kapuváron 600, Szombathelyen 800, Körmenten pedig 200 felkelőt gyűjtöttek össze, de csak 1400 kézifegyvert tudtak beszedni. A felkelők azt vallották, hogy a hiányzó fegyvereket Burgenlandban magyarbarát lakosoknál egy második felkelés céljaira elrejtették.[107\(41\)](#) Prónay azonban beismeri, hogy az eltűnt fegyverek túlnyomó részét Renner Oszkár szombathelyi MÁV felügyelő rejtette el az ő titkos utasítására.

Legutoljára – 1921. november 6-án – a Királyfalván és Ercsenyén volt sárvári szabadcsapat távozott Burgenland területéről. Azonban levéltári adat szerint még november 16-án Szombathelyről Felsőőrré és Szentelekre kellett küldeni egy magyar csendőrosztagot, hogy Sala nevű főhadnagyot néhány felkelőjével együtt elvonulásra kényszerítsék.[108\(42\)](#)

A Bundesheer 1921. november 13-án kezdte meg Burgenland megszállását, amelyet ugyanazon hónap 29-én fejezett be.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (III. rész: 1921 szeptember–november) / Függelék

Függelék

A nyugat-magyarországi harcokban elesettek névsora.

Osztrákok:

1921. aug. 28, *Alhó*: Johann Bobr, bécsi városi hivatalnok; aug. 30, *Szentmargitbánya*: Rayoninspektor Michael Trattner; szept. 2, *Lantosfalva*: Patrulleiter Felix Dellavedova; szept. 3, *Sinnersdorf*: PL Adalbert Červiček. PL Leopold Hudec; szept. 5, *Kőpatak*: Anton Gruber, Franz Rosenauer, Siegmund Smrcka, az 5. gyalogezred katonái; *Kirchschlag*: Franz Samotny őrvezető, Fran Fellner, Franz Jirka, Josef Jung, Ferdinand Kamper, Anton Kraft, Hugo Mladenka, mind az 5. gy. e.-ből; szept. 6, **129***Zárány*: PL Ernst Funke; szept. 8, *Ágfalva*: PL Arnold Mosch, PL Karl Heger; szept. 18, *Maltern*: PL Leopold Fleischhacker; szept. 24, *Bruck-Királyhida*: Emil Gross őrvezető, Josef Pekarek közkatona a III/1. zászlóaljából; okt. 26, *Királyhida*: Otto Fuchs, közkatona a III/1. zlj-ből; okt. 28, *Nemesvölgy*: PL Anton Haberler; nov. 1, *Friedberg*: a 9. alpesi vadászrezred kilenc katonája autószerencsétlenség miatt, hasonló okból nov. 3, *Edlitz*: PL Johann Hofer, PL Johann Mader, PL Johann Siegel, dr. Turnowski törzsorvos és 8 katona szintén a 9. alpesi vadászrezredből. Nevek a forrásokban csak részben említve. Végül 1922. márc. 25, *Mosonbánfalva*: PL Johann Jüttner. (PL a csendőr járőrvezető német megfelelőjének a rövidítése.) Összesen 30 katona, 13 csendőr, 1 hivatalnok, 1922-ben 1 csendőr.

Magyarok:

1921. aug. 28, *Ágfalva*: Baracsi László; *Pinkafő*: Szabó József szakaszvezető, Papp tizedes, mind Kecskemétről; *Burgóhegy*: Schmidt vendéglős Magashegyről (Ádám T. István említi.) Aug. 29, *Hohenbrugg*: Gubicza Ákos, főiskolás. Szept. 2, *Lantosfalva*: Roskovits főhadnagy. Szept. 4, *Salamonfalva*: Kalocsay Imre hadnagy, magyaróvári főiskolás, Ceglédre. Szept. 5, *Gyanafalva*: Párvy Kornél László, Komárom megyei főszolgabíró; *Kirchschlag*: Ismeretlen szabadcsapatos. Hanus Ferenc Károly műegyetemi hallgató, Nemetz Ferenc szegedi tanító, Achmed nevű bosnyák, Tóth Mihály tizedes, Válik László és Németh István, utóbbi három Kecskemétről. Szept. 8, *Ágfalva*: Machatsek Gyula (Rohonc), Szechányi Elemér, soproni főiskolások, Pehm Ferenc Ostenburg-csendőrszakaszvezető. Szept. 24, *Császárkőbánya*: Két névtelen felkelő. Szept. 27, *Császárkőbánya*: Vágó Mihály Kecskemétről. Szept. 29, *Lajtafalva*: Éhn István Rózsahegyről. Okt. 5, *Száravám*: Vámosy Tibor és Losonczy Antal műegyetemi hallgatók Budapestről. Nov. 1, *Magyaróvár*: Makó István (Zimony), Pándorfalun szerzett betegségében.

Összesen 24 felkelő, 1 csendőr. Közülük 16 anyaországi, 3 burgenlandi, 2 menekült, 1 külföldi illetőségű, 3 névtelen. Azonkívül szeptember 13-án zendülés címén *Felsőpulyán* agyonlőtték Sátori László és Bakonyi hadnagyokat, valamint Bokor hadapródjelöltet. Utólag kiderült, hogy Sátorit más helyett, téves tanúvallomás alapján végezték ki.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében I. rész

Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében I. rész

1. A majorsági gazdálkodás nagyütemű megindulásával a jobbágyterhek is ugrásszerűen emelkedtek. Ugyan a földesúrnak ekkor már fizetett munkaerőre is szüksége volt, de ezt csak a végső esetben vette igénybe, mert sokkal inkább kifizetődő volt számára a jobbágy ingyen robotja. Ez a robotteher a XVIII. században már akkora méreteket öltött, hogy messze túljutott azon a határon, amelyet az 1514. évi parasztfelkelést megtorló intézkedések között jelöltek ki. Az úrbéri szolgáltatások is jelentős változáson mentek keresztül. Növekedett a dézsma, amelyhez jöttek még különféle járulékok is. Mindez azért történt, hogy a földesúr az allodium termésével összevetve minél több árut vihessen a piacra. Ezért céljának végrehajtása érdekében a kényszer minden eszközét felhasználta parasztjai ellen; az úriszék, amely a jobbágysággal folytatott szakadatlan osztályharcban a földesurak fegyvere volt, a legszigorúbban lépett fel a fokozott kizsákmányolás új rendszerébe beilleszkedni nem akaró [130](#) jobbágyokkal szemben. Az állami terhek is igen súlyosan nyomták a parasztokat. Ezek az állandó hadsereggel – amelynek felállítását az 1712–15. évi országgyűlés szavazta meg – és az annak fenntartására szükséges állandó hadiadóval függtek össze. A jobbágyok mozgolódnni kezdtek. Elégedetlenségük gyökere a földesúri kizsákmányolás volt. Ennek következtében a királyi udvar politikájában egyre inkább központi helyet kapott a jobbágykérdés. Ugyanis a Habsburgok nemcsak a feudális rendszert féltették, hanem – lévén a paraszt az adózó – az államháztartás egyensúlyát is. A királynő, Mária Terézia – már csak államérből is –, igyekezett gátat szabni a földesúri mohóságnak, ezért a jobbágyviszonyt 1767-ben rendeleti úton szabályozta. A jogért, az igazságért való szakadatlan küzdelem országos jelenség volt. Ebből Sopron vármegye jobbágysága is bőven kivette a maga részét, ahonnét szintén ostromolták a „Felséges Asszonyt” az úrbéri viszonyok rendezésének szükségességét és halaszthatatlanságát tartalmazó követelések. Jelen dolgozatunk a továbbiakban forrásmunkák és eddig még fel nem tárt protokollumok segítségével igyekszik bemutatni a Sopron megyei jobbágyok helyzetét az 1767-es urbáriális rendezés előtt és után.

2. A XVII. század végére eléggé megsaporodtak a községi szabadalmak és kiváltságlevelek, amelyek földesúri és állami terhek alóli mentesítéseket biztosítottak a jobbágyoknak. Azonban a Rákóczi szabadságharc leverése után e privilégiumokat kezdték az uraságok megcsorbítani, majd semmibe venni. A katonafalvakkal kötött szerződések is lassan hatályukat veszítették – mivel az országban állandó hadsereget felállító 1715. évi 8. tc. végleg feleslegessé tette ezek fegyveres szolgálatát –, és így ezek parasztjai is robotra, vagy a robotnak pénzzel való megváltására kényszerültek. Ez ellen a sértettek tiltakoztak, lázadoztak, majd új szerződést kötöttek. De ezek a szolgáltatások már jóval felülmúlták a század eleji kötelezettséget.

A részben belföldiekből, részben külföldiekből toborzott állandó hadsereg létrehozásának szükségességét az említett törvénycikk azzal magyarázta, hogy a feudális hadszervezet elemei, a személyesen hadrakelt nemesség (generális insurrectio), a királyi és tiszti bandériumok, továbbá a telekkatonaság különböző okok és körülmények miatt (pl. a török veszedelem súlyának csökkenése) vagy már nem voltak, vagy a korabeli hadtudományban és hadviselésben járatlanok és tökéletlenül felszereltek lévén, az ország védelmére már képtelenek. A bandériumokat és a generális insurrectiot elvben azonban mégis fenntartották, hogy legyen mivel indokolni a nemesi privilégiumokat, elsősorban a nem adózást.[1\(43\)](#)

A kapuváriak a császártól 1676-ban kaptak igen jelentős privilégiumokat: a személyes katonáskodás és a Rába-híd fenntartása fejében mentesültek a robottól, adótól és a terménybeszolgáltatás alól.²⁽⁴⁴⁾ E nagy szabadság csak néhány évig tartott. 1682-ben Esterházy Pál kapta meg a kapuvári birtokot. Bár az uralkodó 1683-ban még utasította a vármegyét a kapuváriak kiváltságainak megőrzésére, Esterházyt pedig figyelmeztette fegyveres szolgálatuk fenntartásának biztosítására, 1685-ben az új földesúr mégis megkezdte a város lassú alávetését, ¹³¹de egy-egy hajdúhelyre évi 8 nap robotot előíró contractus kieroszakolásánál többre ekkor még nem mert vállalkozni. 1715 után viszont már egyre sűrűbbé vált a szabadalmak háttérbe szorítása.³⁽⁴⁵⁾

Széchenyi (II.) Zsigmond gróf (1720–1769)

A kapuváriak sem tétlenkedtek. 1724-ben a Pozsonyban székelő Erdődy György tutort kérték, járjon közbe Esterházy Pálnál, mert ennek tisztjei egyre gyakrabban kényszerítik őket különféle munkák végzésére, továbbá egyre több és több szolgáltatást követelnek tőlük. Erdődy mindezekről értesítette Esterházyt. „Kapu-Vári Helséghbéli Lakosok közönségessen minémü Memorialist nyujtottak bé nékem, qui praesentibus annectalva mégh küldöttem K(e)g(y)h(e)l(me)d del közölven. Mivel pedig ném kívánom, nemis akarom, boldogh emlékezetü Meltosághos Hérczég h élteben ki adot Privilegiumit mégh vétvén, valamibén kissebiteni, vagy elrontani. Azért K(e)g(y)h(e)l(me)d móst ott Kis Martonban lévén, tégyen olly

rendelést, hogy főül irt Kapuváriak magok Privilegiumiban ne háborgattassanak, Sőt Tisztartok által manuteneáltassanak.”⁴⁽⁴⁶⁾

132A csornai prépost-szeri jobbágyok 1729-ben az úriszék előtt panaszolták, hogy „az Méltóságos Vraságok, nékiek Szép Igasságokat és Privilegiumokat el temetni, és túlóis megh fosztani kívánván, nagyobb és nagyobb terhel és igával, meg sulyosították és terhelték eő N(agy)s(á)ghok, kit is nem csak kiris, de jobban Tömlőczözés által vittek végben ő N(agy)s(á)ghok, és Igasságotul fosztották. Még ezzel is megh nem elégedvén mostani Méltóságos Csornai Praepost Urunk eő Nsgha mint Földes Ur, olly nagi Igá és Terh alá kívánván bennünket huzni, és haitani, az melly éppen elviselhetetlenek láczo, és láczikis!”⁵⁽⁴⁷⁾

A lövőieknek 1691-ben Széchényi György földesuruk adott szabadságlevelet, amely szerint ők nem robotoltak, hanem minden egész telek után tíz forint urasági járandóságot fizettek 1735-ig, azaz 44 éven keresztül. Ekkor azonban Széchényi Zsigmond valamiféle megegyezés megkötésére kényszerítette őket. Ő ugyan a heti robotszolgálatot szerette volna bevezetni, de ebbe a lövőiek nem mentek bele, hanem vállalták, hogy az országút menti urasági tagokat megszántják és az itt termett gabonát Horpácsra szállítják. Ugyancsak ide szállítják az urasági dézsma-gabonát is. Kötelességük volt még a földesúr összes réti munkájának – kaszálás, gyűjtés, behordás – elvégzése is. Ez a helyzet 1749-ig volt érvényben, amikor az új tulajdonos, Széchényi László újból rendes heti robotra akarta szorítani a lövői jobbágyokat. Ezek a követelt heti robotot nemcsak 1749-ben, hanem a további években is kitartóan megtagadták. Ügyükben az úriszék Horpácson 1753. január 2-án ítélezett. A fölbújtók és az ellenállás szószólói félévi tömlőcöt s utána nyilvánosan elszenvedett 40 pálcaütést kaptak. Az úriszék kötelezte a jobbágyokat, hogy az 1596 1/2 napra rúgó robothátralékukat, ezenfelül egy aratáskor elmulasztott két heti robotjukat két év leforgása alatt szolgálják le, illetve pótolják, elmaradt egyéb úrbéri kötelezettségeiknek is tegyenek eleget. Végül figyelmeztette őket, hogy a jövőben szigorúan tartsák be az úrbéri egyezség rendelkezéseit. A periratok arra is fényt derítenek, hogy a lövőiek ráadásul még 600 forint ügyvédi költséget is fizettek.⁶⁽⁴⁸⁾

A tamásiak 1630-tól csak katonáskodtak, amikor a helyzet úgy kívánta. Ilyen irányú kötelezettségük – a kapuváriakéval egyidőben – hatályát veszítette, és az urasági tisztartók őket is egyre több feladat elvégzésével terhelték meg. Sőt 1736-ban Esterházy Pál Antal szabályszerű urbáriumot is készíttetett számukra, amit nem fogadtak el, mert szerintük a szolgálatokat és szolgáltatásokat az úriszék egy régebbi összeírás alapján állapította meg.⁷⁽⁴⁹⁾ Inkább szerződést kötöttek.

A győri püspökség és a többi egyházi földesúr, valamint a Festetichek 1750 táján kötöttek szerződéseket jobbágyaikkal a szántógazdálkodást folytató majorüzem hiányában föl nem használható robotoknak készpénzzel való megváltására. A szerződéses állapot elsősorban földesúri érdekből történt, de hasznát látták a jobbágyok is.⁸⁽⁵⁰⁾

1754-ben Esterházy Pál Antal a kapuvári dominiumban ideiglenes urbáriumot dolgoztatott ki. Egykorú feljegyzések szerint a falvak többsége önként és szívesen fogadta az új intézkedést, de a kapuváriak, gartaiak és a tamásiak „mások által ingerelve zendülést szítottak”,⁹⁽⁵¹⁾ és a „Felséges Aszszonynál” ezen **133**ideiglenes urbárium ellen panaszkodtak, hivatkozva addigi mentességeikre és szabadalmaikra. Ime: az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom csírái már ekkor jelentkeztek. A királynő foglalkozott a felterjesztéssel, majd 1755. szeptember 9-én tudtára adta a kapuváriaknak és a tamásiaknak, hogy sérelmükkel forduljanak az úriszékhez, ahol felveszik panaszukat, kívánságukat és ezeknek mérlegelésével elfogadható urbáriumot fognak nekik készíteni.¹⁰⁽⁵²⁾

A kapuváriak „io Kegyelmes Urukát” is kérték, hogy tartsa meg őket régi igazságukban. Esterházy

megígérte, hogy az úriszék „rendelissét” elfogadja és annak minden cikkelyét tiszteletben tartja.¹¹⁽⁵³⁾ Először – 1755. október 23-án – a tamásiak fogadták el az uraság fiscálisa által összeállított nyolc pontos szerződés tervezetét, amelyben a földesúr engedélyezte, hogy a sessiók között (24 volt) egyenlőség legyen, mégpedig úgy, hogy egy-egy sessióhoz 168 mérő (metreta) őszi és tavaszi vetés (korábban ennek felső határa 200 mérő lehetett), továbbá 38 kocsi szénarakományra való rét tartozzék. Tamásiban ekkor az úrbéri rétek korlátlanul álltak rendelkezésre. Legelőiken pedig – a nagyság miatt – idegen állatok is legelhettek. A tamásiak viszont lemondtak a csornai és a bogoyoslói határ között fekvő földterület használatáról, amely az uraság kezelésébe ment át.

A jobbágyok szolgálatai pedig a következőképpen alakultak: hetenként két-két nap – a nyári hónapokban Szent Mihály napig kocsival vagy ekével –, továbbá esztendőnként két-két hosszúfuvar, mégpedig egy Sopronba, egy pedig Kismartonba. A zsellérek kézi szolgálata heti 1 nap. Tizedet is adtak, az irtásföldek után pedig földbért fizettek, mégpedig sessionként 6 forintot, a zsellérek, ha tartozékuk volt, 2 forintot, ennek hiányában pedig 1 forint 50 dénárt. Végezetül a házak vétele és eladása a földesúr előzetes beleegyezésével történhetett.

A kapuváriakkal az alkudozás több évig húzódott és a végleges megegyezést csak 1757 júniusában írták alá. Kapuváron ekkor a szántóföld 657 1/2 mérőt, az irtásföld 736 1/2 mérőt, a rét 135 kaszást tett ki. Sok gyümölcsöskert volt ekkor Kapuváron, amelyek elszórva, a mocsaras területeken belül, az erdőig húzódtak. Elsősorban pogácsa almát termesztettek, amelynek többletermését a lakosok azon helységekre vitték eladni, ahol nem volt almatermés.

A szerződés 11 pontjában a következőkről volt szó:

Adó egy-egy sessiótól 4 forint marad. Így a város évenként 80 forint 80 dénárt fizet. A mundérpénz 17 forint 64 dénár. Egy-egy sessio évenként 22 nap kéziszolgálatot tesz, továbbá egy hosszúfuvar Kismartonba vagy Győrbe. Ők viszik a leveleket a szomszédos falvakba. Libát és más élelmiszert nem adnak. Vámot nem fizetnek, de javítják az utakat, hidakat és töltéseket. A zsellérek továbbra is fizetnek adót és végeznek szolgálatokat úgy, mint eddig. Az uraságnak a szántóföldekről tizedet adnak. Az irtásföldekről egy hold után 20 dénárt, a rétekről kaszásonként 6 dénárt fizetnek. A korcsma és a mészárszék a földesúré, de a korcsmát Szent Mihály naptól karácsonyig a kapuváriak üzemeltetik. Teleknek és háznak vételéhez is, eladásához is az uraság engedélye szükséges. Bírót a kapuváriak választhatnak, de a megerősítés földesúri jogkör.

Nehezen adták be derekukat a gartaiak is. Ezeket az 1754. évi rendelkezés olyan katasztrófális helyzetbe taszította, hogy a csigalassúsággal haladó tárgyalások ¹³⁴idejére is – állandóan hivatkozva mentességi levelükre – jelentős engedményeket kértek az úriszékétől, mert csak ennek megadásával lesznek alkalmasak a „kyráli contributio” fizetésére és „Kegyelmes Uruk” szolgálatjára. A szerződést Esterházy emberei szintén 1757. június 16-án hirdették ki a gartaiak előtt. Itt a 38 sessióhoz az irtásföldekkel együtt 369 mérő szántóföld és kevés rét tartozott. A gartaiak elfogadták, hogy egy-egy sessio után a census ezután is 3 forint marad, az 5 zsellér összesen 15 forintot fizet, továbbá sessionként évi 6 nap kéziszolgálatot végeznek. A hosszúfuvarok száma 15-ről 10-re csökkent. Irtásföldekről, méhekből és bárányokból tizedet, egy hold irtás után, mint azelőtt is, 20 dénárt adtak. A korcsma és a mészárszék joga az uraságot illette meg, de a korcsmát Esterházy Szent Mihály naptól karácsonyig átengedte a helybelieknek. Mentésültek a katonai szolgálattól, de az utak, hidak és töltések javítása továbbra is kötelességük maradt.¹²⁽⁵⁴⁾

A pordányi egész telkesek – korábban szintén mentességek birtokában voltak – 34 éven keresztül

esztendőnként 8 forint árendával adóztak. 1754-ben azonban annyira megnövekedtek a falu szolgálatai, hogy szerintük a „fölyebb Specificallt Arendakon fölyül S egeesség képpen praestalltt, jövendőben praestalandó szolgálattro Szegény Hellységünk magát többre nem ajánlhattya.”¹³⁽⁵⁵⁾

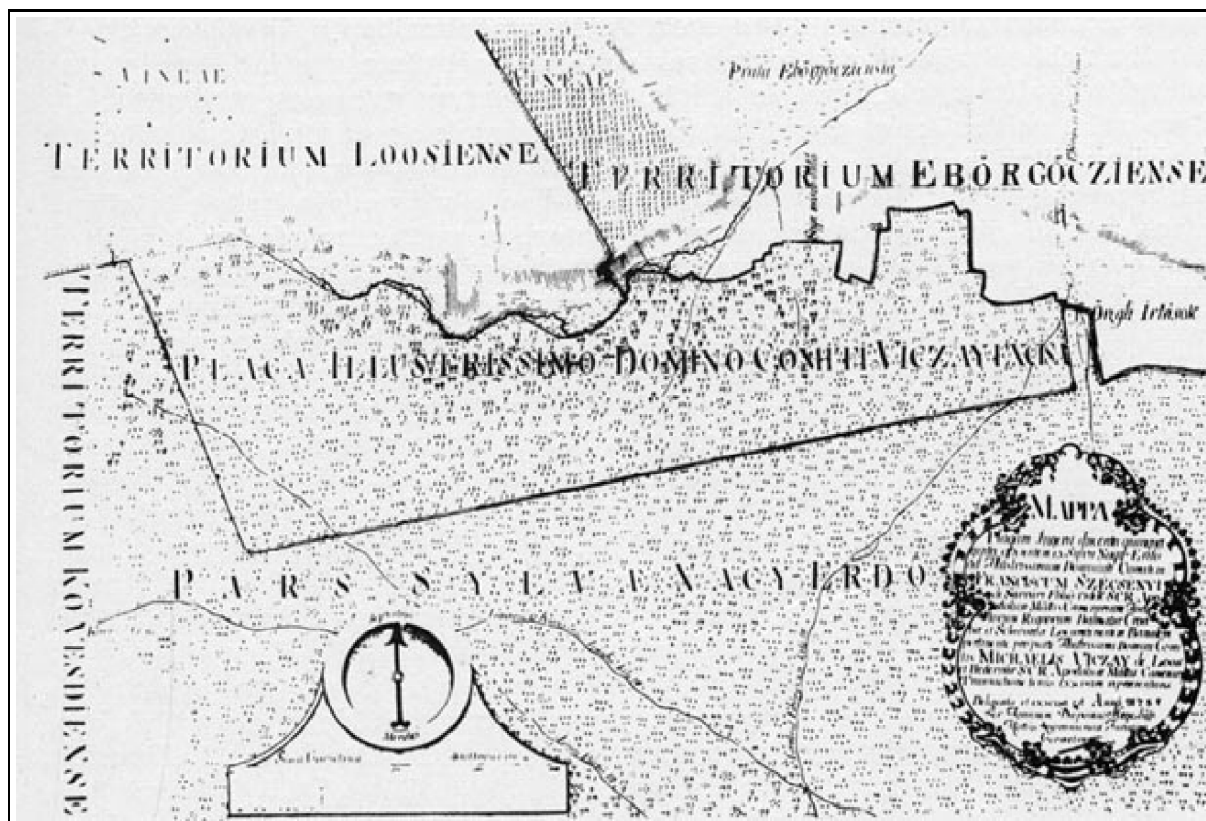
Az újkérik, akik a XVII. század végétől a Széchenyieknek katonáskodtak, 1767. május 13-án az urbáriális összeírás alkalmával azt vallották, hogy sohasem szolgáltak urbárium szerint, hanem „ennek előtte circa 25. esztendővel arendas Contractusra mentek az Méltóságos Urasággal, de azon arendais némelly nap Szám Szolgáltatokkal négy esztendőttől fogva meg Szaporodván, most is á Szerint adnak.” Ez utóbbi contractus 1764. január 1-én készült Nagycenken és a következőket foglalta magában:

Minden fél helyes gazda, akár marhás, akár marhátlan, esztendőnként két időpontban – Szent György és Szent Mihály napkor – 6 forint árendát fizet. Minden marhás gazda parlag, keverő és vető alá való szántáskor négy-négy napot, a marhátlan hét-hét nap napszámot, továbbá aratásban minden egyes gazda akár marhás, akár marhátlan, hat-hat napot szolgál. Az újkéri rétet az egész helység minden esztendőben széna- és sarjúkaszáláskor köteles megkaszálni, a szénát összegyűjteni és Horpácsra szállítani. A háziakat ezután is eladhatják, de csak szolgálatra alkalmas embereknek.¹⁴⁽⁵⁶⁾

3. A földesurak nemcsak a privilegizált, hanem a többi helységükben is fokozták a jobbágyszolgáltatások mértékét, nyirbálták a jobbágytelki állományt és erőszakosan vettek vissza irtásföldeket. Ennek során a parasztok nem egy helyen tagadták meg a jogtalan követelmények teljesítését, sőt zendülésben törtek ki és terheik enyhítése érdekében a végső eszközök (dorong, vasvilla, kasza stb.) felhasználásával is védekeztek. Eredmény: néha engedmény, de legtöbbször vasraverés, börtön vagy esetleg ezek helyett emelt robot.

Bozon 1747-re a fuvarok száma nőtt nagyra. Az előírt szolgálatokon kívül a bozi jobbágyoknak kellett trágyát hordani a „buitás vermekhez” (ezeknek száma ekkor 180), és fát vinni évenként 22 szekérrel a horpácsi konyhára.¹⁵⁽⁵⁷⁾

Az Esterházyak építészeti tevékenysége a XVIII. században sem hagyott alább, sőt még fokozódott. Esterházy Miklós franciaországi élményeinek hatása ¹³⁵alatt a süttöri vadászlak helyén a 60-as években építtette meg a francia királyok híres versaillesi kastélyával vetekedő eszterházi kastélyt, továbbá a hozzátartozó francia parkot, a magyarországi kertművészet kimagasló alkotását. Mindez csak jobbágypénz közreműködésével valósulhatott meg, akik 1765-ben „kötelességükön kívül” a következő fuvar teljesítették: a babotiak 223, a veszkényiek 76, a belediek 135, a kecöliek 368, a bogyoszlóiak 482, a csornaiak 489, a szárföldiek 264, a barbacsiak 86, a bősárkányiak pedig 101 kocsival. Ezeknek értéke 1112 forint.¹⁶⁽⁵⁸⁾

Az ún. Nagyerdő lozi részének irtásra kijelölt része

A bogyoszlói jobbágyok 1766-ban panaszt is emeltek a fuvarok számának megnövekedése miatt: „.... mi Közösségessen Arendas jobbágyok lévén minnyáion az egész Sessiotul mely Helségünkben vagyon 33, füzetünk nyalc nyalc forintot így in summa f. 264, mégis mindazon által oly nagy Szolgálatot Kéntelenétünk már egy üdötül fogva tenni hogy számát Sem tudgyuk, történik gyakorta hogy egy egy héten egy helyes Gazda három négy napotis Marháival Kéntelenétetik Szolgálni, ... de már annyira megh fogyatkozot erönk, hogy nem gyözzük mint hogy á jég esső és sok vizek miát mezzeinkben olly Károkat vallottunk hogy maidan Kenyerünkre aligh verradunk á nagy szükségh miát, hogyan füzettyük tehát ezen Kivül Eő Fölséghe portioját, holot mégh Kenyerünk megh Keresésére sem vagyunk elegendők á nagy robotollás miát.”¹⁷⁽⁵⁹⁾

136Az osliakra az 1753. esztendő hozott nehéz napokat. A helyes gazdák árendája 3 forintról 4 forintra emelkedett és kötelességük lett a falu előtt lévő töltés (360 öl) gondozása. Ezenkívül a kapuvári tiszttartó a mezei termésemből dézsmát, továbbá porciót vetett ki rájuk, de ez utóbbi fizetését szegénységükre való hivatkozással megtagadták.¹⁸⁽⁶⁰⁾

A farádiak 100 forintos évi árendája az 1750-es évekre 21 forintra emelkedett. Ugyanekkor – amint levelükből olvassuk – „á Csornai N^o Huszonnyolc egész Holdbul álló Szántó földjeink el vétettek, egy magányos Megyer névü Rét elvétettetett, mostanában ismét á Helyeinkhez Ember emlékezetitül fogva tartozandó Két egész Rétünk el vétetett, és á Nagy Méltóságú Uraság Hasznára fordított.”¹⁹⁽⁶¹⁾

Széchenyi Zsigmond a 40-es évek elején uradalmaiban a jövedelem emelését és az ehhez szükséges

befektetések előteremtését tűzte ki célul. Emellett sok energiát fordított jobbágyságai és a közte lévő viszony gyökeres rendezésére is. Erre azért volt szükség, mert falvaiban mutatkoztak olyan jelenségek, amelyek jobbágyságai általános elégedetlenségét tükrözték. A békét viszont erőszakkal próbálta megteremteni. Sarródi jobbágyságai 1746-ban a vármegyén keltek ki ellene, mert „az mi nimó gabonaink Hegyküi határban voltak, mind egy kiviigh el hordatta, és ezen kívül mely Irtas földeket Nehez aron Szerzettünk, azokat is Tülünk mind egy berazdaigh el vette, pinz nélkül,” a püspöki dézsmát pedig természetben kívánta kifizettetni. Viszonzásul a sarródiak a robotot nem végezték el, a gazdatisztekot, sőt magát a grófit is csak vékony hajszálon múltott, „hogy az árnyékvilágból ki nem szólították.” A gróf erre annyira megijedt, hogy napokig nem mert kimozdulni kastélyából. A vármegyei tisztviselők azonban kibékítették Széchényit és a sarródiakat egymással, mivel ezek kölcsönösen engedményeket tettek.²⁰⁽⁶²⁾ Ugyanebben az évben Széchényi Zsigmond Széplakon is természetben akarta beszédetni a püspöki tizedet. Itt is erős ellenállásba ütközött. Mivel gazdatisztjei parancsát nem tudták végrehajtani, ő maga próbálta meg a parasztok merevségét megtörni. Széplakra érkezett és az üdvözlésére összegyűlt jobbágyokat ily szavakkal „köszöntötte”: „Meg látom ki áll ellene, én magam fogok Désmálny, és a leg első kévétis magam emelem föl, nem most látom en olyan embereket, mint Tik vagytok, de meg tanitlak benneteket.” Majd így fejezte be mondanivalóját: „Nékem nem köll a ti Pinzetek, hanem a Désmá, és ezért magam megyek ki holnap Désmálni.” E szavak hallatára a falu lakói még dacosabbak lettek és megfogadták, „hogy ha egy lábíg el veszünkis kicsintül fogva nagyig, ha maid reggel Désmálni akarnak az Vrak, ellent állyunk, és nem engedgyük régi Szabadságunkat el tapodni.” Virradatkor a széplaki férfiak „paraszt módon fel fegyverkezett kézzel, ugymint Vas véllával, Doronggal, és ennyihányon közülük vissza szegezett kaszaval” földjük végén állva várták a grófit. Ő meg is jelent tisztartója kíséretében, de amikor meglátta a széplakiak elszántságát, kocsira ült és visszahajtatott kastélyába.²¹⁽⁶³⁾ sarródi és széplaki események az osztrák örökösödési háború (1740–1748) idejére estek, amikor is nagy keletje volt mindenféle mezőgazdasági terméknek. Így Széchényi Zsigmond jobban járt, ha pénzesládája helyett magtárai teltek meg.

137Széchényi Zsigmond mohóságát és harácsolását a hegykőiek sem kerülték el. Nemcsak a jó termő földjeiket tulajdonította el, hanem kapzsisága abban is megnyilvánult, ha egy gazda meghalt és „fia nem marad légyen ámbár két három leánya mind azon áltol megh is minden nemő Jóságát nem tsak azt, hanem vires verőtikel kereset pénzt is elszokta venyi a M. Uraságh ez élyetin árváktul.”²²⁽⁶⁴⁾ Lozson már összetűzésre is sor került. A Viczay uraság – megfélemlítve az 1635-ös úrbéri szerződés viharos előzményeiről, továbbá az 1752-ben elfogadott új szolgáltatások írásbavételéről – „robottyára igen hajtotta” alattvalóit, akiknek nyolc tagból álló küldöttsége 1756. szeptember 3-án tiltakozott is ez ellen a tisztartónál. A válasz helyett a tisztartó a kérelmet tolmácsoló Deák Miklós hajába kapott és „huszta, vonta,” miközben a jelenlévő parasztok azt mondogatták a tisztartónak, „hogy ne cselekedje, mert nem lesz jól véghe á dolognak. Deák Miklós eitett ollyas szokatis – a tárgyalási jegyzőkönyv szerint – hogy ne többet Tisztartó Ur, mert ez nem Tóth Országám, azért ez gázságh.” Erre az ispán és az erdőőrző is ütlegetni, rugdalni kezdték Deákot. A parasztok sem tétlenkedtek. Rátámadtak az uraság embereire és akkora hangzavar keletkezett, hogy „sokan az Uraságh Szántásábul Hegyrül, és Mezzörül is jöttek be azon Lármára.”²³⁽⁶⁵⁾ A jobbágylázasítások a század hatvanas éveiben érték el csúcspontjukat. Az 1766. április 7-én tartott keresztúri úriszéki tárgyaláson – amelyet a jobbágyok panaszainak orvoslása végett hívtak össze – Esterházy ügyésze előadta, hogy a keresztúriak „összeesküdvén” földesuruknak megtagadták az engedelmisséget, a robotbeszolgáltatást és a földbér fizetését. Az úriszék elmarasztalta a vádlottakat. A megbocsátást – amit a keresztúri bíró térdén állva kért – azért kapták meg a hercegtől, mert megígérték, hogy a következő nap felássák az urasági szőlőket, és a jövőben minden reájuk kiszabott munkát el fognak végezni. Illmitz és Bánfalva helységek megbízottjai 1766. július 3-án Eszterháznál benyomultak a várba, ahol – a jobbágyi engedelmisséget és tiszteletet félretéve – urukat a kilenced elengedésére és eltörlésére

kényszerítették. Esterháznak ez a „váratlan látogatás” nem volt meglepetés, mert egy hónappal előbb, június 3-án is betörték emberei süttöri kastélyába, ahonnan csak nagy ügyel-bajjal tudott az erdőbe menekülni.²⁴⁽⁶⁶⁾ Az illmitziek és bánfalviak példája más község lakóit is mozgolódásra ösztönözte. Inkey generális alsórámóczi alattvalói valamennyien a derecskei erdőbe vonultak, és ott hatalmas pusztítást hajtottak végre. Szentmiklóson pedig Bezerédy jobbágycsoportjai erőszakoskodtak urukkal szemben.²⁵⁽⁶⁷⁾ A kisbaromi Blagatovics Miklós Mária Teréziához juttatott el 1766 szeptemberében egy folyamodványt, amelyben elkeserül, hogy Esterházy Miklósnál „ugy bé vádoltak, hogy én volnék Kis Baromi Helység Jobbágycsoportjainak rossz Tanács adója, Instigátora, hogy Urok ellen föl támogdjanak, és az Közönséges Jónak és Békességnek Rontoja,... á ki-is már negyedik hete hogy Se éjjel se Nappal házomnál nem voltam, hanem Szüntelen az Erdőt több Erdej vadakkal edjüt laktam, mint ha Isten tudja mit vétettem volna.” Levelét így fejezi be: „méltóztassék Főlséged N. Soprony V(árme)gyénél, és az M. Esterházy Miklos ó Herczegségének meg parantsolni, hogy engem meg fogni, vasban verettni és tömlöcöztetni ne merészellyenek.”¹³⁸ Kérése meghallgatást nyert, mert 1766. október 3-án a herceg meghatalmazottja értesítette, hogy urának engedelméből visszamehet falujába, de „csendességbe élvén, magát Semmi némü Dolgokba belé ne avassa S az Uraság Tisztyeinek engedelmeskedjék.”²⁶⁽⁶⁸⁾

A bebörtönzés, a vasraveretés helyett a földesúr, minthogy a majorgazdálkodás növekedése egyre több és több munkaerőt igényelt, igen gyakran robotszolgáltatásokat szabott ki. 1760. szeptember 13-án Csepreg ura, gróf Szlucha György, aki ebben az időben a megye legnagyobb majorüzemének (1300 kat. hold) volt tulajdonosa, megparancsolta a város polgármesterének és gazdatisztjeinek, hogy a jövőben az egyes jobbági kihágásokat és vétségeket ne börtönnel vagy testi fenyítéssel és pénzbírsággal sújtsák, hanem változtassák át a büntetést kézi munkára és ez a vétség szerint 1-től 3 napig terjedjen. Ugyanekkor az orvvadászoknak, ha elfogják őket, első esetben 3 napi robotot, ismétlés esetén 10 napi börtönt helyeztetett kilátásba.²⁷⁽⁶⁹⁾

4. A földesúri szolgálatok mellett az állami adó, amelyet hadiadónak is neveztek, mivel legnagyobb részét a hadsereg fenntartása emésztette fel, továbbá a porciórendszer és a forspont szintén a parasztságot sújtották. Ez is sok panaszra adott okot. Ugyanis a nemesség a bekvártélyozás, a porcióadás és az adófizetés alól mentesítve volt. A vármegye hadi kötelezettségét az első birtokosztály idejében a mellékelt kimutatás tünteti fel.²⁸⁽⁷⁰⁾

Uradalmak	Telki állomány	Katonaállítási kötelezettség	
		lovas	gyalogos
Esterházyak uradalma	1268 6/8	241 4/42	964 16/42
Győri püspökség uradalma	66	12 24/42	50 12/42
Csornai prépostság uradalma	16	3 2/42	12 8/42
Széchenyi Ignác uradalma	28 3/8	5 17/42	21 26/42
Széchenyi Antal uradalma	20 7/8	3 41/42	15 38/42
Széchenyi László uradalma	31	5 38/42	23 26/42
Széchenyi Zsigmond uradalma	30 3/8	5 33/42	23 6/42
Csepreg	26	4 40/42	19 34/42
Sopron város uradalma	131	24 40/42	99 34/42
Rábán kívüli felső kerület uradalma	63	12 4/42	48 16/42

Uradalmak	Telki állomány	Katonaillesítési kötelezettség	
		lovak	gyalogos
Rábán kívüli alsó kerület uradalma	44 1/8	8 17/42	33 26/42
Rábán belüli felső kerület uradalma	37 2/8	7 41/42	28 16/42
Rábán belüli alsó kerület uradalma	21 6/8	4 6/42	16 24/42
Összesen	1782	339 18/42	1357 30/42

139A táblázat adatai háborús időszakokban módosultak. Ezt Sopron példája is igazolja. A városnak 1740-ben 21 476 forintos adóbevétele volt. Ugyanekkor adóhátraléka 175 692 forintot tett ki. 1741-ben, az osztrák örökösödési háború első évében 27 lovas és 130 gyalogost kellett kiállítania. A katonaság felszerelésére és ideiglenes eltartására pedig 11 488 forintot fizetett ki.²⁹⁽⁷¹⁾ A 40-es évek végére a katonaság költségei a megye többi uradalmában is nagyon megszaporodtak, amit Széchényi Ignác 1750-ben nyíltan is kifogásolt.³⁰⁽⁷²⁾

Mária Terézia a hadsereg költségeinek fedezésére a tiltakozások ellenére is az 1751. évi országgyűlésen az adónak 1 200 000 forinttal való felemelését szavaztatta meg a rendekkel. Így Magyarország a határőrvidékkel együtt 3 131 410 forint 20 krajcárral járult hozzá a katonaság fenntartásához. Ezután a királynő 13 évig nem is hívott össze országgyűlést, mert nem volt szüksége a rendek áldozatkészségére. Viszont a hétéves háború (1756–1763) végére válságba került a hadviselő felek mindegyikének pénzügyi helyzete, aminek rendbehozása Magyarországon csak újabb adókiutással volt lehetséges. Ezért Mária Terézia az 1764. június 17-én kezdődő országgyűlésen a hadi contributionak 1 millió forinttal való megnövelését terjesztette elő, amit a rendek először elleneztek, azonban nagy nyomásra november 23-án elfogadtak.³¹⁽⁷³⁾ A megyék a reájuk eső új adóösszeget a megyei dikális összeírások alapján hajtották be a jobbágyiságon. Sopron vármegyében a kapuvári uradalom tartozékainak 1752–1766 között – hiányosan – fennmaradt dika- és adójegyzéke a mellékelt kimutatásban szemlélhető.³²⁽⁷⁴⁾

A kimutatás szerint e falvak adója a Nádasdy-féle összeírás előtt 14 910 forint volt, a Nádasdy-féle összeírás után, 1753/54-ben pedig ez 18 072 forintra rúgott, ami 21,2%-os növekedést jelentett, azaz 1/5-del gyarapodott a teher. 1755/56-ban csökkent az adó (az új szerződések következménye), 1763/64-ig 16 000–17 000 forint között ingadozott. Az 1764-es országgyűlés után ismét megemelkedett, ami 1754-hez viszonyítva 4,2% volt. Kapuvár esetében 1752-től 1766-ig 10%-os a nagyobbodás. Erről az időszokról írta a sobori jobbágyok megbízottja, hogy „az Mastanj Sulos adózó fizető üdönnek terhes volta miatt Nyimellyek közüllők annyira jutottak, hogy az mindennapi kenyerek is eleketet Nehezen töngethetik.”³³⁽⁷⁵⁾ Négy sarródi jobbágy a 60-as évek elején azért kesergett, hogy olyan nyomorúságos helyzetbe kerültek a sok kifizetés miatt, hogy „az Feölséges Királyné quántumiát” sem bírják leróni.³⁴⁽⁷⁶⁾ Tehát nem ok nélkül írta Borié Egyed, az államtanács tagja, hogy Magyarországon a földesúr annyira kiszípolozza jobbágyait, hogy az nem képes megfelelő adót fizetni.³⁵⁽⁷⁷⁾ „Fájdalmas terh”-et jelentett a katonaság beszállásolása és a porcióadás. A hidász halászok kifogásolták, hogy porciót vetettek ki rájuk, holott szerintük „sehol az országban nem hallatik, hogy vizektül Portiot füzessenek.”³⁶⁽⁷⁸⁾ A szentmiklósiak és a süttöriek nem kapálták meg a herceg szentmiklósi szőlőjét, azért 142a „quartelos Katonaság” Süttörön 35, Szentmiklóson pedig 24 „lovak Személy”-el gyarapodott. Az acsalágiak pedig azért keseregtek, hogy az utak járhatatlansága miatt „az kvártélyosokat Sokszor bé nem vihettyük, hanem drága pinzen az Szomszid helyekben kölletik kvártélyt nékiek fogadnunk, és Szenájokat meg vennünk.”³⁷⁽⁷⁹⁾ Sopron úrbéres falvait

különösen a gyakori katonai előfogat vette nagyon igénybe, amin 1738-ban a városi képviselő igyekezett is segíteni, különösen „für das hart mitgenommene Kolnhof und Harkau.”³⁸⁽⁸⁰⁾ A forspont ellen szóltak az agyagosiak is. „Az katonák is avagy kovartelosoknak hordani Forspontban el köll vinnünk hol Balfra holy pediglen Rakosra köt vinnünk az sem vitetődik Semmiben is.”³⁹⁽⁸¹⁾

140A királyi adózás összeírása Sopron vármegyében

	A Nádasdi-féle összeírás		1753/54		1754/55		1755/56		1756/57	
	előtt	után								
	1752/53									
	dikák	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	
Kecöl	–	–	616	763	503	740	503	745	503	
Beled	–	456	689	854	551	810	260	382	260	
Bogyoszló		1004	1109	1374	923	1357	923	1357	917	
Bősárkány	–	899	583	729	527	775	527	775	–	
Barbacs	–	886	439	544	–	–	464	683	466	
Csorna	–	1734	2614	3241	1541	2565	1541	2565	1539	
Kapuvár	–	1799	1530	1897	1239	1822	1239	1822	1201	
Garta	–	717	393	487	314	462	314	462	316	
Osló	–	208	130	161	147	216	147	216	147	
Szárköld	–	625	813	1008	813	1008	590	867	593	
Szil	–	2086	1616	2064	1359	1998	1359	1998	1338	
Pordány	–	1069	894	1108	706	1038	706	1038	709	
Acsalag	–	365	239	296	231	339	231	339	235	
Tamási	–	1082	772	956	722	1068	730	1087	736	
Veszkény	–	404	286	354	252	371	252	371	255	
Bodonhely	–	417	497	616	376	552	376	552	366	
Babot	–	847	808	1002	655	963	655	963	645	
Vitnyéd	–	312	499	618	378	556	378	556	379	

141

	1759/60		1760/61		1761/62		1762/63		1763/64
	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.
Kecöl	517	775	517	775	520	780	520	785	520
Beled	264	396	272	408	272	408	272	410	272
Bogyoszló	940	1410	940	1410	946	1419	946	1428	946
Bősárkány	534	801	534	801	540	810	540	815	540

	1759/60		1760/61		1761/62		1762/63		1763/64
	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.
Barbacs	479	718	479	718	484	726	484	730	484
Csorna	1549	2323	1536	2304	1541	2323	1541	2338	1570
Kapuvár	1180	1770	1174	1761	1162	1743	1162	1754	1162
Garta	310	465	308	462	308	462	308	465	308
Oslis	150	225	150	225	150	225	150	206	150
Szárköld	590	885	590	885	590	855	590	890	590
Szil	1330	1995	1330	1995	1335	2002	1335	2015	1335
Pordány	720	1080	720	1080	720	1080	720	1087	720
Acsalag	229	343	229	343	229	343	229	345	229
Tamási	740	1110	740	1110	743	1114	743	1121	743
Veszkény	264	396	264	396	268	402	268	404	268
Bodonhely	334	501	329	493	300	450	300	453	279
Babot	629	943	629	943	629	943	629	949	629
Vitnyéd	350	525	342	513	336	504	336	507	336

5. A földesúri kizsákmányolás és az állami adózás nagymérvű emelkedése miatt az agyongyötört parasztság – mint már az előbbieken is láttuk – tettel, szóval és panaszos levelekkel is tiltakozott. A levelek, kérvények száma a hatvanas évek elején nagyon megnőtt, mert a jobbágyság egyre sűrűbben írt terheinek enyhítése érdekében mindenkinek, akitől meghallgatást remélt, akitől szerencsétlen sorsa megkönnyebbülését várta. A hegykőiek az úriszék bíráihoz könyörögtek, hogy azok földesurukat bírják jobb belátásra: „... méltóztassanak az F. Urak nekünk M. Groffunk által el foglalt, és hatalmassan el vett földeinket, Rettyeinket erdeinkben szabad Pascuatiot, és lignatiot a Fertő vizin pedig tovább is a szabad puszkázást, egy szóval mindeneket a miket túlünk a M. Groff el vett vissza itilnyi, és adatnyi,” hogy „míjs Szegény Jobbágyok Fölsighes adonak megh füzetisire eligsigessen lehessünk.”

Széchenyi Zsigmond széplaki és ebergőci jobbágyai ugyancsak az úriszéken kilenc-kilenc pontban sorolták fel az uraság részéről rajtuk elkövetett igazságtalanságokat. A pontok többsége a megsokszorozódott robotszolgálatokról szól, amelyek közül a széplakiak számára a legfájóbb: „Étszaka parancsoltatván gabona hordásra, hogy regvel oda a pajtohoz némelyek nem érhetek, meg verettettek.” Hasonló az ebergőciek fájdalma is: szüret idején 18 napig marháik, szekereik és cselédek éjjel-nappal Széchenyi szolgálatában voltak, „de megh utoláro az Cseledeinket Le fogata az uraság es mind megh Csapata.”⁴⁰⁽⁸²⁾ A süttöri, szentmiklósi, endrédi, szergényi és csapodi lakosok Esterházy Miklóshoz nyújtottak be „alázatos Instantia”-t, amelyben kérték a herceget, „méltóztassék terhessen viselő Robotulásunkat Valamennyire meg könnyebbíteni, mert jól lehet, hogy mostansággol a T(ekin)t(e)tes Dominális Szék és a T(ekin)t(e)tes Nemes Vár(me)gye valamennyire punctumink közt könnyebbítetett, de más részre megint másképpen terheltettünk, ugy hogy mast még az előbbeni Szolgalotunknál is ha meg vizsgáljuk föllebb üt a Szolgalotunk.”⁴¹⁽⁸³⁾ Az

agyagosiak 1766-ban szintén Esterházy Miklós előtt tárták fel fogyatkozásaikat. A kocsmát és a mészárszéket, amelyek a Nádasdyak idejétől a helység tulajdonában voltak, néhány évvel azelőtt elvették tőlük, az adót viszont a Nádasdyak „dikájarul” fizették, pedig „Helysigünkben olán Gazdak voltak A kor üdöben – írták – hogy akiknek volt hat ökrö három ngy Tehene most pediglen nincs. Most pediglen ollan Gazdák vannak helysigünkben hogy ket ökrö es Egy kis Tehene van.”⁴²⁽⁸⁴⁾ A homokiak a megye tisztviselőinek írtak: „Vagyon Helységünknek 143réghi Urbariuma, de az miutta mostanyi Méltóságos Gróff Schmidegh eő Nagysága birása alatt vagyunk, megh nem tartatik, hanem á Méltóságos Urassághnak rendöléséhez Kintelenitetünk magunkat alkalmaztatni”, és ez a „megh Sulossodott” szolgálat 1752-ben kezdődött.⁴³⁽⁸⁵⁾

Megindult a parasztok panaszainak áradata Bécs felé is. Írásbeli beadványok, küldöttségek – bár a lövőiek már 1748-ban is ezt tették – követték egymást a császári udvarban. A homokiak Mária Teréziának is írtak, hogy uruk földjeiket erőszakkal elfoglalta, pénzszolgáltatásukat, robotjukat megsokszorozta, s ha a vármegyétől kértek védelmet, akkor börtönbe vetette őket. Ezen oknál fogva „szegyin helysigink anyira meg romlott – írják – hogy immár egy másson nem segíthetünk. Azértis kirgyük nagy alázatosságot fejünk le borulván, le hajtott térdel fölsiges Maria Theresia Aszszonyunkat, Magyar országunk kegyes, és kegyelmes patronánkot, hogy ezen szegingy igyinket tekintetben venni és szeginy fijaihoz kegyes grátiát mutatni méltóztatna.”⁴⁴⁽⁸⁶⁾ Gróf Schmidegh Friderik ellen panaszkodtak a királynőnél peresztegi jobbágyai is: „Mi szegény adozó jobbágyok az földesuraságtól házainkhoz szabattatott értékeinkhez képest esztendőnként fölöttébb is nagyon és elviselhetetlen mód szerint vagyunk terhelve.”⁴⁵⁽⁸⁷⁾ A peresznyei és a hidegségi jobbágyok folyamodványukban már azt is megemlítették, ha tovább is saranyargatja őket az uraságuk, akkor már állami kötelezettségeiknek sem bírnak eleget tenni. Néhány sor a peresznyei levélből: „mivelhogy rész szerint a mi örökös földesuraságunk néhai Esterházy Dániel Ő Excellenciája maradéki, rész szerint pedig azoknak tisztei által ugy annyira terhelhetünk, hogy majd-majd Felsőged adományainak kifizetésére is elégtelenek leszünk, hacsak Felsőged anyai kegyessége rajtunk nem fog könyörölni.” A hidegségiek Széchényi Antal túlkapásait kritizálták: „Méltóztassék Felsőged ország törvénye szerint istenes urbariumot csináltatni, azt kezünkbe adatni, hogy mind Felsőgednek tovább is adózhassunk, mind az földesuraságnak szolgálhassunk, mind pediglen magunknak és gyermekeinknek mindennapi kenyérünket megkereshessük.” Széchényi Antal terrorjáról értesítették Mária Teréziát a kiscigánfaiak, horpácsiak és a lövőiek is.⁴⁶⁽⁸⁸⁾ A kelénpataki bírók és esküdtek 1766. május 15-én Sopron város tanácsa előtt jelentették ki, hogy a harkaiak, balfiak, kópháziak és bánfalviak példájára, akik a város ellen az uralkodóhoz adtak be kérvényt a robot és egyéb teljesítmények csökkentése végett, ők is hasonlóképpen fognak cselekedni.⁴⁷⁽⁸⁹⁾ Rákos és Káptalanvis lakossága amiatt kesergett levelében, hogy uraságuk, a győri püspök, ill. káptalan szerződésüket semmibe veszi, mert robotokat szab ki rájuk, amit korábban pénzzel szoktak megváltani.⁴⁸⁽⁹⁰⁾

6. A „segítségért esdeklő” levelek és a nyilvános paraszti zendülések pánikot szültek a földesurak körében, akik már-már egy új Dózsa-felkelés közeledésétől rettegtek. Erre meg is volt az ok, mert a királyi pártfogás észrevehetően fokozta a parasztok önérzetét, és fennhangon kezdték hirdetni: „Mi tartjuk a katonaságot, nem az urak és egy polgárt sem adna a felséges királyné 144száz urért.”⁴⁹⁽⁹¹⁾ A rendeknek ezt a szorongatott helyzetét használta fel az uralkodó arra, hogy a jobbágyság úrbéri terheit rendeleti úton egységesen szabályozza, s ezáltal a fokozódó földesúri kizsákmányolással szemben állami adófizetőképességét biztosítsa. Mária Terézia az országgyűlés befejezése után Festetich Pál kamarai alelnökkel javaslatot dolgoztatott ki a szegény adózók védelmére, amelyet 1765. július 10-én bocsátott ki. Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy minden megye sajátos viszonyára való tekintettel járjon el, és ne egyszerre valósítsák meg a reformot az országban.⁵⁰⁽⁹²⁾ Még mielőtt megjelent volna az új urbárium, több

félreértésre adott okot. A megye sok helységében zűrzavart idézett elő. Egyes jobbágyok sanyarú sorsuk megkönnyebbülését várták tőle, mások földesuruk sugallatára régi állapotuk előnyeit hangoztatták. Szembefordultak egymással, s így állt elő az a helyzet, amit a fentebb említett kisbaromi jobbágy írt a királynőnek: „így mostani világban több Szokott hamis nyelvek hogy sem fegyverek által veszni.”⁵¹⁽⁹³⁾ Az országgyűlés befejezése után már 1765-ben Esterházy Miklós falvaiban valaki publikálta az országgyűlés által kivetett adót. Minthogy a közhíradás a földesúr tudta nélkül történt, ezért kutattatta, „ki rendelkezéssel esett ezen Diaetabéli incassatio.”⁵²⁽⁹⁴⁾ 1765 őszén Sopron város jobbágyai közül sokan elhanyagolták kötelességeik teljesítését, sőt nyílt összejöveleteket tartottak, ahol az úrbéri kötelmeket becsmérték.⁵³⁽⁹⁵⁾ A csepregi jobbágysággal 1766. július 16-án ismertették az előleges utasítást az új urbáriumra vonatkozólag: Minden egész helyes jobbágy hetenként 4 marhával egy napot; marhás robottal két napot tartozik szolgálni; ha pedig az uraság kézimunkát követelne – három napot. A félhelyes ennek felét teljesíti. Szabad az uraságnak szorgalmasabb munkák idején (aratás, kaszálás, szénahordás) ezt a robotot duplázva is megvenni; de azzal a jobbágyságnak semmi rövidsége nem esik, „mivel azon dupláztatás a következő Hetekre az Robotbul ki fog számláltatni.” Ehhez még a következő intést is csatolták: „Minthogy már ezek elő Feőlsége kegyelmes parancsolattjai, melyek törvényesen elvégeződtek és véghez mentek, szükséges tehát, hogy az Jobbágyság az Isteni és felebaráti szeretetre nézendő csöndességet és egyességet maguk között is meg tartsa: 1-ső ugyan az Isteni félelem és Tisztelet, mi az Embert illeti az királyhoz; 2-szor szükséges az urához való hűség, mert aki ezek mellül eltávozván vakmerőséget próbál, az az büntető Ostort várhattya magára, és kárát fogja vallani; azért kiki vigyázzon maga Személyére, Felesége és Gyermekei szeretetire, mert ezekhez ez Természet rendi, és Istennek törvénye szerint kötelez; lássa ugyan ki-ki mit próbál elkövetni, ha jót is tehet, válaszson belülről; amint szánt és vet, úgy fog aratni.” A csepregi parasztok azonban nem sokat hederítettek a mellékelt szép szólamokra, ezután sem dolgoztak, ezért karhatalommal kellett őket kötelességeik elvégzésére szorítani.⁵⁴⁽⁹⁶⁾

A megye a katonaságot a helytartótanács engedelmével állandó készenlétben tartotta, hogy szükség esetén azonnal bevethesse a lázongó parasztok lecsendesítésére.⁵⁵⁽⁹⁷⁾ Egy megyei jelentés 1766. szeptember 8-iki keltezéssel arról **145** számol be, hogy a megye tekintélyesebb földesurai elfogadták az új urbáriális szabályzat bevezetését, sőt a megye a végrehajtásra is megtette a szükséges intézkedéseket. Az ellenzők küldöttei (Guary Miklós, Niczky Kristóf) viszont a nemeskéri megyegyűlésen november 12-én szembeszálltak a királynő kívánságával, mert „jobban szeretnék a törvények régi használatában maradni”. E viharos megyegyűlés után a megye Esterházy Miklóst kérte fel az urbárium melletti nyilatkozat tételre, aki ezt nem utasította vissza, hanem kijelentette, hogy „figyelembe veszi jobbágyai mozgolódásait és lázongásait, alkalmazkodni fog a királyi rendelethez.”⁵⁶⁽⁹⁸⁾ A soproni polgármester november 22-én hozta nyilvánosságra, hogy a város sem tiltakozik az urbárium új pontjai és utasításai ellen, s bízik abban, hogy a király kegyelme folytán Sopron „tovább is fennmaradhat a maga épségében, további legmagasabb szolgálatokra”⁵⁷⁽⁹⁹⁾

(Folytatjuk)

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Huszár Lajos: Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon

Huszár Lajos: Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon¹⁽¹⁰⁰⁾

A középkor folyamán Magyarország területére nagyobb tömegben csak három idegen pénzfaj áramlása

figyelhető meg. Egyik a friesachi denár a XII–XIII. sz. fordulóján, a másik a cseh garas a XIV. sz. elején és a harmadik a bécsi denár a XIII. sz. második felétől a XV. sz. elejéig. A friesachi denárok úgyszólván az egész országot elárasztották, a cseh garasok főként Felső-Magyarországon forogtak, a bécsi denárok pedig inkább a nyugati határsávon, majd általában a Dunántúl és Északnyugat-Magyarország területén terjedtek el. Bécsi denár elnevezésen az osztrák hercegeknek 1189/92 óta Bécsben vert pénzeit értjük. Ezeket az 1265–1270 közötti időben kezdik emlegetni először a magyar okleveles források. Ennek az idegen pénzfajnak magyarországi szereplésével és forgalmával számos tanulmány foglalkozott²⁽¹⁰¹⁾, éppen ezért nem kívánjuk itt ezt a kérdést részletesebben tárgyalni, csupán a legszükségesebb ismereteket közöljük itteni forgalmukra vonatkozólag. Viszont a bécsi denárok hatalmas tömegében előfordulnak egyidejűleg egyéb, főként délnémet eredetű pénzek is. Ezúttal ezeknek egyik csoportját, nevezetesen a bajor területről származó vereteket vizsgáljuk meg magyarországi előfordulásuk szempontjából. Ezek a bajor denárok a főként bécsi denárokat tartalmazó éremleleteknek csak csekély hányadát jelentik ugyan, viszont állandóan kísérői a bécsi denároknak. A következőkben azt vizsgáljuk, milyen arányban szerepelnek és milyen úton-módon kerültek ezek Magyarországra.

Ezek a bajor pénzek nagy általánosságban ugyanazon a területen jelentkeznek, mint a bécsi denárok, tehát elsősorban Magyarország nyugati és északnyugati területein. A középkori Magyarországnak az a területrésze, melyen a ¹⁴⁶bajor denárok a legsűrűbben jelentkeznek, ma megoszlik Magyarország, Ausztria (Burgenland), Szlovákia és Horvátország között.

Vizsgálatunk közvetlen tárgyául a középkori Bajorország (Oberbayern, Niederbayern, Bayern-Landshut, Bayern-Ingolstadt és Bayern-Straubing) pénzei képezik, de természetesen figyelemmel kell lennünk az egyéb délnémet veretek Magyarország felé áramlására is, hiszen ezek forgalma nem különíthető el a bajor pénzek forgalmától, illetve ezek áramlásának hátterében ugyanazon tényezők húzódnak meg, mint a bajor veretek magyarországi szereplése mögött.

A középkori bajor pénzek magyarországi előfordulásában négy határozott periódus különíthető el, és e négy korszak keretei között bizonyos fokig más és más jelleget árul el a bajor pénzek forgalma.

I. korszak (XII. század). A bajor (általában délnémet) pénzeknek magyarországi éremleletekben való első feltűnése a XII. század második feléből figyelhető meg. Két olyan lelet ismeretes ebből az időből, melyekben többek között délnémet széles pfennigek is előfordulnak. Ez a két lelet Zombor és Esztergom határában került elő. A zombori lelet francia és délnémet denárokból áll, az esztergomi leletben pedig magyar, friesachi és délnémet pénzek tűnnek fel. Hasonló széles denárok egyébként csak dél-németországi eredetű leletekből (Kasing, Afterhausen és Rakwitz) ismeretesek, és így az analóg veretek mind délnémet eredetre utalnak. A zombori lelet elrejtési idejét Bürkel a XII. század közepére teszi és a lelet elrejtését a második kereszties hadjárat (1147) idejével hozza összefüggésbe.³⁽¹⁰²⁾ Az esztergomi lelet biztosabban datálható, mert előfordul benne II. Béla magyar király (1131–1141) verete, de a pontos elrejtési időt és az elrejtés okát illetően megoszlanak a vélemények. A korábbi feltevés szerint a lelet a harmadik kereszties hadjárat (1189) eseményeihez lenne kapcsolható, később azonban Egon Baumgartner 1170-re, Király Ferenc pedig 1162-re tette az elrejtési időt; az utóbbi valamilyen kereskedő vagyonát véli benne felismerni.⁴⁽¹⁰³⁾ Bár mindezek csak feltevések, annyi mindenesetre kétségtelen és egyben elgondolkoztató, hogy mind a két egymástól időben és térben távol eső éremlelet lelőhelye olyan területen fekszik, melyen kereszties hadak vonultak át. Minden további találgatás mellőzésével csak annyit kívánunk ezúttal leszögezni, hogy a délnémet pénzek e korai szereplése csak sporadikus jelenség, és a két lelet anyaga messzebb menő következtetések levonására még nem elegendő.

II. korszak (1200–1400). A bajor pénzeknek magyarországi rendszeresebb, de még viszonylag kis mennyiségben való jelentkezése a XIII. század második felében kezdődött, és a XV. század elejéig tartott. Tehát az állandó, rendszeres, de kis számban történő megjelenésük ideje azonos a bécsi dénár forgalmi idejével. Ténylegesen is a bécsi dénárokat tartalmazó leletekből kerülnek elő, de minden leletben csak néhány példánnyal vannak képviselve. Csupán egyetlen olyan lelet ismeretes, mely korábbi időben került elrejtésre, mégis tartalmazott bajor pénzt. Ez az 1230 körül elrejtett zemenyei (Zemendorf) lelet, mely azonban ez idő szerint egyedülálló jelenség ilyen vonatkozásban: közvetlenül a nyugati határ mentén bukkant fel, úgyhogy inkább még az osztrák területek pénzforgalmához kapcsolódik. Ezt azért kell külön is hangsúlyozni, mert Magyarország [147](#)területén ez időben általában a friesachi dénár forogtak, a bécsi dénár még nem.

Az I. Lipót herceg (1174–1194) korában verni kezdett bécsi dénár erőteljesebb forgalma a Habsburgok ausztriai szereplésétől kezdve (1282) fejlődött ki, és már a XIII. század végén kialakult egy szűkebb terület, melyen a bécsi dénár valutapénz lett: főként saját hazája és a szomszéd államok felé terjedő terület, melyen kereskedelmi pénzként szerepelt. E szélesebb terület nyugaton Bajorország, keleten pedig Magyarország felé húzódott. Itt a bécsi dénár mint régi pénz (*alter Pfennig*) szerepelt, és a belőlük álló éremleletek mint depotleletek jöhetnek figyelembe. Az 1259-ig évi pénzüjtési rendszer alapján, majd állandó értékű pénzként vert bécsi dénár tarka sorát az 1399 óta Steinbock néven ismert típus zárta le. A XV. század eleje óta a korábbi sokféle „néma” bécsi dénár helyett új egységes típus került kiverésre.[5\(104\)](#) A XV. század elejéig tehát a változatos éremképeket mutató, de felirat nélküli (azért néma) bécsi dénársorozatnak a forgalma állapítható meg, és ezek közé vegyülve jutottak a bajor pénzek Magyarországra.

A bécsi dénár egyébként már elég korán utat találtak Magyarország felé. Beszivárgásuk komolyabb méreteket 1261 után öltött, bár nyilván már előbb is megindulhatott. Írott források csak 1264 után emlegetik őket. Tömeges beáramlásuk inkább a század vége felé, 1291 után figyelhető meg. Népszerűségük fő oka Magyarországon az itteni alacsonyabb árfolyamukban keresendő, de elterjedésükben bizonyosan szerepet játszott az a tény is, hogy mint demonetizált pénzek – a magyar királyi veretekkel ellentétben – nem estek Magyarországon pénzüjtési, azaz évenkénti kényszerbevéltási kötelezettség alá. A rendkívüli módon elszaporodott bécsi dénárokat 1338-ban és 1342-ben királyi rendelet kísérelte meg kiszorítani a magyar gazdasági életből, de 1345-ben a forgalmukat újból megengedték, és ezért ismét forogtak egészen a XV. század elejéig. Különösen a dunántúli magyar városok előszeretettel kötötték ki a fizetéseket bécsi dénárokban.[6\(105\)](#)

A nyugat felé irányuló magyar kereskedelem útja ekkor főként a dunai út volt, tehát a bécsi dénár is elsősorban itt áramlottak Magyarország felé. Érthető tehát, hogy nemcsak a dunántúli területen, hanem az ország északnyugati részén (ma Nyugat-Szlovákia vidéke) is elterjedtek.[7\(106\)](#) Szórványosan azonban eljutottak a Dunától keletre terjedő országrészekre is.

A bécsi dénárokat tartalmazó leletekben ebben a korszakban magyar pénz alig fordul elő. Ez a negatívum kétségtelenül a bécsi dénárleletek depotlelet jellegéből következik. Ezzel szemben, ha szerény arányban is, de állandóan előfordulnak közöttük különféle idegen pénzek. Így elsősorban délnémet pfennigek, majd stájer, karinthiai és morva veretek is. Ezek közül a passai és bajor pfennigek jelentkeznek nagyobb számban az egyéb pénzekhez viszonyítva, míg a többiek előfordulása alig egy-két példányra korlátozódik.

Az ebből a korból származó és délnémet pénzeket is tartalmazó, általunk ismert éremleletek száma összesen tíz. Ezek együttesen mintegy 6500 érmet tartalmaznak. Közöttük a bajor dénár száma 28, ezenkívül akad még 52 passai [148](#)és 5 salzburgi dénár. Az említett tíz lelet közül hét leletben fordul elő bajor pénz is, a

többi három leletben csak egyéb délnémet pfennig (bajor nem). A bajor pénzek közül a legkorábbi veret I. Lajos (1183–1231) müncheni dénárja, a legkésőbbi pedig IV. Henrik hg. (Bayern-Landshut, 1393–1450) pénze. A bajor pénzek között előfordulnak Niederbayern és Bayern-Ingolstadt veretei is egy-egy példányban, de az érmeek zömét Oberbayern veretei adják, főként I. Rudolf hg. (1294–1317) korából.

Ha most megvizsgáljuk ugyanezen időszakból a bécsi dénárok hazájában, Ausztriában, a pénzforgalmat, az derül ki, hogy az 1170–1380 közötti időben itt is az osztrák tartományok pénzei mellett elsősorban a délnémet veretek és ezek közül is különösen a bajor, passauai és salzburgi dénárok erőteljes jelenléte állapítható meg. A passauai dénár 1289–1290 óta Felső-Ausztriában csaknem kizárólagos fizetési eszköz volt,⁸⁽¹⁰⁷⁾ a bajor pénzek aránya pedig akkora az ausztriai leletekben, hogy bizonyos számú megvizsgált leletanyagban 49 idegen pénz között 36 darab bajor veret foglalt helyet.⁹⁽¹⁰⁸⁾

E tények ismeretében egészen nyilvánvaló, hogy a bécsi dénárokkal már Ausztriában együtt forgott bajor és passauai dénárok velük együtt áramlottak Magyarország felé, természetesen a távolság növekedésével arányban álló csökkenő számban. Ennélfogva az osztrák leletekben még sűrűn szereplő bajor pénz a magyar leletekben már csak pár példányban tűnik fel. Így érthető, hogy a XIII–XIV. században a bajor és passauai dénárok Magyarországon mindenütt ott jelentkeznek, ahol a bécsi dénárok is forogtak. A közforgalomban természetesen a mindenféle idegen pénzek közös néven, mint „bécsi dénárok” szerepeltek, származási helyeiktől függetlenül. Ez egyrészt az együttforgás természetes következménye volt, másrészt az egyszerű emberek aligha lettek volna képesek a rokon stílusú idegen pfennigeket származási helyeik szerint megkülönböztetni. A bajor (és általában a délnémet) pénzek forgalma tehát ebben az időben a bécsi dénárok áramlásának a függvénye volt, és így a jelenlétük semmilyen közvetlen bajor-magyar gazdasági vagy egyéb kapcsolatokra nem utal, illetve ilyesmire ezek magyarországi forgalmából nem lehet következtetni. Minthogy a bajor pénzek ilyenformán Magyarországon ugyancsak bécsi dénárként forogtak, írott források külön nem tesznek említést róluk. Ennélfogva magyarországi szereplésüknek a megvilágítására kizárólag csak az éremleletek adataira vagyunk utalva.

Az viszont az egykorú pénzforgalmi viszonyok következménye, hogy elsősorban a nyugati határsáv területén a legerősebb az idegen pénzek áramlása. Ugyanis Károly Róbert 1323-ban mentesítette Sopron városát a magyar pénz elfogadási kötelezettsége alól,¹⁰⁽¹⁰⁹⁾ ami azt jelentette, hogy megszabadította őket az évi pénzüjtás terhétől és egyben legalizálta a bécsi dénárok itteni forgalmát. Minthogy Pozsony város is hasonló kivételezett helyzetben volt, az ország nyugati határa mentén, azokon a területeken, melyek e városok gazdasági érdekkörébe tartoztak, ugyancsak a bécsi dénár és a vele együtt forgó egyéb idegen pénz lett az általános fizetőeszköz.

A bécsi dénárokkal együtt sodródó bajor dénároknak azonban mégis volt egy egészen sajátos és különleges kapcsolata az egykorú magyar pénzveréssel. ¹⁴⁹A bécsi dénárok ugyanis olyan erős hatást gyakoroltak a magyar pénzverésre, hogy a magyar királyi veretek, vagyis a rendes magyar forgalmi pénzek éremképei gyakran a bécsi dénárok éremképeinek a befolyását árulják el, néha még az éremábra közvetlen átkölcsönzésével is. Ismeretes azonban egy olyan utánveret, nevezetesen Róbert Károly magyar király egyik dénárja, melynek az éremképe bajor oroszlánt ábrázol,¹¹⁽¹¹⁰⁾ mégpedig egy olyan bajor pénzről átkölcsönözve, mely Luschin megállapítása szerint 1310 előtt került kiverésre.¹²⁽¹¹¹⁾ Ugyancsak Luschin szerint ez a magyar dénár az 1308 előtt elrejtett csepregi leletből került volna elő. Valószínű, hogy ennél az utánverésnél nem az volt a lényeges szempont, hogy a mintaképiül szolgáló érem bajor veret legyen, hanem egyszerűen utánoztak egy a bécsi dénárokkal együtt forgott, tehát gyakorlatilag „bécsi dénárnak” tekintett pénzt. Az utánzat azonban így is a bajor pénzek magyarországi szereplésének igen érdekes emléke marad. Megemlíthető még az is, hogy egy ismeretlen lelőhelyről származó és egyébként bécsi dénárokat tartalmazó

leletben előfordult néhány obulus (féldenár vagy németül Hälbling) nagyságú kis utánveret is, melyek ugyancsak bajor dénárok éremképeit utánozták.¹³⁽¹¹²⁾ Tudva azt, hogy Magyarországon a bécsi dénárok forgalma idején gyakran készültek olyan utánveretek a bécsi dénárok mintájára, melyek az éremképet teljesen a bécsi dénárokról vették át, de az eredeti bécsiek szögletes formája helyett kis kerek alakot mutatnak, feltehető, illetve egészen valószínű, hogy ezek a bajor mintaképet eláruló obulusszerű kis kerek utánveretek szintén Magyarországon készültek. Ezek szerint tehát a XIV. század elején a bécsiekkel együtt forgó bajor dénárok is néha ugyanúgy mintaképpel szolgáltak magyar utánveretekhez, mint a tényleges bécsi dénárok. Ezzel kapcsolatban azt a tényt sem lehet egészen figyelmen kívül hagyni, hogy ez idő tájt rövid ideig Ottó király személyében bajor (Niederbayern) származású herceg ült a magyar trónon. Ez a körülmény esetleg a bajor mintára készült utánveretek keletkezését még inkább indokolhatná, bár a rövid uralkodási idő (1305–1307) szorosabb kapcsolatok kialakításának feltételezésére nem alkalmas.

III. korszak (XV. század). A XV. században már egészen más képet mutat a bajor pénzek magyarországi szereplése. A különbséget jellemző két legfontosabb változás egyrészt a bajor pénzek számottevő sokasodása a magyarországi leletekben, mégpedig olyan mértékben, hogy gyakran a leleteknek jelentős százalékát teszik ki; másrészt pedig területi elhelyezkedésük, minthogy ebben az időben csaknem kizárólag az ország nyugati határsávján tűnnek fel. A változás oka történeti, gazdasági, pénzforgalmi stb. tényezők együttes befolyására vezethető vissza.

Az ebből a korból származó és délnémet pénzeket is rejtő, rendelkezésünkre álló 11 éremlelet tartalma, a bizonytalan számú leleteket is hozzávetőlegesen figyelembe véve, mintegy 35 000 éremre becsülhető. Ezek között kb. 2000 db (1989+X) a bajor veret. A bajor pénzek többségét Oberbayern (Bayern-München) veretei szolgáltatják, de bőven jelentkeznek Bayern-Landshut és Bayern-Ingolstadt pénzei is, Niederbayern és Bayern-Straubing csak néhány példánnyal van képviselve. A XV. század folyamán elrejtett leletekben a legkorábbi bajor pénz I. Lajos (1183–1231) pfennigje, a legfiatalabbnak pedig IV. ¹⁵⁰Albert (1465–1508) pfennigjei. Nagyobb számmal vannak képviselve a magyarországi leletekben II. Lajos (1253–1255) 145 db, II. István (1347–1375) 268 db, II. János (1375–1397) 279 db, I. Ernő és III. Vilmos (1397–1438) hercegek 24 db (mind: Oberbayern), továbbá IV. Henrik (1393–1453) hg. 421 db (Bayern-Landshut), végül III. István és VII. Lajos (1402–1413) hercegek 145 db (Bayern-Ingolstadt) pfennigjei. Területileg, mint említettük, csaknem kizárólag a nyugati határsávon előkerült éremleletekben fordulnak elő, főként a mai Burgenland területén, bár egy-két lelet azért feltűnt innen északra (Nyugat-Szlovákia) és délre (Horvátország) elterülő vidékeken is, de ezek is mind közvetlenül a régi osztrák–magyar határ mentén, tehát szintén a határsávon.

Nyilvánvaló, hogy a bajor és a többi délnémet pénzek ezúttal is a bécsi dénárokkal együtt áramlottak Magyarországra felé. Itt azonban időközben lényegesen megváltozott a bécsi dénárok szerepe és forgalma a korábbi helyzethez képest. Ugyanis 1405-ben Zsigmond országgyűlési dekrétummal próbált rendet teremteni a pénzforgalomban és sikerült is az idegen pénzeknek – főként a bécsi dénároknak – a forgalmát az ország területén általában megszüntetni. Ugyanakkor azonban 1412-ben megerősítette Pozsony város régi privilégiumait, majd 1436-ban megújította Sopron régi szabadalmait.¹⁴⁽¹¹³⁾ Ennek következményeként ezekben a városokban és az ezek gazdasági érdekkörébe eső területeken a bécsi dénárok ugyanúgy továbbra is rendes forgalmi pénzek maradtak, mint a megelőző időkben. E különös kiváltság engedélyezése e városok gazdasági megerősítését célozta és ezek éltek is az adott lehetőséggel. Ezért maradt a bécsi dénár és természetesen a vele együtt forgó egyéb idegen pénz is a nyugati határsávban változatlanul a fő fizetőeszköz. Az éremleletek anyagán kívül ezt bizonyítják az egykorú iratok is, melyekben a számadások mind bécsi dénár értéket tüntetnek fel. Sőt Pozsonyban 1436 körül bécsi dénárok utánvérese folyt, melyet

az egykorú források „weisse Wiener Pfennige” néven emlegetnek.¹⁵⁽¹¹⁴⁾

A XV. században vert és forgott bécsi dénárak azonban már más típust mutatnak, mint a Steinbock nevű dénárak veretésével lezárult korábbi sorozatok. A külső formában ezután azonos bécsi dénár (három karéjban címer), mely 1409 óta az öt osztrák tartomány egységes pénze lett pénzlábként is, az 1453–1460 közötti években súlyos pénzrontási folyamaton ment keresztül, ami Ausztria, Bajorország és Schwaben gazdasági életét egyaránt felkavarta. Ausztriában III. Frigyes tömegesen verette a Schinderling néven ismert alacsony ligájú dénárakat, Bajorországban pedig Ringler néven kerültek kiverésre hasonló silány pénzek. Csak 1460 nyarán jelent meg megint jó pénz.¹⁶⁽¹¹⁵⁾ A pfennig jelentősége azonban ettől kezdve fokozatosan csökkenni kezdett, mert a nemzetközi pénzforgalomban a fejlődő gazdasági és kereskedelmi élet igényeinek inkább megfelelő súlyosabb ezüstpénzek jutottak nagyobb szerephez.

Ha most egybevetés végett megvizsgáljuk az egykorú pénzforgalmat az osztrák tartományokban, akkor a rendelkezésünkre álló leletanyagból azt a képet lehet nyerni, hogy itt a XV. század folyamán a bécsi dénárak mellett a legnagyobb számban a bajor dénárak szerepeltek, majd a leuchtenbergi és pfalzi, valamint cseh aprópénzek és csak a század második felében jelentek meg a salzburgi, ¹⁵¹ majd különböző egyéb délnémet veretek és szórványosan egyéb idegen pénzek is; viszont feltűnően kevés a korábbi helyzettel szemben a passauai dénárak előfordulása. A bajor pénzek tehát az ausztriai éremleletek tartalmának tekintélyes százalékát teszik ki. A bécsi és bajor pfennig közös forgalmát elősegítette egyrészt az a tény, hogy 1395-ben Bajorország átvette a bécsi dénárak pénzlábat, másrészt pedig a bécsi dénár már a XIV. század hatvanas éve óta mélyen benyomult bajor területre és a XV. század elején a különféle bajor veretű pénzekkel együtt Dél-Bajorországban velük egyenértékű fizetőeszköz lett.

A középkori Bajorország

A bajor és osztrák vereteknek ez az együttes forgalma árasztotta el Nyugat-Magyarországot. A vázolt gazdasági okok mellett azonban a történeti események is lényegesen elősegítették ezt a folyamatot. Ismeretes például, hogy 1402-ben Zsigmond Pozsony, Sopron és Moson harmincadjait elzálogosította Albert osztrák hercegnek. Majd a magyar királlyá választott Albertnek 1439 őszén bekövetkezett halála után az 1440 elején utószülött fia, a későbbi V. László, gyámja III. Frigyes lett. A csecsemő anyja, Erzsébet özvegy királyné közben Sopront elzálogosította Frigyesnek, aki kihasználva a Magyarországon [152](#)dúló anarchikus állapotokat, elfoglalta Kőszeg városát. Ezáltal a Sopron-Kőszeg közötti egész terület a hatalmába került. Az 1447-i regedei (Radkersburg) fegyverszünet jóformán az egész határsávot Frigyes birtokába juttatta és csak az 1464-i bécsújhelyi békével szerezte vissza e területet Mátyás király. Ez a terület 1444–1463 között osztrák uralom alatt állott.

A szóban forgó magyarországi terület tehát éppen a pénzrontás idején állott osztrák fennhatóság alatt és a schinderling itteni forgalmát még fokozta az a körülmény, hogy Frigyes néhány magyarországi hívének engedélyt adott bécsi mintájú dénárok veretésére. Ismereteink szerint ilyen engedélyt nyert Bazini és Szentgyörgyi István gróf, Baumkircher András, Wittowecz János (Jan von Wittowecz), Emersdorfer János és Grafenecker Ulrich soproni főispán. Ezek közül a legrészletesebben Grafenecker pénzverésére nézve rendelkezünk adatokkal, melyekből kiderül, hogy ő esetleg már az 1460–1463 közötti években, de 1463-ban egészen bizonyosan veretett a soproni pénzverdében bécsi dénárokat, mégpedig a pénzromlás

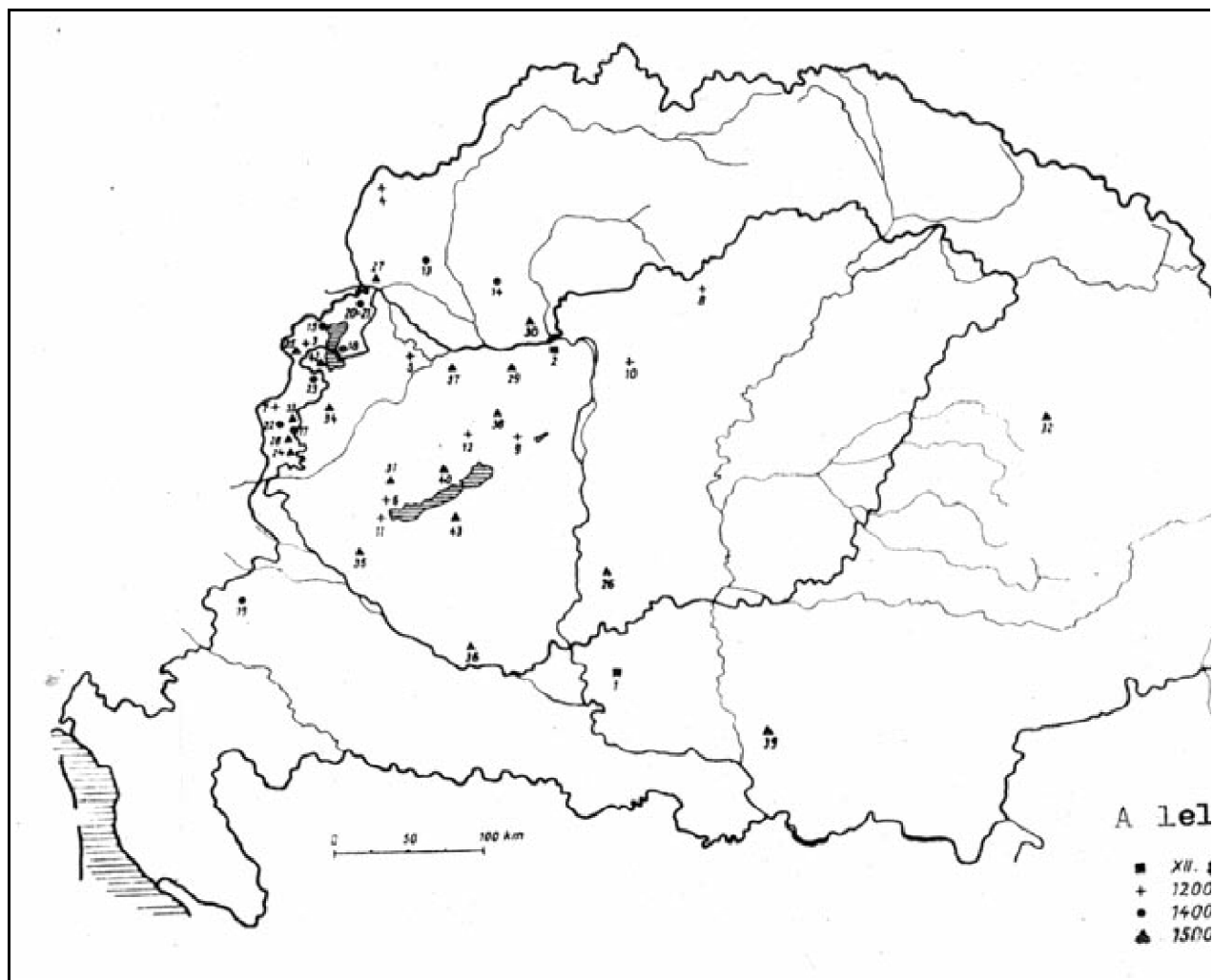
után közvetlenül forgalomba került jobb finomságú „új pénzt”.¹⁷⁽¹¹⁶⁾

Mindezekből az derül ki, hogy a nyugati magyar határsáv a legszorosabb politikai és gazdasági kapcsolatban állott a szomszédos osztrák területekkel. Így teljesen érthető, hogy ezen a vidéken a pénzforgalom ugyanolyan képet nyújt, mint Ausztria területén. Ezt kétségtelenné teszi az éremleletek által nyújtott bizonyíték is. Ezek a leletek ugyanis azt mutatják, hogy az osztrák területeken előkerült éremleletekhez hasonlóan a nyugat-magyarországi éremleletekben is ugyancsak az osztrák tartományok pénzei és a bajor dénárok vezető szerepe mellett, elsősorban különféle délnémet (Passau, Leuchtenberg, Augsburg, Öttingen, Pfalz, Hall és Salzburg) veretek fordulnak elő, majd szórványosan egyéb idegen (cseh, morva, olasz stb.) pénzek is. Az utóbbi idegen pénzek azonban már csak egy-két példányban. Feltűnő viszont, hogy a magyar pénzek száma, ha szerény mértékben is, de emelkedő irányt mutat a megelőző korszak állapotához viszonyítva. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy ezek az éremleletek nem depot jellegű teaurálási célt szolgáló értékek, hanem az egykorú tényleges pénzforgalom emlékei.

Úgy látszik, hogy a magyar határsáv és a szomszédos osztrák területek között fennálló gazdasági kapcsolatok erősebbnek bizonyultak, mint a politikai hovatartozás. Noha ez a terület a III. Frigyes-korabeli tízéves elzálogosítást leszámítva, általában mindig magyar fennhatóság alatt állott, mégis a pénzforgalom az osztrák területek pénzforgalmával mutat azonos képet. Ez annál kirívóbb, mert a Magyarország többi részén előkerült éremleletekben alig akad idegen pénz ebből a korból.¹⁸⁽¹¹⁷⁾ Minthogy az ausztriai leletek jelentős hányadát bajor pénzek tették ki, érthető, hogy a magyar határsáv vidékén is megszorodott a bajor pénzek száma. E bajor pénzek azonban most sem rendelkeznek önálló szereppel, hanem továbbra is csupán a bécsi dénárok kísérői. Erre nézve ezúttal is a legjobb negatív bizonyítékok az írott források, melyek ebben a korban is kizárólag csak a bécsi dénárok forgalmát említik, a bajor vagy egyéb idegen veretek említése nélkül.

IV. korszak (1500–1550). A XV. század vége felé úgyszólván teljesen megszűnt a bajor dénárok áramlása Magyarország felé, ami nyilván annak a következménye, ¹⁵³hogy a bécsi dénárok forgalma is lényegesen csökkent. A bajor aprópénz szivárgásának a megszűnése feltétlenül összefüggött azzal a ténnyel is, hogy a század végén az osztrák pénzforgalomból is eltűntek a bajor pfennigek. Ezzel szemben a XVI. század második negyedében újból jelentkezett a bajor pénz Magyarországon, ezúttal már nem a régi pfennig, hanem az újonnan kiverésre került (halbbatzen) néven ismert, súlyosabb ezüstérmek formájában.

A XV. század végén egyes svájci kantonokban verni kezdett és batzen néven forgott négy krajcáros rövidesen a délnémet területen mindenfelé utánzásra lelt és 1506 óta Bajorországban (és másutt is) megindult a veretésük. Minthogy azonban ezek ligáját nem sikerült közös nevezőre hozni, a harmincas évek táján (Bajorországban 1535-ben) további veretésüket megszüntették. Így tehát a Magyarországon forgalomba került bajor batzenek az 1506–1535 közötti időben készült pénzek voltak.

Bajor pénzek magyarországi lelőhelyei

A délnémet batzeneket is tartalmazó húsz egykorú magyarországi éremleletben, mely összesen mintegy 18 500 (18 259 + X) érmet tartalmazott, a bajor veretek száma 438+X darabra rúg. Velük együtt természetesen elég szép számban egyéb délnémet eredetű batzenek is forogtak, éspedig tömegesebben Passau és Nördlingen veretei, továbbá még elég jelentős számban Kempten és Öttingen pénzei, végül csupán szórványosan a többi délnémet pénzverető hatóság (Augsburg, Eichstätt, Halberstadt, Leuchtenberg és Regensburg) veretei. Az összes itt szereplő délnémet pénzek túlnyomó többsége batzen vagy halbbatzen. Aprópénz inkább csak Passau és Salzburg vereteként fordul elő, továbbá néhány 154bajor és nördlingeni pfennig is, de ezek száma oly csekély, hogy feltehetőleg a régebbi forgalomból maradtak itt, és így pénzforgalmi jelentőségük most már egyáltalán nincs.

A magyar pénzforgalomban jelentkező bajor pénzeknek azonban nemcsak a típusa változott meg, hanem merőben más képet nyújt az elterjedésük iránya és területe is, mint a megelőző korszakban. Ezúttal ugyanis már nemcsak a nyugati határ mentén felbukkant leletekben jelentkeznek, hanem a Dunántúl területén mindenfelé, sőt szórványosan eljutottak kelet felé is, egészen Erdélyig. Minthogy a bajor batzenek veretése

1535-ben megszűnt, Magyarország felé való áramlásuk ezután feltehetőleg kisebb arányú lett, viszont ami belőlük már előzőleg belekerült a magyar pénzforgalomba, az éremleletek tanúsága szerint egészen a század végéig tovább forgott itt, de természetesen lényegesen csökkentebb mennyiségben, mint az 1525–1550 közötti évek csúcsgörgetése idején.

A bajor batzenek áramlása, elterjedésük iránya és forgalmi ideje, a leletek meggyőző adatai alapján, megkíséreljük Magyarországra való áramlásuk okának felderítését.

Ha megvizsgáljuk a hasonló korból származó osztrák éremleletek összetételét, azt találjuk, hogy Ausztriában is körülbelül hasonló az éremleletek jellege, mint Magyarországon, azaz mindkét helyen a hazai veretű aprópénzek mellett főként az idegen délnémet (és svájci) batzenek jelenléte állapítható meg.¹⁹⁽¹¹⁸⁾ Tehát a két szomszédos államban a hazai aprópénzek (Ausztriában az osztrák, stájer, karinthiai, tiroli stb. veretek, Magyarországon pedig a dénárok) és az idegen eredetű batzenek együtt alkották a rendes napi pénzforgalmat. Luschin megállapítása szerint a századforduló idején Ausztriában a hazai pénz a forgalomnak csak körülbelül egyötödét tette ki és ez is csak aprópénzben. Egyszóval a batzenek jelentős térhódítást értek el és népszerűségük okát Ausztriában azzal lehet magyarázni, hogy a váltópénzzé degradálódott dénár mellett a gazdasági élet a dénár többszörösét kitevő, súlyosabb ezüstpénzt igényelt és az ilyen irányban felmerült szükségletet többnyire a külföldi veretű batzenek elégítették ki.

Kétségtelen, hogy az osztrák pénzforgalom árasztotta el elsősorban a mai Burgenland területét ezekkel az új, súlyosabb ezüstpénzekkel, de ezek hamarosan innen teljesen önállóan tovább szivárogtak kelet felé, minthogy a magyar gazdasági élet ugyancsak igényelte a súlyosabb vereteket. A batzenek tehát a magyar pénzforgalomban ezúttal már nemcsak mint az osztrák pénzek kísérői jelentek meg, hanem önálló fizetőeszköz szerepéhez jutottak. Egyik bizonyíték erre az, hogy a batzen most már egyre gyakrabban tűnik fel az egykorú iratokban (leltárakban, végrendeletekben stb.), különösen a század harmincas éveiben, *patzen* formában.²⁰⁽¹¹⁹⁾ E kifejezésen természetesen nemcsak a bajor, hanem mindenféle itt forgó batzen értendő. Másik lényeges bizonyíték pedig az, hogy a batzeneknek rendes forgalmi árfolyama alakult ki 5–6 magyar dénár értékben. Végül bizonyítékként fogható fel az is, hogy a batzeneket is magukban foglaló éremleletek anyaga ezenkívül főként magyar dénárokból áll, tehát a batzenek és a magyar pénzek együtt szerepeltek és forogtak az egykorú pénzforgalomban.

¹⁵⁵Minden népszerűségük ellenére is a batzenek elterjedése Magyarországon viszonylag elég lassúnak tűnik. Ezt talán azzal lehet magyarázni, hogy a XVI. század elején a magyar pénzforgalomban általában kevés volt az idegen pénz és még a Dunántúl területén is gyakoriak a kizárólag csak magyar pénzt tartalmazó éremleletek.

Összefoglalva: a délnémet széles pfennigeknek XII. századi szörványos előfordulása után a XIII–XIV. században a bajor veretek mint a bécsi dénárok kísérői áramlottak Magyarországon oda, ahová a bécsi dénárok eljutottak, de egyelőre aránylag még szerény mennyiségben. A XV. század folyamán szaporodott meg a bajor pénzek száma, kizárólag csak a nyugat-magyarországi határsávra leszűkült forgalmi területen, teljesen az osztrák leletek analógiájára. Végül a XVI. század második negyedében a súlyosabb ezüstpénz utáni igény mozdította elő a bajor batzenek magyarországi terjedését.

A bajor pénzek tehát végeredményben a középkori Magyarországon, de itt is főként a nyugati vidéken kifejlődött pénzforgalomban, a XVI. századi batzenek kivételével, nem mint önálló pénzek jelentkeznek, hanem a bécsi dénárokkal együtt áramló, előbb demonetizált érmek voltak, majd később már rendes forgalmi pénzekké váltak. Az egykorú magyar terminológia ezt az egész együtt áramló éremanyagot bécsi

dénár néven fogta össze. A valódi bécsi dénárok közé keveredett különféle idegen pénzek egyéni jellegüket a bécsi dénárok tömegében elvesztették, és a kortársak előtt így természetesen önálló jelentőséggel nem rendelkeztek.

A XVI. század közepétől kezdve tökéletes átalakuláson ment keresztül a magyarországi pénzforgalom képe. A török háborúk mindent átforgató hatására a több részre szakadt országban egészen új képet nyújt az idegen pénzek forgalma és áramlása.

Az éremleletek jegyzéke (vö. a 2. sz. térkép számait)

I. korszak (XII. század)

A leletek tartalma:

Lelőhely	Magyar	Friesach	Délnémet	Francia	Összesen
1. Sombor			X	1600	1600+X
2. Esztergom	2000	651	59		2710

1. Sombor (Zombor) Jugoszlávia, Jahrb. f. Altertumskunde 5, (1911) 207–210; 2. Esztergom, Folia Arch. 7. (1955) 127–140.

156 II. korszak (1200–1400)

A leletek tartalma:

Lelőhely	Elrejtési idő	magy.	bécsi	stájer	karinthiai	morva	bajor	passau
3. Zemendorf	1230	5	1852	11	1	10	1	1
4. Kopčany	1276		164					
5. Mosonszentmiklós	1276/87		594					
6. Keszthely	1315 körül		192					
7. Mariasdorf	1335 után		1891				6	1
8. Fedémes	14. sz. eleje		1034				1	1
9. Székesfehérvár	14. sz. I. fele		383				12	1
10. Tápiósáp	1350/55	137	47				4	1
11. Zalavár	14. sz. közepe		70				3	1
12. Zirc	15. sz. eleje						1	
Összesen		142	6227	11	1	10	28	5

3. Zemendorf (Zemenye) Burgenland, Burgenländische Heimatblätter 3, (1934) 25–34; 4. Kopčany (Kopcsány) Szlovákia, Num. Sbornik 5, (1958) 339; 5. Mosonszentmiklós (Győr-Sopron m.) Bp. Éremtár, Leletjegyzék 60/1965; 6. Keszthely (Zala m.) Num. Zeitschr. 53, (1920) 77; 7. Mariasdorf (Máriafalva) Burgenland, Fundber. aus Österreich IV, (1940–1945) 110; 8. Fedémes (Heves m.) Bp. Éremtár

Leletjegyzék 53/1966; 9. Székesfehérvár (Fejér m.) Jahrb. f. Altertumsk. 5, (1911) 186–187; 10. Tápiósáp (Pest m.), A. Luschin: Wiener Münzwesen im Mittelalter 1913, 36; 11. Zalavár (Zala m.) Gőcseji Múzeum Évkönyve 1959–1960, 151; 12. Zirc (Veszprém m.) Num. Közl. 13, (1914) 19.

A pénzek időrendje a leletekben:

Bayern	Ludwig I.	1183–1231	1 db	Zemendorf Mariasdorf (3)
Bayern	Rudolf I.	1294–1317	14 db	Székesfehérvár (10) Zalavár (1)
Bayern	Rudolf I. u. Ludwig	1294–1310	2 db	Fedémes (1) Zalavár (1)
Bayern	Stefan II.	1363–1365	1 db	Székesfehérvár
Niederbayern	Heinrich I.	1255–1290	4 db	Mariasdorf (3) Zalavár (1)
Bayern-Landshut	Heinrich IV.	1393–1450	1 db	Zirc
Bayern-Ingolstadt	?		1 db	Székesfehérvár
Bizonytalan bajor pénzek			4 db	Tápiósáp
		Összesen	28 db	

157 III.. korszak 1400–1500

A leletek tartalma:

Leleőhely	Elrejtési idő	magyar	bécsi	Oberösterreich	Steier	Kärnthen	Görz	Tirol	Böhmen]
13. Cífer	1404	7	2 998		7	4			5	
14. Milanovce	1430		846						1	
15. Purbach	1445	2	17 163						2	
16. Ismeretlen	1458		617		14				18	
17. Burg	1458/9	34	595							
18. Apetlon	1459	4	478	296	216		6		1	
19. Krapina	1460		13							
20. Edelstal	1460	2	viel						X	
21. Edelstal	1470		1 098	3					2	
22. Jabling	1475	5	525	11	40			11	1	
23. Kleinwarasdorf	1494		1 584		259		7			

13. Cífer (Cifer) Szlovákia, Num. Časopis 15, 1939, 54–56; 14. Milanovce (Nagykér) Szlovákia, Num. Sbornik 5, 1958, 340–341; 15. Purbach (Feketeváros), Burgenland, Fundber. aus Oesterreich Bd, IV, 1940–1945, 90–92; 16. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) Num. Sbornik 9, 1965–1966, 241–242; 17.

Burg (Pinkaóvár), Burgenland, Num. Közl. 2, 1903, 73; 18. Apetlon (Mosonbánfalva) Burgenland, Num. Zeitschr. 79, 1961, 72–76; 19. Krapina (Horvátország) Jahrb. f. Altertumskd. 3, 1909, 240–241; 20. Edelstal (Nemesvölgy) Burgenland, Num. Közl. 5, 1906, 21–22; 21. Uo., Monatsblatt d. N. G. Wien 6, 1904, 193–195; 22. Jabing (Vasjobbágyi) Burgenland, Fundber. aus Oesterreich Bd. I, 1930–34, 146–147; 23. Kleinwarasdorf (Borisfalva) Burgenland, Budapesti Éremtár leletjegyzék 306/1897.

158A leletanyag időrendi összeállítása:

Wittelsbach-dinasztia

Ludwig I.	1183–1231	1	db	Cifer
Otto II.	1231–1253	1		Milanovce
Ludwig II.	1253–1255	145		Cifer, Kleinwarasdorf, Purbach
Oberbayern				
Rudolf I.	1294–1347	65		Cifer, Milanovce
Rudolf I. u. Ludwig	1294–1310	34		Burg, Cifer, Milanovce
Ludwig IV.	1294–1342	2 + ?		Cifer, Edelstal
Stefan II.	1347–1375	268		Burg, Edelstal, Purbach, ismeretlen
Bayern-München				
Johann II.	1375–1397	279 + ?		Burg, Edelstal, Purbach
Johann II., Stefan III. u. Friedr.		2		Jabing, Krapina
Stefan III. u. Wilhelm III.	1397–1413	3		Purbach
Ernst I.	1397–1438	5 + ?		Burg, Edelstal
Ernst I. u. Stefan III.	1397–1402	21		Edelstal, Purbach
Ernst I. u. Wilhelm III.	1397–1402	241		Apetlon, Burg, Edelstal, Jabing, Purbach, ismeretlen
Ernst I. u. Adolf		14		Apetlon, Burg, Krapina, Purbach, ismeretlen
Albert III.	1438–1460	74 + ?		Apetlon, Edelstal, Jabing, Krapina, ismeretlen
Johann IV.	1460–1463	2		Ismeretlen
Albert IV.	1465–1508	6		Edelstal, ismeretlen
Bizonytalan		5		Apetlon, ismeretlen
Niederbayern				
Heinrich I.	1253–1290	37		Cifer
Friedrich I.	1375–1393	X		Kleinwarasdorf
Bayern-Landshut				
Heinrich IV.	1393–1450	421		Apetlon, Burg, Edelstal, Kleinwarasdorf, Krapina, Purbach, Unb
Ludwig IX.	1450–1479	58		Apetlon, Edelstal, Jabing, Krapina, ismeretlen
Bizonytalan		25		Edelstal, ismeretlen
		55		

Bayern-Ingolstadt			
Stefan III.	1392–1413	25	Burg, Purbach
Stefan III. u. Johann II.		16	Purbach
Stefan III. u. Ludwig VII.	1402–1413	145	Burg, Edelstal, Krapina, Purbach, ismer
Bizonytalan		12	Ismeretlen
Bayern-Straubing			
Wilhelm II.	1404–1417	?	Edelstal
Bizonytalan bajor pénzek		68	Edelstal, Kleinwarasdorf, Milanovce, ismeretlen
		1989 + ? darab	

159 IV. korszak (1500–1550)

A leletek délnémet pénzei:

Lelőhely	Elrejtési idő	Bayern	Passau	Augsburg	Halberstadt	Nördlingen	Reger
24. Kohfidisch	1525	11	2				
25. Marz	1525	18				1	
26. Császártöltés	1526	2	5	2		1	
27. Bratislava	1526	12	1				
28. Schauka	1526	119	33				
29. Héreg						8	
30. Čúz	1527		4				
31. Cserszegtomaj	1527	29					
32. Zalau	1529					1	
33. Rechnitz	1529	10	11	2		4	
34. Kőszegpatyi	1530	X	X			X	
35. Petrivente	1530		1				
36. Teklafalu	1534		2				
37. Ménfőcsanak	1540	6	1			33	
38. Szápár	1540	6	19			2	
39. Vladičino Selo	1541		91			1	
40. Somlóvásárhely	1542	30	183	6		30	
41. Ismeretlen	1542		2				
42. Fertőrákos	1547	4			1	3	
43. Kötcese	1548	1	1				

24. Kohfidisch (Gyepűfüzes) Burgenland, Fundber. aus Österreich 1928–1931, 7; 25. Marz (Márcfalva) Burgenland, Bp. Éremtár leletjegyzék 386/1885; 26. Császártöltés (Pest m.) Uo. 229/1931; 27. Bratislava (Pozsony) Szlovákia Uo. 478/1893; 28. Schauka (Csejke) Burgenland, Mitteilungen d. N. Ges. Wien 16, (1927) 12–14; 29. Héreg (Komárom m.) Bp. Éremtár leletjegyzék 253/1888; 30. Čúz (Csúz) Szlovákia, Uo. 30/1886; 31. Cserszegtomaj (Vas m.) Uo. 40/1891; 32. Zalau (Zilah) Románia, Num. Közl. 20, (1921) 56; 33. Rechnitz (Rohonc) Burgenland, Fundber. aus Österreich 1936, 10; 34. Kőszegpatyi (Vas m.) Num. Közl. 7, (1908) 117–118; 35. Petrivente (Zala m.) Num. Közl. 11, (1912) 16; 36. Teklafalu (Somogy m.) Bp. Éremtár leletjegyzék 73/1927; 37. Ménfőcsanak (Győr-Sopron m.) Num. Közl. 14, (1915) 100; 38. Szápár (Veszprém m.) Bp. Éremtár leletjegyzék 90/1943; 39. Vladičino Selo (Káptalanfalva) Jugoszlávia Uo. 512/1906; 40. Somlóvásárhely (Veszprém m.) Uo. 131/1966; 41. Ismeretlen lelőhely, Horvátország, Vjesnik Hrv. Arheol. Drustva 10, (1908–1909) 224; 42. Fertőrákos (Győr-Sopron m.) Num. Közl. 36–37, (1937–1938) 115; 43. Kötcese (Pocapuszta, Somogy m.) Num. Közl. 43, (1944) 54.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

160 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535–1848)

Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535–1848)

Az Artner család

(Beszámoló egy elkészült munkáról)

1. A fenti főcímmel elkészült munkám kéziratát legalább 70 oktáv nagyságú ívre lehet becsülni. Alapjául a Soproni Városi Levéltárban őrzött polgárkönyvek anyagának *teljes* feldolgozása szolgál. Ez a 13 kötetből álló sorozat az 1535–1848 közötti évekből 8413 polgár felvételét tartalmazza. A legrégebbi bejegyzések sokszor csak a nevet említik, de legtöbbször mégis közlik a foglalkozást és a származást, később megnevezik az esküt tett polgár szüleit, a XVIII. század közepétől pedig a polgár vallását is.

Ebben a 313 évet felölelő időben két helyen állapíthatunk meg nagy hiányt, nevezetesen az 1579–1612. években a polgárkönyv vezetése szünetelt, az 1655–1676. évekre vonatkozó polgárkönyv pedig az 1676. évi borzalmas tűzvész martaléka lett.

Mivel a polgár felvétele mindig a városi tanács hatáskörébe tartozott, az említett évekből pedig a

tanácsjegyzőkönyvek rendelkezésre állnak, ezeket a hiányokat pótolni lehetett. Így az 1579–1612. évekből 596, az 1655–1676. évekből pedig további 510 polgár felvételét sikerült felkutatni.

Felbecsülhetetlen értékeket jelentenek a r. k. és az ev. anyakönyvek (az illetékes lelkészségek birtokában), melyek gazdagságáról megemlíthetem, hogy ezek az anyakönyvek az 1654–1753. közötti 100 évből 30 408 születési, 10 058 házassági és 21 412 halotti bejegyzést örökítettek meg. Mivel az ev. születési anyakönyvek 1624-gyel kezdődnek, a házasságiak pedig 1645-tel, ez azt jelenti, hogy a fentebb közölt születési adatokat még további 6803, a házasságkötéseket pedig 760 bejegyzéssel kiegészíthetjük. A most közölt adatokból a polgárokra vonatkozó házassági és halotti bejegyzéseket minden alkalommal felhasználtuk, a születéseknél csak a jelentősebb polgári családoknál tettük ezt, de még így is néhány ezer bejegyzést feldolgoztunk.

Az 1535–1612. évi polgárkönyv legnagyobb hátránya, hogy a polgárfiúkra nem volt tekintettel, pedig ezek száma a bevándoroltaknak többszöröse. Hogy ezt a nagy kiesést minél teljesebben pótolhassuk, az e korból származó minden tanácsi és bírói jegyzőkönyvet, számadáskönyvet, telekkönyvet és adójegyzéket, úgyszintén a végrendeleteket és sok ezerre menő iratot átnéztünk. E nagyarányú kutatásunkat kiterjesztettük 1645-ig (amely évben az ev. házassági anyakönyvek kezdetüket veszik), hogy amennyire lehet, a családi kapcsolatokat is megállapíthassuk. E kutatásunk eredményeként a polgárok számát 2540-nel tudtuk növelni, így munkánk végeredményeképpen 12 059 polgárról számol be több-kevesebb említésre méltó adattal. Az egyes polgárokat ábécé sorrendben tárgyaljuk.

A művelődéstörténetnek nincsen olyan ágazata, amelyre nézve munkánk ne nyújtana becsesebbnél becsesebb adatokat, legyen az a város közigazgatása és igazságszolgáltatása, az ipar és a kereskedelem, a föld- és szőlőművelés, rét- és erdőgazdálkodás, erkölcstörténet és boszorkányhiedelem, egészségügy és iskoláztatás, egyházi és világi zene, topográfia és statisztika, vallásügy, gyermekáldás és életkor stb., stb., hogy csak a fontosabbakra hivatkozzunk. Mivel pedig Sopron 1277, azaz városi rangra emelése óta mindig a legjelentősebb magyar városok közé tartozott, a többi magyar város 1686 előtti viszonyaira, különösen azoknál a városoknál, amelyeknek levéltárát a török 1611pusztítások többnyire egészen megsemmisítették, számtalan megbízható és értékes következtetést vonhatunk le.

Annak érzékeltetésére, hogy a sokféle adatot miként dolgoztuk fel, szemelvényként az Artner család történetét mutatjuk be, amely kb. századrésze az egész munkának:

2. Az Artner család

Az Artner család tagjainak élete egybeforrott Sopron város újkori életével és ezért megérdemlik, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk velük. Nincs még család Sopronban, amely újkori viszonylatban régiségre vetekedhetné e családdal, és nincs még család Sopronban, amely három évszázadon keresztül úgy virágzott volna és Sopron közéletében állandóan és megszakítás nélkül olyan jelentős szerepet játszott volna, mint e családnak egymás után következő leszármazottai. Azt lehet mondani, hogy Sopron népessége minden száz évben jóformán teljes egészében kicserélődött. Egyenesen bámulatos, hogy a bőséges gyermekáldás ellenére egy-egy család fiágon aránylag milyen gyorsan kihalt. Ez általános szabály alól Sopronban csupán kevés kivételt ismerünk, és ezek közé tartozik az Artner család.

De e családnak története abból a szempontból is nagyon tanulságos, mert azt bizonyítja, hogy állandó letelepedése előtt már hosszú időn keresztül Sopronnal bizonyos kapcsolata fennáll, mely azután idővel annyira sűrűsödik, hogy végül a család elhatározza a bevándorlást és az új otthon megalapítását.

Az Artner családnak már 1478-ban szőlője volt Sopron jobbágyközségének, Meggyesnek határában az ún. Goldberg-hegyen fekvő Harmler-dűlőben és egy másik szőlője e helység Wiesen nevű dűlőjében, Ruszton pedig egy félház volt a birtokukban. Ezek az ingatlanok 6 testvér osztozott: 3 férfi és 3 nő. A férfiak közül Lénárt bécsújhelyi polgár, Farkas piestingi lakos, Ulrik külföldön tartózkodott ebben az időben; a nőtestvérek közül Borbála Windisch Pongrác badeni polgár neje, a másik, névleg nem említett, Griesel Vilmos bécsújhelyi polgár neje, a harmadik, akinek nevét szintén nem említik, Sailer Andrásnak volt a neje. Ez utóbbi nőtestvér meghalt és ennek birtokrésze felett egyfelől Griesel Vilmos, másfelől a többi testvér között viszály keletkezett. Mivel egymás között békés megegyezésre nem tudtak jutni, kölcsönös elhatározással a legelőkelőbb soproni polgárokat kérték fel választott bírának, egyben kötelezték magukat, hogy az ítéletet elfogadják a szokásos következmények terhe mellett. Erről Moser Konrád soproni polgár és Steck János soproni városjegyző pecsétje alatt oklevelet állítottak ki (Házi: Soproni oklevéltár I/5, 368–9.).

E családból I. *Erhard* az első. 1558. márc. 4-én soproni polgárjogot nyert. Ezt megelőzően néhány éven át már Sopronban élt, mert tudjuk róla, hogy mint a Szent Mihály templom sekrestyése, goromba szavakkal illette a polgármestert, amiért 1553-ban 4 tallér volt a büntetése (Számadáskönyv 14). 1560-ban nejével, Piroskával, együttesen a külvárosi Kovács utcában vásároltak egy házat, ugyanakkor a Wetzler és az Anger-dűlőkben egy-egy szőlőt (Telekkönyv 135–6.). Jó anyagi helyzetét és a polgárság körében lévő tekintélyét mutatja az a körülmény, hogy 1564. jan. 5-én a belső tanács hét másik külvárosban lakó polgártársával együtt felszólította, hogy súlyos büntetés terhe mellett tartozik 6 hét és 3 napon belül a belvárosban házat venni és oda beköltözni, ugyanakkor külvárosi házat eladni (Protocollum iudicarium 200.). Még az 1564. évi tisztújításkor beválasztják a belső tanácsba, a külső tanácsnak tehát már az előző években tagja volt. 1569-ben nejével, Piroskával együtt megveszi Waitz Ambrus házat, melynek szomszédságában egyfelől a városháza, másfelől Nemes Miklós háza volt, ez utóbbi közvetlen a várostorony mellett (Telekkönyv 185.). Már mint belső tanácsos 1566-ban egy évre megkapta az ún. „visiererstab”-ot, azt a mérőléceket, amelyek segítségével abban az időben egy-egy hordó úrtartalmát megmérték és az akkori szokás szerint nagyban addig bort eladni nem volt szabad, míg a város hivatalos közege meg nem állapította az eladott hordók úrtartalmát, mely ténykedéséért bizonyos díjat szedett, ő viszont a városi pénztárba fizetett be egy összegben bizonyos bért. A „visierer” e működéséről köteles volt elszámolást vezetni. A mi Erhardunk [162](#) kimutatása fennmaradt, melyet részletesen ismertettem a SSz. 1959. évf. 151–157. és 288. lapjain.

Kevésen múlt, hogy meggondolatlan ballépése nyakát nem szegte a mi Erhardunknak. 1571-ben ugyanis meghalt az első neje, Piroška, kinek temetése után, már mint özvegy ember, teherbe ejtette a cselédlányát; bűnös viszonyuk napvilágra jutott és ennek következménye lett, hogy a köztiszteletben álló belső tanácsos e főbenjáró bűn miatt börtönbe került. A városi bírói szék megfosztotta tanácsosi állásától, kizárta a polgárok közösségéből és súlyos testi büntetését sem kerülte volna el, ha Miksa király 1572. ápr. 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával nem gyakorolt volna vele szemben kegyelmet (Lad. VI et F. fasc 3. nr. 105.). Így polgárjogát visszanyerte, de többé a belső tanácsnak tagja nem lett, hanem a soproni jogszokásban való jártasságát úgy hasznosította, hogy a tanács engedélyével ügyvédeskedett, mi tisztességes megélhetést biztosított számára. Rövidesen a királyi kegyelem után ismét megházasodott. E második nejeről is csupán annyit tudunk, hogy a neve Borbála volt, ki férjét négy fiúval (Sebald, Farkas, Erhard, János) ajándékozta meg, kikről alább majd egyenként szólunk.

1582-ben azért büntették meg 4 tallérra, mert házában tűz ütött ki (Számadáskönyv 28.); 1586-ban pedig 12 1/2 font dénár büntetést fizetett, mert ekkor a gesztenyés kertjében gyújtott tűz gondatlanságból áterjedt a szomszédos városi erdőre is és abban kárt okozott (Számadáskönyv 18.); 1588-ban a városjegyző

Laiminger Sebestyén nevű őrök használta vele és nejevel szemben olyan súlyosan sértő gúnyszavakat a lövészgárda céllövőversenyén, hogy ezért az őröket 10 tallérra kellett megbüntetni (Számadáskönyv 21.).

Meg kell említenünk, hogy amikor 1578. márc. 6-án az esztergomi káptalan nagy vizsgálatot tartott Sopronban a keresztes vám ügyében, ekkor a mi Erhardunkat is kihallgatták, aki 49 évesnek vallotta magát (Esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltára, Capsa 26. fasc. 9. nr. 6.).

Erhardot igen sokszor hívták a végrendeletek tanúnak, ami mellett bizonyít, hogy befolyásos embernek tartották. Legutolsó ilyen szereplése egy 1590. jún. 1-i keltezésű végrendeleten fordul elő (Lad. S. fasc. 2. nr. 85.). Így valószínű, hogy kevéssel ezután halhatott meg, mert özvegye 1592. jan. 20-án már Bucher János nejeként szerepel (Tanácsjegyzőkönyv 276.).

I. Erhard mind a négy fiát a leg gondosabb nevelésben részesítette, kitűnő iskolákba járatta őket. A négy fiú közül Sebald volt a legidősebb, aki a morvaországi Iglából 1589. márc. 12-én olyan ékes magyarsággal megírt levélben kért a soproni tanácstól ösztöndíjat további tanulásához, hogy az eredményről biztos lehetett (Házi: Jókai emlékkönyv 178–180.). Mihelyt végzett iskoláival, Kassa városa szívesen megfogadta városi jegyzőjének (Lad. LVIII. fasc. 2. nr. 19/9.). Itt fiatalon meghalt, mert mikor a három életben lévő testvére 1609. szept. 14-én II. Mátyás királytól nemesi címerlevelet kapott, ez adománylevelében Sebald neve már nem fordul elő; ha ekkor életben lett volna, akkor a testvérek az ő nevét is belefoglaltatták volna (Sopron megyei levéltár, Acta deputationalia V. 216.).

Jóformán semmit sem tudunk a második fiúról, Jánosról, bár 1620-ból ismerünk tőle egy levelet (Lad. VI et F. fasc. 6. nr. 301.); azután teljesen nyoma vész. Annál többet szerepel a másik két fiú: II. Erhard és I. Farkas, noha egyikkel sem találkozunk a polgárkönyvekben, ami azt mutatja, hogy ezekben az időkben nem valami pontosan vezették azokat.

II. Erhardról tudjuk, hogy 1600-ban Tübingában tanult, ahol évi 20 tallér ösztöndíjat élvezett a várostól (Tjvk. 247.). Orvosnak készült, mert egy 1608-ból származó iratban „medicinae studiosus”-nak mondják (NRA. fasc. 16. nr. 15.), azonban nincs adatunk arra nézve, hogy e tanulmányait befejezte volna, ellenben tudjuk róla, hogy Haubenreich György városjegyző halála után, 1610-ben ő lett a város jegyzője, és mert a tanácsjegyzőkönyvek vezetése az ő kötelessége volt, néhány életrajzi adatot ezek számunkra megőriztek. Így 1615. dec. 18-tól 1616. jan. 29-ig bezárólag „an der ungerischen krankheit hefftig darnider gelegen” azaz tifusban feküdt, ezért mások írták helyette a tanácsjegyzőkönyvet (Tjvk. 47.). Az 1618. márc. 19–máj. 28-a közötti időben Lackner Kristóf polgármesterrel együtt a pozsonyi országgyűlésen vett részt, miert Feurer János és Jäger János tanácsosok vezették a tanácsjegyzőkönyvet (Tjvk. 38.), 1619. márc. 8-tól ápr. 7-ig bezárólag ismét betegségben feküdt és ezért a tanácsüléseken nem vehetett részt; 1620. dec. 9-én Török (Türck) Ábrahám polgárral szemben volt súlyos becsületsértési ügye, mely miatt mindkettőt széksértésben marasztalták el (Tjvk. 60–61, 67.). Erre az időre esik, hogy Bethlen Gábor kinevezte a soproni harmincadhivatalnál ellenőrnek (Győri történelmi és régészeti füzetek II, 82.).

Az 1623. évi tisztújításkor megválasztották belső tanácsosnak, és ettől kezdve 67 éves korában, 1649-ben bekövetkezett haláláig (Payr krónika 37.) testvérel, Farkassal együtt Lackner Kristóf polgármester mellett ők voltak Sopron legjelentősebb polgárai. Felváltva viselték a polgármesteri és a városbírói tisztséget, vagyis Sopron sorsának alakulásáért elsősorban ők voltak felelősek. Noha II. Erhard háromszor nősült, fiút nem hagyott maga után.

Első neje Apollónia, Lauser Lukács lánya, kitől Borbála nevű lánya született; ennek 1. férje, Koller János Kristóf, 2. férje, Dobner Jakab (1651. évi tjvk. 3–6.). Második neje Widtmayr Katalin, aki után gyermek

nem maradt; 1634. febr. 24-én végrendekezett (Lad. A. fasc. 1. nr. 18.). Harmadik neje Dürnberger Zsuzsanna, Starcingi Starczer Mihály özvegye, kivel 1639. máj. 20-a után lépett házasságra: a városi tanácsot ekkor hívta meg az esküvőjére (Tjkv. 114.). A városi tanács ez alkalommal nagyon értékes nászajándékkal kedveskedett polgármesterének, amennyiben 2 márka 8 lot 1 quint súlyú, kívül-belül aranyozott ezüst „crederencz pöcher”-t ajándékozott neki, amelyért 69 font 3 solidus dénárt fizetett (Számadáskönyv 119/a.). Ettől a nejtől az ev. anyakönyvek az alábbi születéseket tartalmazzák:

1. 1640. febr. 23-án Erhard keresztelve (42.)
2. 1641. ápr. 11-én Zsuzsanna keresztelve (65.)
3. 1642. júl. 1-én Margit keresztelve (145.)
4. 1644. márc. 3-án Julianna keresztelve (52.)

E gyermekek közül egyedül Margit további sorsát ismerjük, akit 1658. jan. 29-én Zuanna Péter Menyhért polgármester és néhai Sator (helyesen: Sertori) Orsolya fia, Pál Jakab Menyhért vett feleségül (Ev. 4.).

II. Erhard özvegyét 1660. szept. 20-án vezette oltárhoz Stainer János belső tanácsos (Ev. házassági anyak. 53).

I. Farkas már 1601. júl. 31-én polgárnak van említve egy végrendeletben (Lad. K. fasc. 2. nr. 66.). Mielőtt az 1611. évi tisztújításkor megválasztották volna belső tanácsosnak, már városkapitány volt (1610. évi tjkv. 5.). Haláláig, azaz 1633. ápr. 12-ig (Payr krónika 25.) több éven át viselte a városbírói és a polgármesteri tisztséget. Az 1625. évi soproni országgyűlésen mint polgármester olyan érdemeket szerzett, hogy városától ezüst serleget kapott ajándékba 1626. febr. 9-én (Tjkv. 36.).

Első nejtől, kit névleg nem ismerünk, született gyermekei: 1. Vilmos jogi doktor; 2. János; 3. Magdolna.

Második nejének, néhai Kern Osvát, harmincados lányának, Margitnak kezét 1616. aug. 1-én kérte meg a tanácstól (Tjkv. 140, 156.). E házasságból eredő gyermekei: 4. Farkas; 5. Sebald; 6. Borbála; 7. Margit. Az 1634. évi hagyatéki tárgyalás alkalmával ezek a gyermekek szerepelnek örökösökként (1631. évi bírói jkv. 171–181., 184–188 folió).

Az ev. születési anyakönyvek – sajnos – csak 1624. ápr. 7-ével kezdődnek, ezért innét csupán az alábbi születéseket lehetett kijegyezni:

1. 1626. márc. 22-én keresztelve Mária (51.)
2. 1627. aug. 7-én keresztelve Sebald (137.)
3. 1629. okt. 7-én keresztelve Erzsébet (150.)
4. 1631. aug. 20-án keresztelve Margit (124.)

Özvegye, Kern Margit férje halála után férjhez ment Wagner Balázshoz (l. ott!).

I. Farkasnak mind a négy fiával találkozunk a későbbi írásokban, de fiágon csak Vilmosnak maradtak leszármazói, ezért – bár a legidősebb volt – vele legutoljára foglalkozunk.

164I. Farkas fia: *János* 1636. febr. 11-én tesz polgáreskü. 1634. febr. 17-én kéri meg a tanácstól Tröppel

Orsolya kezét (Tjkv. 43.), sűrgeti az esküvőjét (Tjkv. 111.).

E házaspár gyermekei:

1. 1635. júl. 6-án keresztelve Margit (Ev. 125.)
2. 1636. szept. 19-én keresztelve Mária (Ev. 187.)
3. 1639. dec. 13-án keresztelve Zsuzsanna (Ev. 221.)
4. 1642. okt. 22-én keresztelve János (Ev. 215.)

Amikor Orsolya 1646. jan. 4-én végrendekezett, Mária már nem élt, mert róla a végrendeletben nincs említés (Lad. A. fasc. 2. nr. 31.).

János tagja volt a külső tanácsnak, sőt 1646-ban „vormund” és „stadt-leutnant” is. 1647. jan. 30-án egy polgárfelvételnél még kezeskedett, többé nem történik róla említés. Fia, János nem érte el a felnőtt kort.

I. Farkas fia, II. *Farkas* neve nincs benne a polgárkönyvben, pedig kétségkívül polgár volt. 1647. febr. 26-án kötött házasságot Erzsébettel, néhai Nagy János nemes, belső tanácsos és városkamarás, valamint néhai Katalin lányával (Ev. 34.). A városi tanács erre az esküvőre ezüst serleget adott nászajándékul 19 lat súlyban és 20 császári forint 54 krajcár értékben (Számadaskönyv 153/a.). Arról, hogy e házasságból gyermek született volna, nincs tudomásunk. Az özvegyet 1656. máj. 30-án Richthausen János Henrik császári hadnagy vette nőül (Ev. 57.).

I. Farkas fia *Sebald* 1644. okt. 8.–1646. szept. 8. között 23 hónapig Boroszlóban járt iskolába, ami a családnak 1527 császári forint 6 krajcárjába került. Ezt a tekintélyes összeget természetesen beszámították örökségébe, amikor évekkel később, 1669-ben minden egyéb tartozásának rendezésére került sor (Tjkv. 114–5, 246–8, 376.; 1673. évi tjkv. 388–390.). 1660. jan. 13-án tartotta esküvőjét Anna Zsuzsannával, Masko György Lajos soproni polgár és bécsi kereskedő, valamint Göbl Potenciána lányával (Ev. 8.). A városi tanács, amely erre a lakodalomra hivatalos volt, az ifjú házaspárt aranyozott ezüst tállal lepte meg, amely 8 lat 3 quint súlyú volt, és amelyet 13 font 5 solidus 11 1/4 dénárért vettek (Számadaskönyv 99/b.). A lakodalmi ünnepséget kellemetlenül zavarta meg az egyik vendégnek, Zuanna Márk Menyhértnek illetlen viselkedése, aki borgőzös állapotában Kramer Mátyás nejét, Zsuzsanna asszonyt megsértette becsületében. Ezzel a kínos feltűnést keltő esettel kénytelen volt a tanács is foglalkozni (Tjkv. 217.).

Sebald 1662. jún. 7-én tette le a polgáreskü, később bekerült a külső tanácsba is (1676. évi tjkv. 113.), de anyagilag nem jól állhatott, mert 1675-ben belvárosi házáat felkínálta a tanácsnak megvételre (Tjkv. 177.). Ez a ház az 1687. évi összeíráskor a 98. sorszám alatt szerepel (Lad. XLIII et SS. nr. 16.).

Ámbár felesége 8 gyermeket hozott a világra, mégis fiutóda nem maradt. Az ev. anyakönyvek e születéseket így tartalmazzák:

1. 1660. nov. 19-én keresztelve Mária Borbála (189.)
2. 1662. szept. 1-én keresztelve Anna Margit (111.)
3. 1664. márc. 5-én keresztelve Sebald (48.)
4. 1666. márc. 6-án keresztelve Farkas (38.)

5. 1667. aug. 8-án keresztelve Farkas Frigyes (75.)
6. 1669. szept. 21-én keresztelve Zsuzsanna (162.)
7. 1671. nov. 5-én keresztelve János Vilmos (198.)
8. 1674. okt. 15-én keresztelve Mária Zsuzsanna (153.)

Sebaldot 1684. ápr. 29-én temették el (Ev. halotti).

I. Farkas legidősebb fia, *Vilmos*, a második polgár Sopronban, aki a jogi doktori címet megszerezte (az első tudvalevőleg Lackner Kristóf volt). Érdekes, hogy az ő nevét is hiába keressük a polgárkönyvben. 1627. júl. 14-én megkérte néhai Hornig Boldizsár belső tanácsos lánya, Judit kezét, akinek Lackner Kristóf volt a nevelőatyja (Tjkv. 195, 209.).

165E házasságból az alábbi gyermekek születtek:

1. 1628. okt. 16-án keresztelve Farkas (Ev. 192.)
2. 1631. jan. 3-án keresztelve Vilmos (Ev. 5.)
3. 1633. jún. 17-én keresztelve Judit (Ev. 107.)
4. 1635. febr. 10-én keresztelve Judit (Ev. 33.)
5. 1636. okt. 31-én keresztelve Erhard (Ev. 235.)
6. 1638. febr. 17-én keresztelve Borbála (Ev. 37.)
7. 1639. júl. 30-án keresztelve Jakab (Ev. 132.)

Vilmos édesatyja, I. Farkas halála után annak helyére került be a belső tanácsba 1633. ápr. 29-én (Tjkv. 119.). A tanács tagja maradt 55 éves korában, 1657. ápr. 15-én bekövetkezett haláláig (Napló III. 33/b.). Ez idő alatt többször viselte a polgármesteri tisztséget, azonkívül 1641. máj. 6-án a lelépő Stockinger Gábor belső tanácsos helyébe, aki 6 éven át volt a Szent Mihály templom templomatyja, a városi tanács őt választotta meg (Tjkv. 199.), egy héttel később, máj. 13-án pedig hozzájárult ahhoz, hogy évi 10 forint tiszteletdíjért egy „adjunct”-ot tarthasson maga mellett (Uo. 217.).

Az Artner család Vilmos fián, *III. Farkason* keresztül folytatódott, aki Königsbergben tanult 1648-ban és ott adósságot csinált (Tjkv. 64–5, 159.). Tanulásából hazatérve szülővárosába, 1654-ben azt ígérte, hogy negyedéven belül leteszi a polgáresküet (Tjkv. 115.), erre azonban csak 1661. jan. 24-én került sor. Még 1652. márc. 31-én esküdött meg Natl Katalinnal, Gabriel Tamás ruszti lakos özvegyével (Ev. 37.), amire természetesen a soproni tanács is hivatalos volt (Tjkv. 92.). Az e házasságból született gyermekek közül csak kettőnek bejegyzését találtam meg a soproni ev. születési anyakönyvben, noha bizonyos, hogy több gyermek is volt, de azokat nem Sopronban keresztelték.

1. 1658. dec. 16-án keresztelve Mária Rozina (215.)
2. 1660. nov. 1-én keresztelve Farkas (172.)

III. Farkas amellet, hogy soproni polgárjogát fenntartotta mint szolgabíró, élénken részt vett a megye

életében is. Ez az elfoglaltsága magyarázza meg azt a körülményt, hogy Soprontól gyakran távol tartózkodott, felesége révén pedig ruszti kapcsolatai voltak, ahol szintén házat vitt, és így a többi gyermeke itt születhetett. Nem volt hosszú életű, mert özvegyét 1669. máj. 14-én Stainer Ábrahám vette nőül (l. ott!).

III. Farkas három fiával, Vilmostal, Lipóttal és Farkassal az Artner család három ágra oszlott, melyekkel külön-külön kell foglalkoznunk.

II. Vilmos 1683. febr. 22-én tartotta esküvőjét Anna Rozinával, néhai Braun Miklós Henrik és néhai Steiner Mária Ágnes lányával (Ev. 30.). Mint Sopron város magyar jegyzője tette le a polgáreskü 1687. ápr. 22-én. Háza a belvárosban ebben az évben az 52. sorszám alatt volt (Lad. XLIII et SS. nr. 16.). 1695-ben a belső tanács tagja lett és maradt haláláig. 1721. jan. 19-én temették el (Ev. halotti). Időközben volt városbíró és polgármester is, emellett kir. familiáris és Sopron megyei esküdt. Vele az Artner család ismét régi fényében ragyogott. 1696 végén a kormány megbízásából Kersnerits Mihály (l. ott!) városbíróval együtt Körmöcbányát írja össze.

Nejétől 8 gyermeke született:

1. 1684. ápr. 13-án keresztelve Anna Zsuzsanna (Ev. 52.)
2. 1686. júl. 23-án keresztelve János Vilmos (Ev. 68.)
3. 1689. jún. 10-én keresztelve János Vilmos (Ev. 86.)
4. 1691. okt. 7-én keresztelve György Lipót (Ev. 116.)
5. 1693. ápr. 8-án keresztelve Farkas (Ev. 54.)
6. 1695. okt. 4-én keresztelve Mária Katalin (Ev. 133.)
7. 1698. jún. 27-én keresztelve György Egyed (Ev. 77.)
8. 1701. febr. 10-én keresztelve Krisztina Rozina (Ev. 10.)

II. Vilmosnak fentebb felsorolt fiai közül egyedül *János Vilmos* névvel találkozunk a polgárkönyvben: mint ügyvéd 1720. márc. 6-án íratta be nevét a polgárok közé. A következő évben már „vormund”-nak választották meg a tisztújításkor, 1725-ben 166belső tanácsos lesz, e tisztsége mellett városkamarás is volt, amikor 1733. szept. 20-án eltemették (Ev. 14.). Kétszer nősült. Első nejét, Anna Zsófiát, néhai Gruber Ádám soproni ev. lelkész és Moser Anna Zsuzsanna lányát, 1713. febr. 27-én vette el (Ev. 23.), majd ennek korai halála után 1716. jan. 16-án Eleonóra Zsófiával, néhai báró Neringer Farkas Ádám és Samnicz Katalin Erzsébet bárónő lányával esküdt meg (Ev. 4.), kitől az alábbi gyermekei születtek:

1. 1717. ápr. 1-én keresztelve Zsuzsanna Eleonóra (Ev. 37.)
2. 1719. máj. 24-én keresztelve Rudolf Vilmos (Ev. 46.)
3. 1721. nov. 23-án keresztelve Zsigmond Lajos (Ev. 145.)
4. 1724. jan. 11-én keresztelve Mária Anna Terézia (Ev. 3.)
5. 1726. febr. 28-án keresztelve Krisztina Rozina (Ev. 34.)

III. Farkas második fia, *I. Lipót* 1687. okt. 22-én tett polgáresküüt. Háza a belvárosban ebben az évben a 21. sorszám alatt volt (Lad. XLIII et SS. nr. 16.). Beválasztották a külső tanácsba, és mint ilyen az 1691–1698. évek között viselte a „vormund” tisztségét is. 1718. okt. 23-án temették el (Ev. halotti). Vilmos testvérével egy napon, azaz 1683. febr. 22-én tartotta esküvőjét Anna Erzsébettel, néhai Volckardt Lőrinc bécsi kereskedő és néhai Steiner Mária Ágnes lányával (Ev. 31.). kitől származó gyermekei a következők:

1. 1683. dec. 23-án keresztelve Mária Katalin (Ev. 244.)
2. 1685. máj. 31-én keresztelve Anna Krisztina (Ev. 61.)
3. 1688. jan. 9-én keresztelve Lipót Vilmos (Ev. 8.)
4. 1691. aug. 12-én keresztelve Lipót (Ev. 83.)
5. 1693. nov. 22-én keresztelve Egyed (Ev. 148.)

E gyermekek közül *II. Lipót* az ügyvédi pályát választotta és szülővárosában telepedett meg, ahol 1720. szept. 23-án tette le a polgáresküüt. Kezdetben a külső tanács tagja és mint ilyen 1729–1733. közti években a „vormund” tisztségét is ellátta, 1739-ben került a belső tanácsba és maradt annak tagja élete végéig. Utoljára az 1774. évi tisztújítás alkalmával találkozunk nevével. Időközben többször volt városbíró és polgármester, egyszóval méltónak bizonyult az Artner család nemes hagyományaihoz.

Nem tudjuk, hogy feleségével, Ertl Mária Klárával mikor kötött házasságot, gyermekeire nézve pedig az ev. születési anyakönyvek a következőket tartalmazzák:

1. 1720. okt. 4-én keresztelve Eleonóra Klára (119.)
2. 1722. máj. 20-án keresztelve Zsuzsanna Erzsébet (60.)
3. 1724. okt. 12-én keresztelve Mária Anna Terézia (141.)
4. 1726. jan. 17-én keresztelve Krisztina Zsófia (11.)

III. Farkas utolsó és harmadik fiának, *IV. Farkasnak* nevét hiába keressük a polgárkönyvben, pedig később polgárnak van említve ő is. Aránylag keveset tudunk róla. 1692. jan. 18-án mint kir. familiaris tartotta esküvőjét Anna Máriával, Pamer György polgár és néhai Schwartz Anna Zsuzsanna lányával (Ev. 21.). Csak két gyermekének születéséről van tudomásunk, pedig több is volt:

1. 1693. jan. 13-án keresztelve György Vilmos (Ev. 16.)
2. 1698. okt. 1-én keresztelve Mária Zsuzsanna (Ev. 117.)

Özvegye 1707-ben férjhez megy Reintaller János Menyhérthez (l. ott!).

E házaspárnak volt gyermeke az az *V. Farkas* is, aki a családi hagyományokhoz híven szintén az ügyvédi pályát választotta, és aki 1730. dec. 9-én lépett a polgárok sorába. Bekerült csakhamar a külső tanácsba, az 1737–1740. közti években emellett „vormund” is, 1742-től kezdve pedig a belső tanács tagja. Mint városbíró temették el 1763. ápr. 23-án (Ev. 78.). 1730. szept. 5-én házasodott össze Serpilius Sámuel soproni ev. lelkész és Weissbeck Zsuzsanna Katalin lányával, Éva Zsuzsannával, akitől 11 gyermeke született:

1671. 1731. jún. 6-án keresztelve Sámuel Vilmos (Ev. 72.)

2. 1733. aug. 12-én keresztelve János Erhard (Ev. 112.)

3. 1735. nov. 26-án keresztelve Mária Eleonóra Katalin (Ev. 146.)

4. 1739. márc. 16-án keresztelve Kristóf Erhard (Ev. 30.)

5. 1740. aug. 17-én keresztelve Zsuzsanna Sarlotta (Ev. 77.)

6. 1742. júl. 11-én keresztelve Marianna (Ev. 71.)

7. 1744. febr. 17-én keresztelve Farkas Károly (Ev. 22.)

8. 1745. febr. 24-én keresztelve Károly Farkas (Ev. 34.)

9. 1747. jún. 29-én keresztelve Sámuel Konrád (Ev. 85.)

10. 1749. aug. 19-én keresztelve János Lipót (Ev. 101.)

11. 1755. márc. 29-én keresztelve Henrik Vilmos (Ev. 55.)

Özvegyét 57 éves korában 1765. okt. 8-án temették el (Ev. 100.).

E sok gyermek közül egyedül *Károly Farkas* tette le a polgáreskü (1767. dec. 9), kinek meg kellett elégednie az 1783. évi tisztújításkor elért „vormund-adjunct” egyszerű állásával (Schilson jkv. 572.). 1771. szept. 3-án esküdött meg Mária Rozínával, Plöchel György Sámuel polgár és kereskedő, valamint Anna Eleonóra lányával (Ev. 38.).

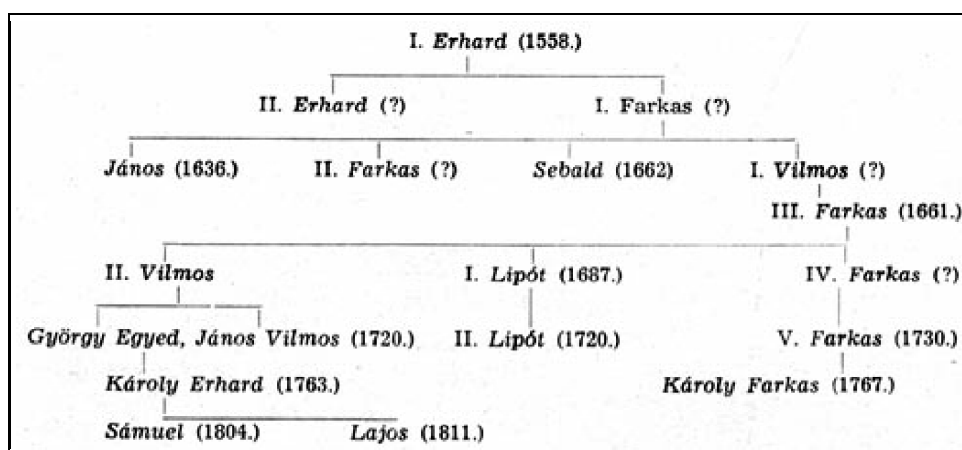
III. Farkas fia II. Vilmos gyermekei közül György Egyed Rusztra nősült, ahol Wohlmuth Terézia Zsuzsanna volt a felesége. Ettől született *Károly Erhard* nevű fia, aki ügyvéd lett, és aki 1762. okt. 5-én megesküdött Mária Zsuzsannával, néhai Trogmayer György Ádám soproni polgár és mészáros, valamint néhai Mária Erzsébet lányával, a következő év márc. 4-én pedig felvétette magát a polgárok közé. Eleinte ő is a külső tanácsban kapott helyet, majd ügyvédi hivatásának megfelelően „vormund” lett az 1769–1770. években. E tisztség, miként e család oly sok tagjánál láttuk, lépcső volt csupán ahhoz, hogy a legközelebbi alkalommal bekerüljenek a belső tanácsba. Így volt ez most is, mert 1771-ben belső tanácsosnak választották meg. Olyan általános bizalomnak örvendett, hogy jóformán alig írtak Sopronban végrendeletet, amelyhez ne hívták volna meg tanúnak. Ameddig feldolgoztam e végrendeleteket, és kb. az 1790-es évekkel fejeztem azt be, feljegyzéseim szerint 222 végrendeletnél szerepel tanúként. Kétségtávol, ha nagyon törekedett volna, könnyen lehetett volna akár városbíró, akár polgármester, de – úgy látszik – nem kívánta az első helyet. Mégis az 1795. júl. 25-nov. 20-a közti időben mint helyettes polgármester állt a város élén, míg Bezzegh János személyében a város közgyűlése új polgármesterről nem gondoskodott.

Károly Erhardnak két fia tette le a polgáreskü. Mindkét fiú ügyvéd lett, és méltán képviselték az Artner családot. *Sámuel* 1804. jan. 5-én iratkozott be a polgárkönyvbe. 1805. szept. 26-án tagja lett a külső tanácsnak (Tjkv. 584.), az 1808. aug. 17-i tisztújításkor szószóló, azaz „vormund”, latinul tribunus lesz (Tjkv. 354.), mely tisztségében az 1812. aug. 13-i restauráció megerősítette (Tjkv. 280.). Ezt követően rövidesen bekerül a belső tanácsba, 1826-ban pedig rövid ideig helyettes polgármesterként működött. Érdemes róla tudni, hogy 1809-ben, amikor Napóleon francia csapatai szállották meg Sopront, ő volt a

soproni polgárőrség parancsnoka (Fiedler krónika 21.).

Károly Erhard másik fia, *Lajos*, kinek neve 1811. márc. 6-án került a polgárkönyvbe, az 1812. aug. 13-i tisztújításkor már ő is a külső tanács tagja lesz (Tjkv. 278.). Ez állásáról 1831-ben lemondott (Tjkv. 7.), de mint városi alügyész, majd mint főügyész a város ügyeinek irányításából kivette részét, az 1848. máj. 24-én lezajlott tisztújításkor pedig 939 szavazattal belső tanácsos lett (Tjkv. 252.). Mivel Martiny Frigyes városbírónak a szabadságharc ideje alatti működése miatt le kellett mondania, 1849. jan. 2. – 1850. febr. 20. közti idő alatt helyettes városbíróként szerepelt.

3. Az elmondottak szerint az Artner családnak 18 tagja foglalt helyet a városi polgárok sorában, és 300 éven át Sopron közéletében mindig vezető szerepet töltöttek be. Könnyebb áttekintés céljából családfájukat, melynek összeállításában csupán a polgárookra voltunk tekintettel, az alábbiakban adjuk:

I. Erhard (1558.);
 II. Erhard (?); I. Farkas (?);
 János (1636.); II. Farkas (?); Sebald (1662); I. Vilmos (?);
 III. Farkas (1661.);
 II. Vilmos; I. Lipót (1687.); IV. Farkas (?);
 György Egyed; János Vilmos (1720.); II. Lipót (1720.); V. Farkas (1730.);
 Károly Erhard (1763.); Károly Farkas (1767.);
 Sámuel (1804); Lajos (1811.)

Ez a családfa 8 nemzedéket foglal magában. Az anyakönyvi bejegyzésekből és egyéb írásokból e család 45 férfitagjáról emlékeztünk meg. Ezekből csupán 18 jutott el a polgárjog megszerzéséig, a legtöbbje bizonyára még csecsemő korában meghalt, mert a még nagyon fejletlen egészségügyi állapotok miatt a csecsemőhalandóság igen magas volt.

A zárójelben közölt évszámok azt az évet jelzik, amelyben polgáresküre került sor.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Zakar János: Sopron vármegye térképe egy 1802-1811 között készült magyar atlaszban

Zakar János: Sopron vármegye térképe egy 1802-1811 között készült magyar atlaszban

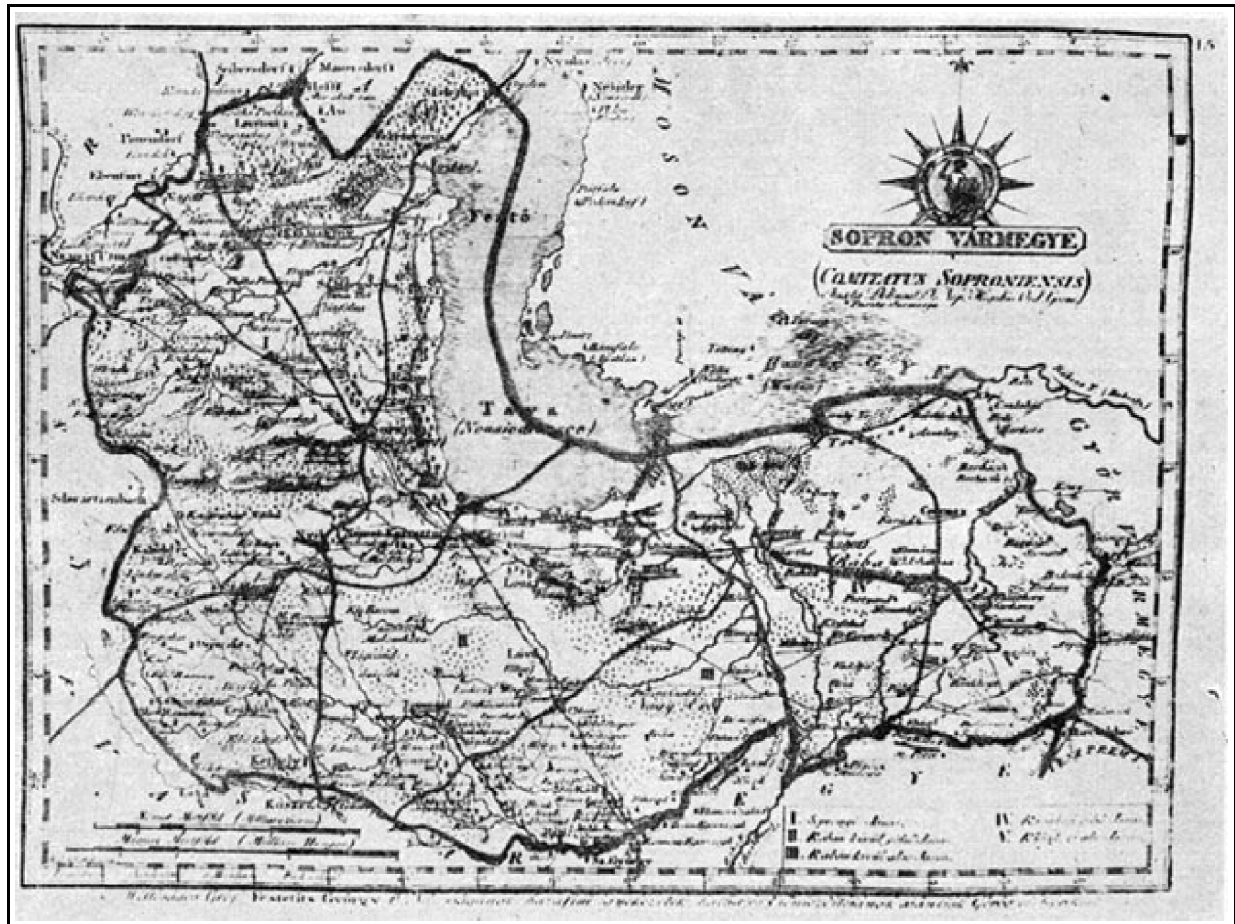
Az Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtárának egyik értékes darabja a *Görög Demeter*-féle 1802–1811 között készült *Magyar Átlás*, illetve annak 1817-i második javított és bővített kiadása. Az *Átlás* 15. számú térképlapja Sopron vármegyét ábrázolja.

Görög Demeter (1760–1833), az *Átlás* értelmi szerzője és kiadásának fáradhatatlan szorgalmazója – mint előkelő mágnásfiúk nevelője – olyan hírre tett szert, hogy Ferenc király reá bízta előbb József, majd Ferenc Károly főherceg nevelését. Irodalmunkban mint újságszerkesztő és mecénás szerzett magának jó nevet. Térképkészítés céljából beutazta az ország tizenöt vármegyéjét és ügyes rajzoló lévén maga is térképvezetéseket készített. A munkát később rendszeresen fizetett mérnökök segítségével folytatta és kiegészítette. Érdemeiért az Akadémia 1831-ben tiszteletbeli tagjává választotta. E munkája során nagy segítségére volt Kerekes Sámuel (? – 1800), a bécsi Teréziánium magyar nyelvtanára.¹⁽¹²⁰⁾

Az atlasz a jelmagyarázat után a korabeli Magyarország átnézeti térképét hozza. utána pedig sorban 52 vármegyét és a hét katonai határőrvidék térképét. Az erdélyi vármegyék nem szerepelnek benne, mert Erdély akkor nem tartozott Magyarországhoz; a Habsburg uralom külön koronatarományként kezelte.

¹⁶⁹Most nézzük közelebbről az itt bemutatott térképet! Hegedüs Nepomuki János földmérőmérnök készítette – a keleti hosszúságot a Budán átmenő délkörtől számítva –, Votésky M, végezte az arányos kisebbitést, rézbe pedig Benedicti H. metszette.

A vármegyék térképeit – öt kivételével – azoknak a pártoló főuraknak ajánlja, akik anyagilag támogatták a mű megjelenését. Sopron vármegye térképénél ezt az ajánlást olvassuk: „Méltóságos Gróf Festetics György Ő Nagyságának, hazafiui igyekezetek hathatós előmozdítójának ajánlják Görög és Kerekes”. Ugyanaz a Festetics gróf ez, aki a Georgikont alapította és a Helikon-ünnepeket szervezte.

A térképen a lépték kétféleképpen van megadva: német „mértföldben” (Milliare Germ.) és magyar „mértföldben” (Milliare Hungar.). A vastag pergamenpapíron készült rézmetszetű térképek gondos munkára vallanak. A megye területe az időben öt járásra volt felosztva: I. Sopronyi Járás; II. Rábán kívül felső Járás; III. Rábán kívül alsó Járás; IV. Rábaközi felső Járás; V. Rábaközi alsó Járás. A térkép részletei alig térnek el a ma ismert ábrázolástól, csupán a Fertő és a Hanság foglalt el annak idején nagyobb területet és az erdősültség volt nagyobb. Sopron és Fraknó környékén nagy kiterjedésű gesztenyeerdőket tüntet fel a térkép, Kapuvártól északra pedig „Égér-erdőt” (Éger-erdő). Kismartontól északra nagy kiterjedésű, parcellákra osztott vadaskert látható. Szőlőket nagyjából azokon a helyeken láthatunk, mint ma: Ruszt, Fertőrákos, Sopron, Széleskút, Balf, Kópháza stb. környékén. Az Ikvát a Rábával összekötő csatorna is szerepel rajta, Balf neve mellett pedig ott látható a fürdők egyezményes jele, a dézsa, ami mutatja, hogy ez a fürdő akkor is hírnévnek örvendett.

A brennbergi köszénfejtést is jelzi a „Köszén” felírás, két keresztbe fektetett kalapáccsal. Sopron megye északi beszögellésében, a már Ausztriához tartozó Mannersdorf község határánál oda van írva: „Per alatt van”.

170A térkép hely-, hegy- és vízneveket tüntet fel. Ebben ugyan nem következetes, mégis tanulsággal szolgál a helytörténet kutatója számára. Még nem szerepelnek rajta a XIX. századra jellemző hivatalos

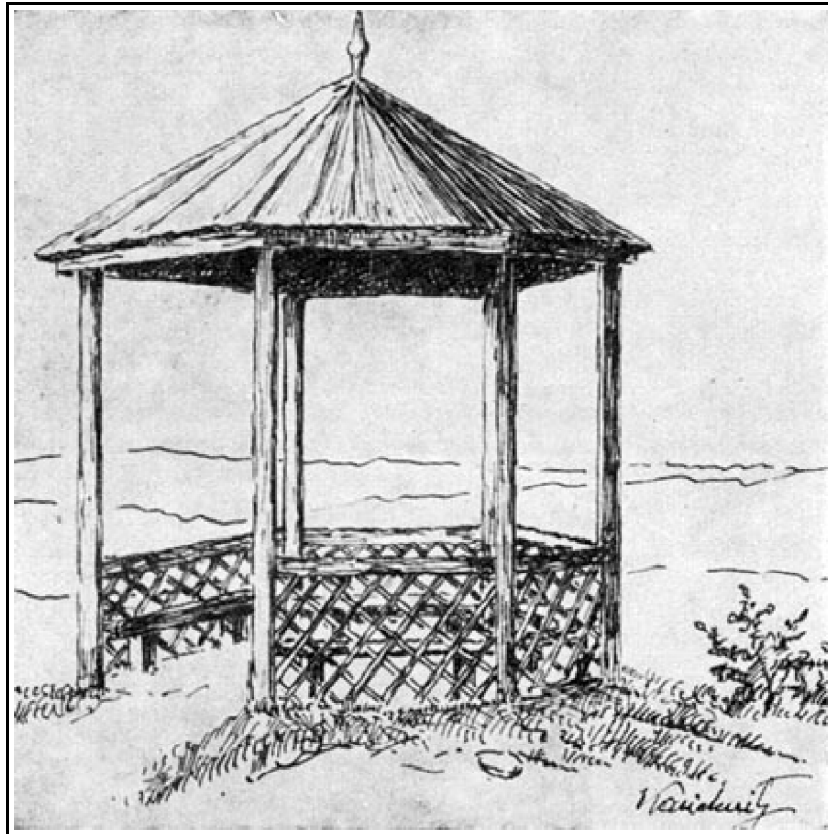
magyarítások (pl. *Agendorf: Ágfalva*²⁽¹²¹⁾); de a térkép kétnyelvűsége ellenére nemegyszer hiányzanak a már élő magyar (pl. Zemenye: Czemendorf) vagy német (pl. Wolfs: Balf) nevek, sőt a két nyelv keveredik is (pl. Kis Höfflein: Kishöflány, Klein-Höflein).

Az atlasz különben nem szerepel az „Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes” VIII/1. kötetében (Karten und Pläne. Eisenstadt 1970).

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Lóránt Ödön: Kilátók Sopronban

Lóránt Ödön: Kilátók Sopronban

Az első magyar nyelvű feljegyzés egy szép soproni kilátóhelyről az 1839. évi *Regelő* 102. számában az „Ország és Népismertetés” című állandó rovatban jelent meg. Ebben a szerző a Bánfalva felett épült Karmelita kolostor mellett nyíló kilátásról ír. Elragadtatva kiált fel: „Milly dicső, milly felséges hely! Itt szeretnék élni!” Elmondja, hogy a helyet hegykoszorú övezi, hosszú lépcső vezet le a faluba az „ó-kerítéssel” körülvett kis templomhoz (középkori Mária Magdolna kápolna). Beszámolója végén felkiált: „Isten engedj itt kimulnom”. A kolostor környékén nem volt épített kilátó, csupán a természet adta kilátásban lehetett gyönyörködni. Érthető és természetes is, hogy a sétálást, a természetjárást először azok a polgárok úzték, akik élethivatásuk, foglalkozásuk következtében helyhez voltak kötve, és ezért igényelték a mozgást, a jó levegőt. Ők tudták élvezni a lombosodó fákat, a virágos ligeteket, a repkedő pillangókat, a természet ezerféle gyönyörködtető megnyilvánulását.

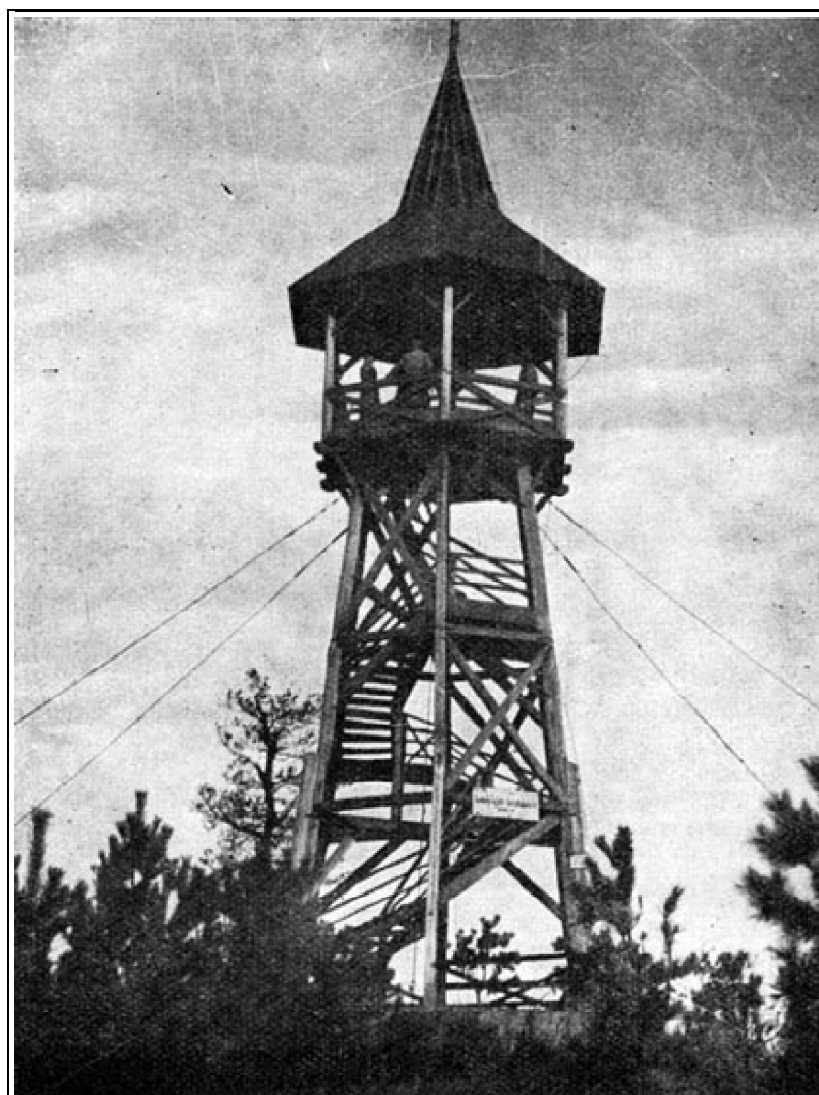
Gloriette az Alom-hegyen

Ilyen volt Braun Nándor szappanfőző mester is. Maga taposta ki a róla elnevezett Nándor-magaslatra vezető sétautat,¹⁽¹²²⁾ majd kivágatta saját költségén az útba eső fákat és padot állíttatott a kedvelt pihenőhelyen. Épített kilátótorony nem volt. A közkedvelt turista és dalos emlékére barátai és tisztelői a halálát követő évben, 1878-ban a Liederkranz (Dalfűzér) dalos egyesület segítségével emlékoszlopot állítottak azon a helyen. A „Sopron” nevű társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi és vegyes tartalmú hetilap 1878. május 30-i számában felháborodva írt az ünnepségről, mondván: „sajnálattal kell tudatnom, hogy az egész ünnepségnek semmi magyar színezete nem volt. Egy magyar dalt nem énekeltek, sőt az emlékkövön pusztán és csupán németül volt felírva a megemlékezés. Nem emlékeztet a felirat arra sem, hogy a vidék Magyarországon van és a németajkú dicsőített férfit magyar honpolgár volt”. Az emlékoszlop 300 m magasságban áll erdő peremén, kis tisztáson, ahol ma 6 pad áll a pihenni vágyók rendelkezésére. Valószínűleg az újságcikk hatására az emlékoszlopot 1881-ben néhány méterrel áthelyezték, és a feliratot magyar nyelven is felvésték.

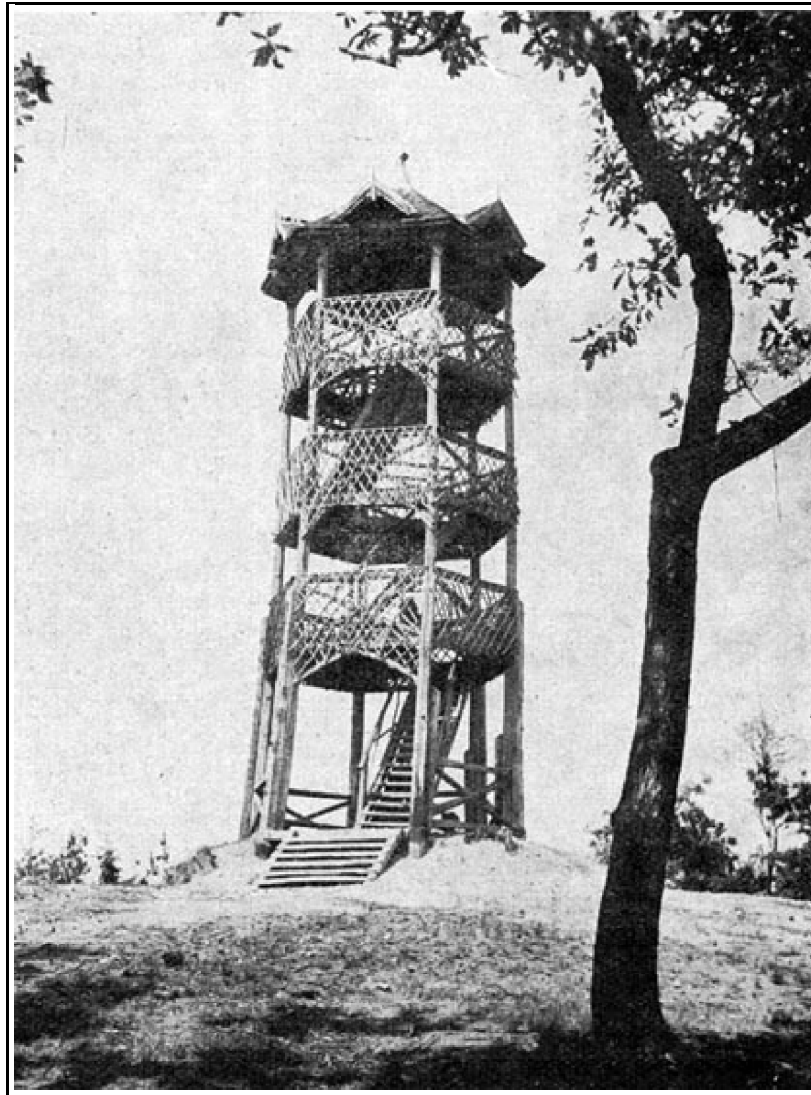
A könnyű megközelítés és a szép kilátás teszi érthetővé, hogy az első gloriette is a közelben, a 270 m magas Alom-hegyen (Streuberg), egy kőfejtő felett 1886-ban létesült (1. kép). Innen szép kilátás nyílt Bánfalvára. Az erdőjárás, a természet szeretete és a dalolás kezdettől fogva együtt járt. Az első nagy nemzetközi dalos-találkozó 1863-ban, június 29-én volt Sopronban. A találkozó a Váris-hegy déli vonulatának 400 m magas pontján, elég meredek parton volt, ahol ma a találkozó emlékére emelt oszlop áll. A kilátás a fák takarásában eléggé korlátozott, de mintegy 20 m-rel lejjebb a páholynak nevezett, igen szép korláttal ellátott és védett meredek partról felséges a várost bemutató panoráma. Itt ma Altdörfer Viktor

zongoraművész tiszteletére [171](#) emelt oszlop áll. A nagy dalos-találkozóról a Harmonia című lap 1863. július 1-én számolt be. A dalosok száma elérte az 590-et, húsz egyesület képviselőjében. Itt volt az akkor már európai hírnévnek örvendő Wiener Männer Gesangverein, a kiváló Herbeck vezetésével. Jelszó volt: „harmonia a dalban és az életben”. Az ünnepi beszédet Király József Pál igazgató tartotta és javaslatára az ünnepség helyét Daloskönek nevezték el. Fontos dátum volt az 1886-os év, amikor Romwalter Károly nyomdász és turista kiadta Diem Gusztáv levéltáros Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen címen az első soproni képes útikalauzt. Ebben a szerző leírta a főbb ismert sétautakat és kilátótornyokat, azok építését célzó mozgalmakat és kezdeményezéseket. Ebből tudjuk meg, hogy Kugler Henrik 1876-ban a városi tanácsban felvetette a Vas-hegyen létesítendő gloriette gondolatát, [2\(123\)](#) amely 1900-ban mint parapluie (ernyő) és 1909-ben mint gloriette készült el. A kilátó 367 m magasságban fával borított meredek sziklafal szélén áll, ahonnan csodás kilátás nyílik a Várhely, Karmelita templom, Bánfalva, Rozália-hegység, Schneeberg felé. A szép kilátóhelyen 3 pad kínál alkalmat a pihenésre. A gloriette már nem létezik, helyén egy kőbe ágyazott magassági jel van elhelyezve. Innen a hegygerincen keskeny ösvény vezet a szép erdőn át a Vas-hegy 399 m magaslatára. Egy kis féltetős menedékház nyújt hirtelen támadt eső ellen védelmet. Nagyon szép kilátás nyílik a tv-toronyra, a Károly-magaslatra, Balfi erdőre, a Fertő tóra és a városra. A Szépítő Egyesület 1888-ban javasolta [172](#) a város vezetőségnek, hogy a Várhely közelében lévő ciszternát tisztíttassa ki víznyesés céljából. A ciszterna a javaslat értelmében mintegy 300 m távolságra van a kilátótól. Ez a hely megegyezik a mai Hármás-forrás helyével. A könyv érdekesen írja le a Várhelyen 1885-ben közadakozásból épült első kilátótornyot. [3\(124\)](#) Egy földbe ástott kunyhó belseje faoszlopokkal volt kitámasztva. Az oszlopok belülről deszkával ki voltak zsámozva. A kunyhó nyújtott védelmet zivatar ellen, amelyből 32 lépcső vezetett a kb. 10–12 m magas toronyba. Az idő viszontagságainak kitett torony 1896-ban már javításra szorult, de csak 1909-ben építették újjá [4\(125\)](#) (2. kép). A második kilátó sem volt hosszú életű, mert 1929-ben meg kellett építeni a ma is létező harmadik kilátótornyot. A kilátás gyönyörű, szép, körben minden égtáj felé. Az erdőben a fák tördelése, a padok megfaragása, a felesleges szemetelés akkor is szokás volt. Ez [173](#) ellen emelte fel szavát 1888. április 22-i számában az Oedenburger Zeitung, és felkérte az erdészeket, a katonaságot, a járőkelőket a rendbontók megfékezésére. A felhívást 1888. május 4-én követte egy újabb másfél hasábos cikk. Ez felkérte a közönséget önkéntes adakozásra a sétautak tisztogatása, padok létesítése, kilátók állítása érdekében. Megállapítja, hogy a soproni vegyes erdők, a hegyes-dombos vidék, a pompás levegő bármely üdülőhellyel (Luftkurort) felveszi a versenyt. A felhívás eredményes volt, mert megindult a kilátók építése. A legkedvezőbb, a legkönnyebben megközelíthető hely a Váris-hegy volt. Ezért létesült 1876-ban ennek a vonulatnak 398 m magas pontján a Károly-magaslati kilátó. Nevét Romwalter Károly nyomdászról és turistáról kapta, aki saját költségén építtette meg a kilátót. Az időjárás viszontagságainak kitett, fából készült torony oly gyorsan romlott, hogy dr. Printz Ferenc, a Városszépítő Egyesület elnöke, a város polgármesterhelyettese javaslatára 1896-ban pályázatot hirdettek új kilátó terveinek elkészítésére. A pályázatot Schiller János építész nyerte el. A feltételek szerint kőből épült volna egy romot ábrázoló menedékház, amelyből lépcsőn lehetett volna feljutni a kilátótornyba. A torony felavatása [174](#) a király születése napjára volt tervezve. Elnevezése Királytorony lett volna. Az elgondolás nem valósulhatott meg, mert Sopron gazdasági életét alapjában megrázta az Építobank bukása. A felajánlott összegek nem folytak be, és így az építkezés elmaradt. A kilátó helyreállítása azonban annyira sürgetett, hogy a Dunántúli Turista Egyesület és a Szépítő Egyesület közösen megépíttette 1902-ben ugyancsak fából (3. kép) a Károly-kilátót. [5\(126\)](#) A terv azonban továbbra is napirenden maradt és az új pályázatot 1936-ban ötven pályázó közül Winkler Oszkár építészmérnök nyerte el. Az építkezés kivitelezője Füredi Oszkár építész volt. A torony alapkövét ünnepélyesen 1936. július 14-én helyezték el. A kilátó alsó része kőből, a három középső szint téglából és a felső csigalépcső vasból készült. A torony teljes magassága 20,6 m. Megkapóan

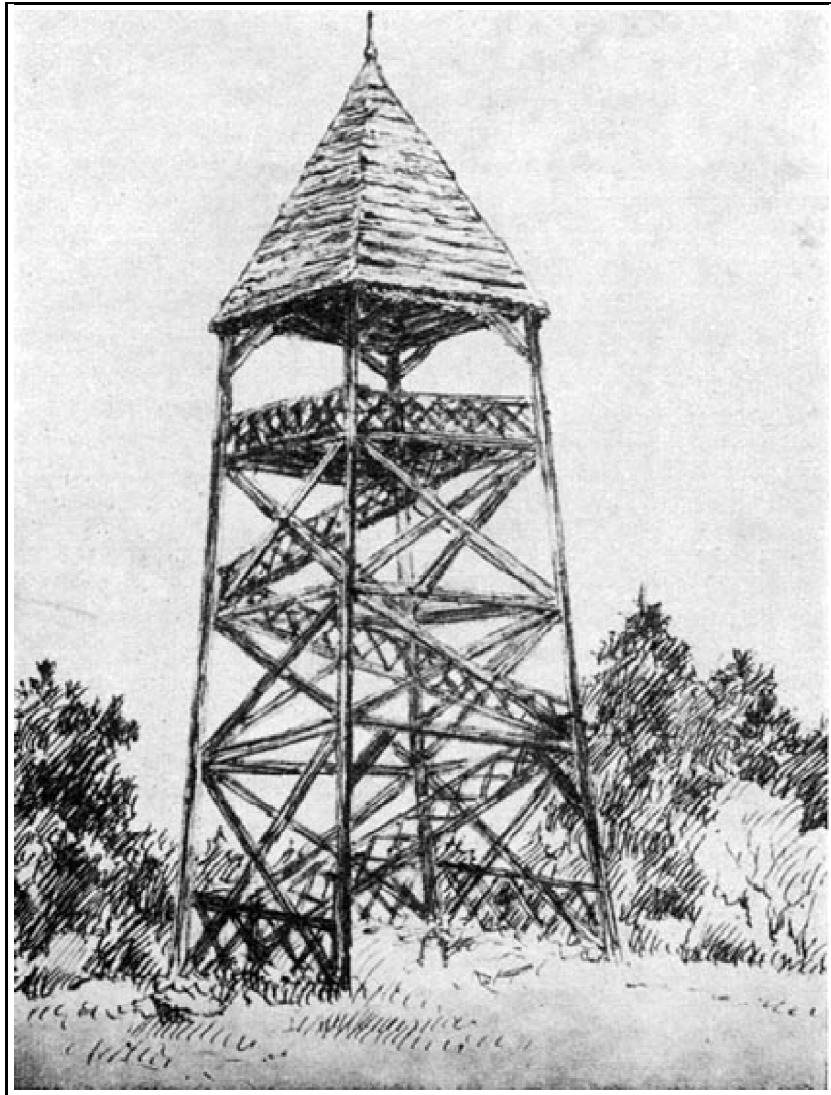
szép a kilátás a városra, a Fertőre, az azt körülvevő dombokra, az ausztriai havasokra és a délre fekvő erdőkre. A Károly-magaslat ma a legkulturáltabb kilátó. Megfelelő gépkocsiút vezet fel, s menedékház és falatozó is rendelkezésre áll. A Sörház-dombon (volt Tulipán-magaslat) 1900-ban létesült (4. kép) egy gloriette 298 m magasságban. A fák megnöttek, a kilátót 3–4 m-rel megemelték, de ez sem használt, mert a fák gyorsabban nőttek, mint a kilátó. A háborús idő alatt a kilátó összedőlt. Újra épült 1969–1970-ben. Magassága 16,5 m. A kilátás azonos a Károly-kilátóról láthatóval, de a fák miatt kissé takarva van. Igen könnyű a megközelítése és a kilátás a fák között elbűvülő. Az eddig felsorolt kilátók a város délnyugati erdeiben található. Voltak kilátóink a város északi területén is, a Fertőt környező dombokon. A Bécsi-dombon a víztartály közelében 264 m magasságban állott az 1904-ben emelt gloriette⁶⁽¹²⁷⁾, amely azonban a Fertő partján átvonult talajmozgás következtében 1938-ban összedőlt. A Szépítő Egyesület 1939-ben a ledőlt kilátó helyén Flandorffer Ignác emlékére létesítendő kilátó terveinek elkészítésére hirdetett pályázatot, amelyet Rosenstingel Antal építész nyert el. A terv szerint a kilátó betonból és vasból, mintegy 10 m magasra készült volna. Sajnos a háború kitérőse megakadályozta a kilátó létesítését. Erről a helyről gyönyörű kilátás nyílik a Fertőre, az osztrák Alpokra, a városra és a környező hegyekre. Ennek a helynek a közelében létesült 1968-ban a Hubertus étterem, amelynek teraszáról remek kilátásban gyönyörködhetünk a Fertőrákos felett ¹⁷⁶ fekvő 208 m magas Kecse-hegyen (5. kép) és a 213 m magas Tómalom-hegyen is volt egy-egy kilátó, amelyek az 1938. évi földrengés alkalmával összedőltek. A Bécsi-dombon, azon a helyen, ahol 1625-ben III. Ferdinánd király koronázása alkalmával elvégezte a négy kardvágást, 1915-ben emlékoszlopot emeltek. Az emlékművet körülvevő fák miatt a szép kilátás csak az emlékműtől néhány lépésre élvezhető. Sopron üdülőváros. Az Oedenburger Zeitung már 1888-ban felismerte a város ilyen jellegét és két alkalommal, április 22-én és május 4-én felhívta a város vezetését és polgárságát, kövessen el mindent az erdők szebbé, sétálásra alkalmasabbá tételére. Létesítsen padokat és hirtelen támadt zivatarok, záporok ellen menedékhelyek védjék az üdülést keresőket. Az akkor megindult építkezés eredményeként 1940 körül már 11 kilátótorony és gloriette állott a közönség rendelkezésére. Időszerű lenne, ha az újból működő Szépítő Egyesület – karöltve a városi hatóságokkal és társadalmi szervezetekkel – a Bécsi-dombon létesítene egy kilátótoronyt. Pompás hely lenne a Hubertus étterem közelében, a volt Bécsi-dombi kilátó helyén, mert ki van építve a gépkocsiút, gyalog is könnyen megközelíthető, étterem és gyermekjátszóter van mellette. Innét kilátás nyílik mind a Fertőre, mind pedig a várost délről övező erdősegre, az osztrák Alpokra és a város panorámájára. Kezdetnek sokat ígérő lenne.

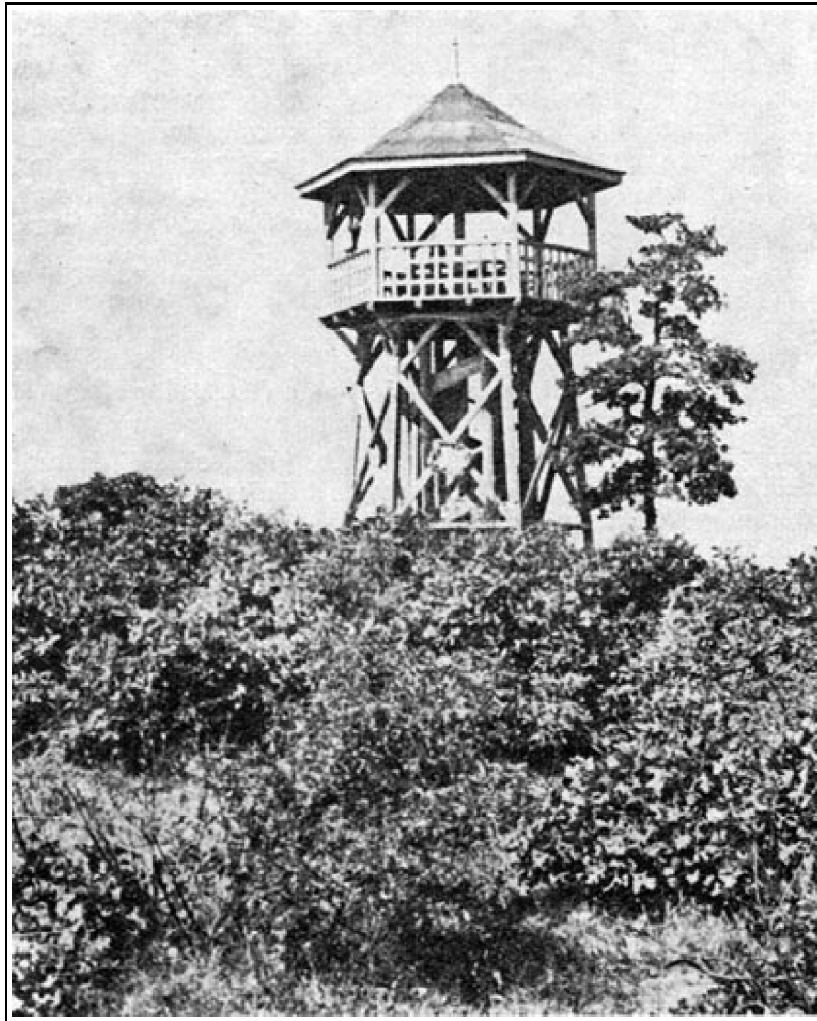
A második kilátó a Várhelyen

A második kilátó a Károly-magaslaton

Gloriette a Sörház-dombon

Kilátó a Kecske-hegyen (1905–1938)

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hiller István: Egy soproni forradalmár tudós életrajzához

Hiller István: Egy soproni forradalmár tudós életrajzához

Geleji Sándornak, a tudós professzornak életútjáról, oktatói és tudományos tevékenységéről, szakírói munkásságáról, valamint a kohászati ipari kutatásokban betöltött kimagasló szerepéről az Akadémiai Kiadó 1971-ben könyvet jelentetett meg.¹⁽¹²⁸⁾ Geleji Sándor halála után e könyv szerzője írt róla a Soproni Szemlében megemlékezést.²⁽¹²⁹⁾ Mindkét munka említi, hogy Geleji Sándor tagja volt a Galilei-körnek, és hogy 1919 márciusában a proletárállam szerveinek megbízásából jött Sopronba, szervezni az ifjúságot.

A Tanácsköztársaság előtt és alatt tanúsított bátor forradalmi magatartásáért a proletárdiktatúra megdöntése után Geleji Sándornak is a legsúlyosabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie. Apját,

Geleji Frigyes, a város helyettes művelődésügyi biztosát a sopronkőhidai börtönbe vetették, kiszabadulása után hamarosan meghalt. A soproni evangélikus temetőben nyugszik. Két fivérének emigrálnia kellett, őt pedig anyjával együtt ki akarták lakoltatni a Templom utcai szolgálati lakásból.

A Tanácsköztársaság megdöntése után az ellenforradalmi rendszer szigorú utasításokat adott ki az egyetemeknek. Ezek értelmében minden egyetemi és főiskolai hallgatót igazoló bizottsági és fegyelmi eljárásnak kellett alávetni, akire a leghalványabb gyanú is esett, hogy valamilyen formában támogatta a proletárhatalmat. E méreteiben minden addigi elképzelést felülmúló eljárás sorozat, vádaskodás során kiderült, hogy a hallgatók nagy többsége akkoriban még nem ismerte a szocializmus eszméit, de a proletárdiktatúrával rokonszenvezett. Másrészt az is világossá vált, hogy a főiskola professzori kara – csaknem kivétel nélkül – a vád alá helyezett hallgatókat segíteni kívánta, és ez több esetben sikerült is. Az ellenforradalmi időszak megtorló intézkedéseinek részletes feltárása, a soproni főiskolai hallgatóság hosszú évekig tartó felelősségre vonásának feldolgozása még adóssága helytörténetírásunknak.

A kutatások azt bizonyítják, hogy Geleji Sándor már 1919-ben jóval többet tudott a szocialista eszméről, mint évfolyamtársai. Mindazt, amit tett, tudatosan tette és az ellene megindult hivatalos vizsgálat során sem tagadta meg eszméit. A felkutatott levéltári anyag azt bizonyítja, hogy Geleji Sándor élete alakulását két embercsoport kétféle irányban igyekezett befolyásolni.

177Az egyik csoport azokból a hallgatókból állt, akik az ellenforradalmi hisztéria légkörében a szélsőjobboldalra sodródtak és árulói lettek egyetemi társaiknak. A másik csoport az érett felnőttekből állt, akik világosan látták, hogy Geleji Sándor rendkívüli tehetségű és képességű ember, akit nem szabad hagyni elkallódnia. Ez utóbbi csoport tagjainak segítő tevékenységét mindenképpen pozitívan kell értékelnünk, még akkor is, ha azt hangoztatták; a polgári társadalomra kár háramlik, ha elvágják érvényesülését. Bár – mint a későbbiekben látni fogjuk – az ellenforradalmi rendszer sohasem felejtette el Gelejinek 1919-es tevékenységét, sőt éberrel figyelte minden ténykedését, a professzori kar és a csoport más tagjainak jóindulatú segítsége nélkül a súlyos vádak alól sem nyert volna felmentést, tanulmányait semmi esetre sem folytathatta volna, sőt a bírósági eljárást sem kerülhette volna el. Az iratanyag tanulmányozása alapján azt a megállapítást kell tennünk, hogy Geleji érdekében mentőakció folyt. Az akcióban részt vett professzorok, segítő kész hallgatók és más személyek cselekedetét természetesen nem kívánjuk hőstettnek beállítani, annyi azonban kétségtelen, hogy abban a légkörben bátorságra és határozott viselkedésre volt szükség ilyen esetben, sőt diplomatikus egérutak keresésére is. Így tehát azok, akik védték a vádlottat, természetesen nem korunk szellemének, nem a marxizmus igazságának érveivel szálltak szembe a megtorlást követelőkkel, hanem saját belátásuk, emberi lelkiismeretük, humanitásuk és befolyásuk mértéke szerint védték a védelmükre érdemesnek tartott Geleji Sándort. Az események leírása előtt még egy érdekes körülményt kell megemlítenünk. Geleji Sándor ellen a feljelentés, illetve a vizsgálat nem 1919–1920-ban folyt, hanem jóval később, csak 1923-ban. Ez megkönnyítette a védelem munkáját, hiszen ebben az időszakban már más irányú problémák is foglalkoztatták az ellenforradalmi rendszert, a megtorlások nagyobb része már gyászosan lezajlott.

1923. június 17-én a Főiskola Ifjúsági Igazolóbizottságának elnökéhez feljelentés érkezett Geleji Sándor vaskohó-mérnök-hallgató ellen. A feljelentés többek között a következőket írja: „Tisztelettel bátorkodunk Geleji Sándor I. é. vaskohómérnök-hallgatónak az ú. n. népköztársaság ideje alatt tanúsított viselkedéséről szóló okmányokat betérjeszteni azon kérelemmel, hogy az ifjúság és főiskolánk reputációja érdekében azt érdemben elintézzni méltóztassék.

Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a város közönsége tudomással bír Geleji Sándor viselt dolgairól s

eddiggi késedelmeskedésünk oka az okmányok megszerzésének várakozásában rejlik.”³⁽¹³⁰⁾

Az április 25-ével keltezett feljelentést az igazoló bizottság elnöke igyekezett magától elhárítani és elküldte a „M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola hallgatóinak az ún. Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartását igazoló bizottság kormánykiküldöttjének” Budapestre, a Pénzügyminisztériumba. (Ez volt a főiskola egyik főhatósága. A másik a Földművelésügyi Minisztérium volt.) Az igazolóbizottság elnöke utbaigazítást kért és azt, hogy a kormánykiküldött hallgassa ki a megnevezett tanúkat, mert Sopronban csak a feljelentőt és a feljelentett Gelejit lehetne kihallgatni. (Geleji egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte gépészmérnök-hallgatóként). Az igazolóbizottság elnöke több más körülményt is említ, amelyek őt alkalmatlanná teszik az ügy kivizsgálására.

A feljelentésben említett okmányok egyben az egyes vádpontokat is tartalmazzák. Az okmányok között szerepelt egy hitelesített másolat a Soproni Vörös Újság 1919. április 12-i számának 4. oldaláról, melyen a következő hír szerepelt: „Megalakult a soproni diákok szocialista szakszervezete. Tegnap délután alakították meg a soproni középiskolai diákok helyi szakszervezetüket. Geleji Sándor gépészmérnök hallgató, mint a központ kiküldöttje, ismertette a szervezet programját, és azt a feladatot, amely a kommunista társadalomban a középiskolai ifjúságra vár. Az ifjúság 178 megértette az idők szavát és a program kifejtése után megalakítottak mondották ki a helyi szakszervezetet. Egyelőre a bizalmi férfiakat jelölték ki, akik a szervezet bővebb kiépítését fogják a jövőben szorgalmazni.”

A feljelentésből tehát az is kiderül, hogy tudatos hajsza indult Geleji ellen és több évig tartott, amíg az „okmányokat”, „a terhelő bizonyítékokat” az igazolóbizottság elé tudták tární. A feljelentők, felhasználva a rendelkezésükre álló szervezeteket, átiratot intéztek a József Műegyetemhez, ahonnan kérdéseikre 1923. február 1-én azt a választ kapták, hogy Geleji Sándor a műegyetem gépészmérnöki osztályán az 1918/19. tanévben utoljára volt beiratkozva, azóta ott nem jelentkezett. Hivatalos fegyelmi eljárás alá nem vonták és az első évről távozási bizonyítványt kapott 1922. október 3-án.

Beszereztek a feljelentők egy olyan nyilatkozatot, melyet négy budapesti műegyetemista adott, és amelyet döntő bizonyítékként igyekeztek felhasználni. A nyilatkozat így szólt:

„Becsületszavunkkal igazoljuk, hogy Geleji Sándor volt műegyetemi hallgató kommün alatt hazafiatlan magatartást tanúsított, továbbá mint a Galilei kör belső bizalmas tagja széleskörű mértelyező propagandát fejtett ki tapasztalatlan kollegáink közt, ifjúságoknak előadások keretében dicsőítette a vörös rémuralmat, úgy hogy az 1920 tavaszán működő műegyetemi igazoló bizottságnál nem is remélhette az igazolást s így műegyetemi tanulmányait abba hagyta.

Budapest, 1923. évi febr. 22-én.”

1923. június 10-én utasították a főiskolai igazolóbizottságot, hogy Geleji Sándor ellen az igazoló eljárást indítsa meg.

Az igazolóbizottság 1923. szeptember 26-i jegyzőkönyve szerint az egyik kihallgatott tanú azt vallotta, hogy Geleji Sándor a Galilei-kör „b” jegyű tagja volt. Geleji nem tagadta, sőt dicsekedett vele. Propagandát fejtett ki a kör számára az internátusban, a kommün érdekében tevékenykedett és ellenzőit megfenyegette. Tisztelője volt Kun Bélának. „Nemzetellenes gondolkodása” először egy vita folyamán tűnt ki, amidőn nézeteltérések voltak a nacionalizmus és internacionalizmus kérdésében. Elveit és a történeteket sokan ismerték.

Hasonlóan vallott egy másik tanú. Hozzátette, hogy Geleji lakótársai mind nagy kommunistának tartották a vádlottat. Soproni szerepléséről személy szerint csak újságokból értesült, de az nem lepte meg.

Soproni szereplésével kapcsolatban az egyik tanú azt vallotta, hogy Geleji a városi tanácssteremben a középiskolák felsőbb osztályos tanulóinak magasztalta a proletárdiktatúrát, együtt járt a direktórium tagjaival, akik között apja hasonló minőségben volt. Családjá légré nemzet- és hazaelenes.

Elhangzott a tárgyaláson az is, hogy Geleji Sándor a népszavazás alatt az osztrák házba járt, ami szintén gyanús körülmény. A proletárdiktatúra megdöntése után sem szakított régi környezetével.

December 4-én újabb tárgyalást tartottak, ahol az egyik tanú Geleji soproni szerepléséről azt mondta, hogy a vádlott a szocializmus elveiről beszélt, történelmet citált, Lassalle nemzetgazdaságtanával foglalkozott,⁴⁽¹³¹⁾ a kommunizmust mint üdvöst állította be.

A szeptember 26-i jegyzőkönyv azt bizonyítja, hogy Geleji nem tagadta meg korábbi elveit, bátran, őszintén viselkedett. Néhány idézet a jegyzőkönyvből jól érzékelteti ezt.

„Geleji Sándor: vádlott, az elnök ama kérdésére, van-e igazolva, azt válaszolja 179'nincs'...” „Galilei köri tagságáról kijelenti, hogy tagja volt, két előadáson vett részt, de nem tudja mi a jelentése a 'b' listának.”⁵⁽¹³²⁾

„Soproni szereplése: Elnök olvassa a vörös újság cikkét”. – „Vádlott kijelenti ... a beszéd tárgya a gazdasági hatások voltak és Pályi: A kommunizmus alapelveit ismertette.”⁶⁽¹³³⁾

Geleji határozottságát mutatja az 1923. október 5-i tárgyaláson felvett jegyzőkönyv is:

„Felszólítom Geleji Sándor urat, feleljen a következő kérdésre. Geleji úr a népszavazás idejében – az egyik tanú vallomása szerint – sokat járt be a Deutsches Hausba és jelenleg is összeköttetést tart fenn az osztrák állam exponenseivel. Adjon felvilágosítást arról, mi volt a »Deutsches Hausba« való járásának célja és mi célból szorgalmazza jelenleg is az osztrákokkal való összeköttetést?”⁷⁽¹³⁴⁾

Gelejit ez a vád súlyosan érintette, jól látta, hogy a „hazafiatlanság” vádjá mellé a „hazaárulást” is oda szeretnék tenni. Kilenc oldalas kézírásos beadványában leírja – válaszként –, hogy a Deutsches Haus-sal semmilyen összeköttetést soha nem tartott fenn. Nem ismeri annak jellegét, célját, szervezetét, csak annyit tud róla, amennyit Sopronban mindenki tudhat, nevezetesen, hogy a Károlyi kormány idején Zsombor Géza kormánybiztossága alatt a Széchenyi palota 2. szám alatti részét Deutsches Hausnak nevezték el. Annak vezetőit, tisztviselőit nem ismeri, soha egyiknél sem járt. Igaz, három ízben járt a Széchenyi tér 2. szám alatti házban. Két alkalommal dr. Östör József ügyvéd nemzetgyűlési képviselő irodájába vitt egy-egy hivatalos levelet, mint a Schwarcz-féle gőzmalom alkalmazottja, egy alkalommal pedig Kövessi professzort kereste fel ugyanebben a minőségben egy számlával.

„Megfordultam többször a Széchenyi tér 1. szám alatti házban – írja a továbbiakban Geleji – a földszinten Dr. Hoffner Elek soproni ügyvéd irodájában a végett, hogy a nevezett ügyvéd úr jogsegélyt kérjem ki édesanyámnak ügyében, akit az evangélikus konvent, melynek tanítói házában lakott, kilakoltatni akart, kilakoltatni akarták éveken át, majdnem minden negyedévben és ezért fordultam hozzá, azért kértem az ő segítségét, aki nyomorúságos helyzetünket látva mindenkor ingyenesen rendelkezésünkre állott, bennünket támogatott, megvédett és segítségünkre volt mindig ...”

A továbbiakban megemlíti, hogy a palota egyik részéből nem lehet a másik részbe jutni, majd többek között

így fejezi be:

„Igazán nem tudom elképzelni, megérteni, hogy kinek lehet az az érdeke, hogy én rólam hátam mögött ilyen vallomást tegyen és quasi hazaárulóként állítson be, ... mély megaláztatásnak tartom magamra nézve, hogy nekem ilyen vádak ellen kell védekezniem. Nagyon, nagyon kérem Méltóságos Elnök Urat, folytassa le ellenem a vizsgálatot ebben az irányban is a legszigorúbban, mert ezek a vádak a szívembe markolnak.”

1923. október 8-án az igazolóbizottság felkérte Lauringer Ernő állami főreáliskolai igazgatót, mondjon véleményt egykori tanítványáról, különös figyelemmel az ellene felhozott vádakra. Lauringer nagyon becsületesen és nagy segíteni akarással fogalmazta meg véleményét. Ismét kiderül azonban e jellemzésből is, hogy az értelmiség nagy része sem ismerte a szocializmus alapelveit. Az akkori felfogásnak és nevelésnek hatására értelmes és becsületes, munkájukat, hivatásukat nagy szeretettel és felkészültséggel ellátó értelmiségieknek lényegében fogalmuk sem volt a kommunista embertípusról. Így érthetjük meg, hogy a Geleji Sándor számára feltétlenül pozitív jellemzésbe – enyhén szólva – furcsa mondatok kerültek bele. Lauringer „egyénileg komoly, tisztességes embernek” ismeri tanítványát, „hazafiatlan irányú propaganda kifejtést róla nem feltételezhet”. Atyja és két testvére cselekvően részt vettek a kommunizmusban. A környezet kétségbevonhatatlanul hatással volt rá, de úgy tudja, Sándor a proletárhatalom időszakában is tanulmányaival foglalkozott. Törekvő, ambíciózus fiatal embernek ismeri, aki mindenkor tisztességes magatartást tanúsított. Börtönbüntetésre ítélt apjának halála óta Geleji Sándor olyan példás gondját viseli minden támasz nélkül maradt özvegy édesanyjának, „hogy ilyen viselkedésű emberről kommunista érzületet feltételezni nem lehet”. Lauringer azt is hangoztatta, hogy kollégái sem tudtak Gelejiről semmiféle „diffamáló dolgot közölni”. Végül Lauringer megjegyzi, hogy nézete szerint a polgári társadalomra csak kár háramlanék, ha útját vágná egy tehetséges és szorgalmas fiatal embernek, aki nemcsak tud, hanem akar is tanulni, mégpedig nagy küzdelmek árán, csupán saját erejére támaszkodva. Támogatást kér e „meggyötört, sorsvert fiatal ember” számára.

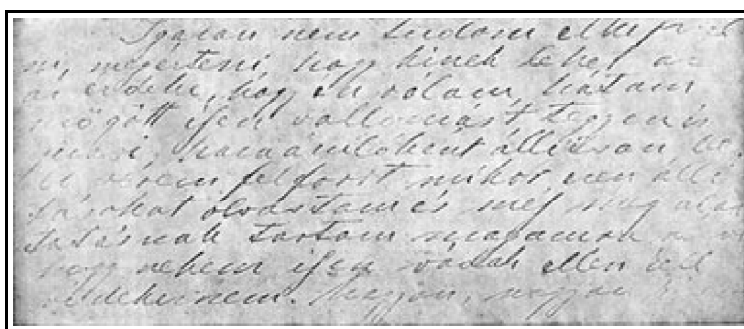
A gyötrések, kihallgatások azonban korántsem fejeződnek be. Sőt áthúzódnak a következő évre és kiterjednek Budapestre is. A vizsgálat megindítása után több mint egy évvel a Pénzügyminisztérium XI. szakosztályában Geleji ügyében újabb kihallgatás folyt le. A feltett kérdésekre az egyik kihallgatott szigorló gépészmérnök azt válaszolta, hogy Geleji Sándor már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt olyan nyilatkozatokat tett, melyek a „Galilei kör hazafiatlan szellemének és tanításának” megnyilvánulásai voltak. Ilyen irányú viselkedése a proletárdiktatúra alatt méginkább erősödött, sőt „a kommün dicséretéig is fajult”. Kijelentette a tanú azt is, Geleji a Galilei-kör tagjaként „széleskörű mételeyező propagandát fejtett ki” és az ifjúmunkásoknak is előadások keretében „dicsőítette” a vörös uralmat.

A tanú által elmondottakkal a jegyzőkönyv záradéka szerint egy másik szigorló gépészmérnök is mindenben azonosította magát. Mindketten kijelentették, hogy tanúvallomásukat szükség esetén hajlandók bíróság előtt esküvel is megerősíteni.

1924. december 4-én a Pénzügyminisztérium utasította a főiskola rektorát, hogy Geleji ügyében a mielőbbi befejezésre nézve az intézkedést sürgősen tegye meg. Ez a megfogalmazás sejtetni engedi, hogy a főhatóság az ügyet Geleji számára előnyösen és gyorsan kívánja befejeztetni. Az utolsó igazoló bizottsági ülést ebben az ügyben 1924. december 13-án tartották. Az igazolás kérdését szavazásra bocsátották. Ennek eredményeként a bizottság kimondta, hogy Geleji Sándor viselkedése az idevonatkozó rendelet szempontjából nem esik kifogás alá.

Hosszú vizsgálat és megaláztatás után tehát felmentették a vádak alól. A főiskola professzorai segítették,

felkarolták és támogatták. Ennek és rendkívüli szorgalmának, tehetségének köszönhetően átvészelte az ellenforradalom, számára mindig veszélyeket tartogató másfél évtizedét. Ellenségei azonban nem „mentették fel”. Továbbra is figyelték és gyűjtötték róla, ellene a „terhelő bizonyítékokat”. A Horthy-korszak végén, 1944 gyűlölködő és „végső leszámolásra” készülődő hangulatában, ismét előszedették a már porosodó aktákat, „bizonyítékokat”, sőt újak is születtek. A soproni kar professzorai újra mellé álltak, sőt szorgalmazták egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezését. Ezt azonban nem tudták abban a nehéz időben elérni.⁸⁽¹³⁵⁾ Előterjesztését a soproni kar 1945-ben eredményesen ismetelte meg.⁹⁽¹³⁶⁾ 1946-ban új korszak kezdődik életében: megkapja nyilvános egyetemi tanári kinevezését.¹⁰⁽¹³⁷⁾ Ettől kezdve tudományos pályája töretlen és felfelé ível. A felszabadulás után még több mint két évtizedig dolgozott és harcolt annak a rendszernek felvirágoztatásáért, amelyért fiatal korában az üldözést és meghurcoltatást is vállalta.

Geleji Sándor sajátkezű nyilatkozatából

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

182 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Horváth Zoltán: A Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról

Horváth Zoltán: A Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról

A levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1968. évi 27. sz. törvényerejű rendelet intenciói alapján összeállított IV. ötéves tervünk első évét sikerrel zártuk. Háromszáz olyan szervezet tartunk nyilván, ahol az iratok védelme, számbavétele már keletkezésük időpontjától figyelmet érdemel. Ebben az évben összesen 82 „irattermelő” szervezet látogattunk meg, mégpedig a soproni- és csornai járás területén 21 községi tanácsot és 51 termelőszövetkezetet. A termelőszövetkezetekkel való szorosabb kapcsolat kiépítésére 1971-ben került sor. Érthető, hiszen a 10–15, esetenként 20 évvel ezelőtt keletkezett iratokra a mindennapi életben egyre kevésbé van szükség, azaz irattáriakból lassan levéltáriakká érnek. A szocialista

magyar falu legfontosabb történeti forrásanyagának védelme közös, nemzeti érdek. A termelőszövetkezetek vezetői is tudják ezt, s szívesen fogadták szakmai tanácsainkat. Ellenőrzéseink során tájékoztunk a termelőszövetkezetek múltjáról (keletkezés, átalakulás ideje stb.), iratanyagukat pontosan felmértük, meggyőződünk annak rendezettségéről és selejtezettségéről, az irattár alkalmas voltáról. A termelőszövetkezetek többsége alkalmas központi irattárral rendelkezik, ahol az 1959 után keletkezett értékes iratanyag megtalálható. Ezek: közgyűlési jegyzőkönyvek, zárszámadások, tervek, tagnyilvántartás stb. A teendőket jegyzőkönyvbe foglaltuk. Kérésünkre a Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége is körrendeletében tájékoztatta a termelőszövetkezetek vezetőit iratanyaguk megőrzésének és kezelésének módjáról. – Befejező szakaszában van a községek új földnyilvántartásának elkészítése. Így az 1909. évi V. tc. alapján készült kataszteri nyilvántartás, a községi történetírás egyik legértékesebb forrásanyaga szintén levéltárivá érett. E tényre felhívtuk a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatóságának figyelmét. Intézkedése nyomán a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium az elavult földnyilvántartási iratok levéltári elhelyezését a közeli években lehetővé teszi. A fentebb említett levéltári törvényerejű rendelet, ill. annak végrehajtásáról szóló 30/1969. (IX. 2.) számú utasítás alapján több „irattermelő” szervünk elkészítette új iratkezelési szabályzatát. Az iratkezelési szabályzatok tervét – az illetékes főhatósághoz, ill. a minisztériumhoz való felterjesztés előtt – megbeszéltük a szervek képviselőivel.

Különbféle szervektől 23 iratfolyóméternyi anyagot vettünk át. Többek közt: A soproni Idegenforgalmi Rt. (1920–1945), a „Görög Iona” népi kollégium (1945–1948) iratait, a soproni kereskedelmi iskola 1922–1948. évi anyakönyveit stb. Viszont 10 iratfolyóméterrel csökkent levéltárunk iratanyaga, mert selejteztük a Sopron megyei Árvaszék 1939–1942. évi iratait.

Az őrizetünkben lévő összes iratanyag mennyisége: 4118 ifm. Ebből a középszinten rendezett iratanyag: 2802 ifm. Az 1971. évben középszinten 101 ifm-t rendeztünk, többek közt: az Urbarialia-gyűjteményt, a különféle erdőfelügyelőségek és családok iratait stb. Középszinten rendezett az az iratanyag, mely tovább nem selejtezhető, erről részletes áttekintő jegyzékkel rendelkezünk. A középszinten rendezett iratanyag a legigényesebb tudományos kutatómunkára is alkalmas. A kutató egy szerv (fond) iratanyagáról gyorsan és alaposan tájékozódhat, sőt áttekintést kaphat, mely egyéb szerv anyagában talál még témája megírásához adatokat. 1971 óta elsősorban olyan iratanyagunk rendezését iktatjuk tervünkbe, mely Sopron várossá alakulásának 700. évfordulójára készülő tanulmányok megírásához adatokkal szolgálhat. Célkitűzésünk, hogy öt éves tervünk végén iratanyagunk középszinten rendezett és egységesen profilírozott 183 legyen. Ezért nyomdabetűket és gépet (kéziprést) vásároltunk, hogy az irattároló fedőlemezek és dobozok egységes feliratozását megvalósíthassuk. A városi tanács 1541–1790. évi iratainak tárolása céljából 264 db „angol-fiókot” rendeltünk a helyi Faforgács Feldolgozó Vállalatnál. Így egyik legértékesebb iratanyagunkat, az Oertl-gyűjteményt eredeti elhelyezésben (ladula-láda) tároljuk, gondosabban őrzük.

Háromszáz db. kéziratos térképünk tárolására pedig három db. 10–10 fiókos asztalt készítettünk.

Kutatás céljából 125 fő 751 esetben kereste meg levéltárunkat, köztük 83 soproni, 36 vidéki és 6 külföldi, Ausztriából és Jugoszláviából. Kutatóink rendelkezésére áll 12 678 történeti mű 22 969 kötetben. Az 1971. évi beszerzésünk 134 mű 207 kötetben, összesen 11 288 Ft értékben. Kutatóink munkájuk során 842 művet, ill. 1395 kötetet forgattak.

Kutatták a kapuvári húsüzem, a soproni posta, úttörőmozgalom történetét. Nyomtatásban megjelent a Soproni József Attila Gimnázium története, ill. évkönyve, Nagycenkről és Kapuvárról szóló útikalauz. Horváth Zoltán öt kisebb terjedelmű cikket írt a „Soproni Szemlé”-ben. (A „Lackner Kristóf” alapítványról, a város új címeréről stb.) A „Kisalföld” megyei napilapban pedig „Három ország versengése

Nyugat-Magyarorszáért” című cikkében a soproni népszavazás 50 év előtti eseményét tárgyalja. Lektorálás alatt van: „Sopron nyolc úrbéres falujának kibontakozása a feudális kötelékekből (1836–1881.) c. tanulmánya, mely Dózsa György születésének 500. és a jobbágyfelszabadítás 125. évfordulójára készült. Varga Imréné megkezdte a „Soproni Szemle” 1–25. évfolyama név- és tárgymutatójának készítését. Cédulázta az 1937–1938. évfolyam anyagát. Társadalmi munkában adatgyűjtést végeztünk a Hazafias Népfront helyi szervezete számára, hogy egyik kulturális célkitűzésének megvalósulását előmozdítsuk. Ügyfeleink száma 334 volt, szolgálati időt, iskolai végzettséget 178 esetben mutattunk ki. A közművelődés szolgálatában önálló kiállítást rendeztünk Lackner Kristóf születésének 400. évfordulóján. Látogatóink száma 2465 fő volt. Vendégkönyvünkben több elismerő bejegyzést olvashatunk. Pl. „A soproni kiállítások közül, – amelyeket már láttunk – ez a legszebb kivitelű, legtartalmasabb, a legtöbb tanítást adó kiállítás. Szokatlanul szép a kivitelezése. A kiállítás több és jobb propagandát igényel” – írja egyik budapesti látogatónk. A kiállítást ismertettük a „Soproni Szemle” 1971. évi 3. számában (273–281. p). A nyilvántartás idejét 1972. október 15-ig meghosszabbítottuk.

Őrizzük 98 anyakönyvi kerület 1896–1970. évi anyakönyveinek másodpéldányait. Összesen: 3632 „utólagos bejegyzés”-ről szóló értesítés érkezett hozzánk, s azt az anyakönyvi másodpéldányokba bejegyeztük. Az anyakönyvek másodpéldányait az eredetiekkel összeolvassuk. Ebben az évben Magyarfalva (Harka) 1896–1970. évi anyakönyveit egyeztetjük. Megemlítjük, hogy munkatársunk, Tirnitz József részt vett a mogersdorfi (Ausztria) öt napos történész konferencián, ahol a Duna-medence népeinek nemzetiségi problémáival foglalkoztak. Horváth Zoltán a bécsi levéltárakban dolgozott 1971. július 5-től augusztus 31-ig. Adatokat gyűjtött a XIX. századi Sopron gazdasági és társadalmi történetének megírásához. Jegyzékbe foglalta a Nationalbibliothek-ban található soproni vonatkozású levéltári anyagot, XVII–XVIII. századi városi tanácsi és kórházi számadásokat. Itt őrzik a soproni jezsuiták 1636–1772. évi évkönyveit is. A Haus-Hof-Staatsarchivban – a két állam közti filmcsere céljából – felmérte a Neues Politisches Archiv 1919–1938. évi iratanyagának „Hungarica” sorozatát. Véleménye szerint a 39 doboz iratanyag (dobozonként 500–600 filmfelvétel) Magyarország két háború közti történetének egyik legértékesebb forrásanyaga. Sopron város történetére is (munkásmozgalom, választások, népszavazás stb.) számos adat található. Reméljük, hogy az iratanyag – filmcsere útján – a közeljövőben soproni kutatóinknak is rendelkezésére áll. Levéltárunk anyagi ellátottsága és dolgozóink fizetése a tanácsosítás óta jelentősen javult. Előnyösebb helyzetbe kerültünk.

A Sopron város 700. éves fennállásának méltó megünneplésére készülő tudományos feldolgozó munka hatékonyabb segítése érdekében levéltárunknak mielőbb szüksége van: filmleolvasó gépre, filmlaboratóriumra és – az anyag védelme érdekében – könyvkötőműhelyre.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZESK

184 MEGEMLÉKEZESK

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZESK / Augusztinovicz Elemér: Lóránt (Lipner) Ödön (1896–1972)

Augusztinovicz Elemér: Lóránt (Lipner) Ödön (1896–1972)

Halálával megint kevesbedett a lelkesen érző, okosan gondolkodó, helyesen cselekvő soproni lokálpatrióták száma. Sopron szülötte volt, kora ifjúságát is itt töltötte, élte alkonyán hazajött szülővárosába. Több mint egy évtizeden át, már mint nyugdíjas, fáradhatatlan energiával, töretlen buzgalommal, szívvel-lélekkel szolgálta a város minden szép és jó ügyét.

1896. december 18-án született Sopronban. Atyja a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút tisztviselője volt. Középiskolai tanulmányai során nemcsak jeles tanuló, hanem sokoldalú sportolóként városi szinten kiemelkedő eredményeket ér el tornában, úszásban, vívásban, korcsolyázásban egyaránt. Egész életével az „ép testben ép lélek” gondolatát példázta.

Az érettségi után három évig harctéri szolgálatot teljesített. A budapesti műegyetemen gépészmérnöki oklevelet szerzett. Pályáját Sopronban kezdte a GySEV-nél mérnökgyakornokként, majd több gyárban, más városokban is dolgozott mérnöki beosztásban.

1933-tól földmérő mérnök lett, Pápa, Veszprém, Debrecen, Budapest voltak szolgálati helyei, egyre magasabb rangban. Kitűnő szervezőnek bizonyult. Szakképzettségét, alapos tudását felettesei jól ismerték, vezető beosztásaiban fontos földmérési és térképészeti feladatokat oldott meg.

185A nyugdíjkorhatár elérése után is lankadatlan szorgalommal dolgozott tovább. Pályája során alkalma volt szinte az egész országban megismerni a földméréssel foglalkozó műszaki szakembereket, de azok is jól ismerték őt, jelentős és értékes munkásságát, nagy gyakorlati értékű cikkeit.

1959-ben megvalósult régen dédelgetett álma, nyugdíjba menvén hazajött Sopronba. Mi sem

természetesebb, mint hogy a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat soproni kirendeltsége örömmel fogadta a nagy tapasztalatú mérnököt.

Kedve szerint való feladatokat oldott meg mostantól. A gyakorlati geodézia apostola volt, a régi, töretlen lelkesedéssel és fiatalos hévvel oktatta hivataltársait, a fiatal geodétákat. Ahogyan korábban is élen járt a kitűzött feladatok teljesítésében, most is példaképpül szolgált munkaerkölcsé, kötelességteljesítése, a közösségért való tettekeszsége. Fáradhatatlanul tevékenykedett hivatalán belül és kívül, a legkülönbözőbb területeken. Vállalata tanfolyamainak egyik pillére volt, barátokat szerzett a természetet kedvelők körének, szervezte a kulturális és sport-rendezvények látogatóit, igyekezett környezetét valóban kulturálttá, sok irányban érdeklődővé nevelni.

Nem maradt tudományága korlátain belül, minden érdekelte, ami a kultúrával valaminő módon egybetartozott. Ismeretterjesztő előadásokat tartott a TIT-ben, vezető szerepet vállalt a MTESZ-ben (a Geodéziai Egyesület elnöke volt), mint meghívott vendég nemegyszer részt vett a városi tanács ülésein, javasolt, észrevételezett, minden mondatával szeretett városa fejlesztésén fáradozott. A korábbi években egyik mozgatója volt a Művészetbarátok Körének, majd részt vett az újjáélesztett Városszépítő Egyesület munkájában. A Soproni Szemle is egyik lelkes támogatóját veszítette el benne. Folyóiratunkban Fuchs Károly soproni tanárról, a fotogrammetria nemzetközileg elismert tudósáról (1967), Diebold Károly fotóművésztől (1970), a soproni kapukról (1971), az első soproni repülőnapról (1971) és a régi soproni kilátókról (1972) írt cikkei őrzik emlékét. 1972. február 20-án halt meg.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Papp István: Sopron az 1960–70 közötti történeti irodalomban

Papp István: Sopron az 1960–70 közötti történeti irodalomban

Helytörténetírásunk színvonalának további fejlődése érdekében szükséges a történettudományi irodalom folyamatos figyelése, a soproni vonatkozások összegyűjtése és felhasználása.

Folyóiratunk állandó könyvespolc-rovata – érthetően – nem reagálhat minden jelentős történettudományi kiadványra és tanulmányra. A Sopronra vonatkozó történeti irodalom folyamatos gyűjtése és közlése terén több éves hiányt kell pótolnunk. Ez a munka 1970 óta ismét folyamatos és máris találkozhatunk folyóiratunkban néhány tájékoztató bibliográfiával, áttekintő forrásismertetéssel.¹⁽¹³⁸⁾

Írásunknak az a feladata, hogy két történelmi sorsforduló (1918–19 és 1939–45) köré csoportosítva, néhány kiemelkedő értékű, helytörténeti vonatkozásban is jelentős publikált forrásra felhívja az érdeklődők figyelmét.

1861. rész: 1918–1919 forrásai

1. Az 1918–19-es magyarországi forradalmak történetével foglalkozó forráskiadványok közül első helyen említjük a Párttörténeti Intézet által gondozott sorozat új kötetét: „A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 1919 március–1919 augusztus.” Összeállították: Gábor Sándorné. Hajdu Tibor és Szabó Gizella. 6/A. kötet. Bp., 1959, 745 p.; 6/B. kötet. Bp., 1960, 786 p.²⁽¹³⁹⁾

A két kötetben 900 dokumentum található a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából amelyek rendkívül sokoldalúan mutatják be a forradalmi 133 nap eseményeit. A B-kötet függelékében további 34 dokumentum ismerteti a magyar internacionalisták szovjet-oroszországi tevékenységét. Mindkét kötetben több soproni vonatkozású irat is szerepel, amelyek Entzbruder Dezső, Ferenczi János, Kellner Sándor, Knapp Gábor, Berczeller Adolf és Fischl László tevékenységével foglalkoznak. A 6/A kötetben a 17., 46., 91., 95., 158., 170., 273., 279., 350., 367., 371., 452., 471., 563., 564., 583. és 594., a 6/B kötetben a 623., 629., 634., 637., 778., 819., 890. számú iratok. A 6/A kötet ismerteti a Magyarországi Tanácsköztársaság sajtóját, a soproni sajtókiadványok leírása a 625., 639. és 642. oldalakon található.

2. A forradalmak 50. évfordulójára két, helytörténetírásunkban is hasznosítható kötet jelent meg. Az egyik: „Rengj csak Föld”. Közreadja: Remete László. Bp., 1968, 339 p. A szép válogatás anyagából, figyelmet érdemel Vágó Béla visszaemlékezése (191–194. p.) a Vörös Újság első számának (1918. december 7.) megjelenésére. A Kommunisták Magyarországi Pártja központi lapjának egyik tördelője Kellner Sándor volt, aki a Visegrádi utcai szerkesztőségben együtt dolgozott Kun Bélával, Rudas Lászlóval, Vágó Bélával és László Jenővel. 1919. február 21-én Kellner is letartóztatta a polgári-szociáldemokrata koalíciós kormány. A Vörös Újság február 23 és március 1 között a terror miatt átmentileg Nagyváradon jelent meg. 1919. március 21-én Kellner is kiszabadult a Gyűjtőfogházból és a tanácskormány Sopron megye és város teljhatalmú kormányzótanácsai biztosává nevezte ki. Március 26-án érkezett Sopronba, ahol átvette hivatalát.

A másik kötet: „A magyarországi forradalmak krónikája 1918–1919”. Közreadja: Hetés Tibor. Bp., 1969, 377 p. A könyv politikai-katonai és gazdasági tárgyú iratai közül érdekes Julius Deutschnak, Német-Ausztria szociáldemokrata hadügyminiszterének visszaemlékezése Cuninghamnak, a bécsi angol katonai misszió vezetőjének Nyugat-Magyarország katonai megszállását célzó javaslatáról (277–279. p.).

3. Történeti irodalmunk régóta számontartja, hogy az 1917-es orosz forradalmakban és a polgárháborúban 100 ezer magyar hadifogoly harcolt a fiatal szovjet hatalom mellett. E hősi harcok írásos emlékeiből ad gazdag válogatást „A magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban 1917–1922” című kétkötetes dokumentumgyűjtemény. Bp., 1967–1968. 586 + 820 p.

A két kötet 731 dokumentumot közöl, amelyek közül több foglalkozik Kellner Sándor és Pataki Ferenc internacionalisták, későbbi soproni mártírok, szovjet-oroszországi forradalmi tevékenységével. Az első kötetben a 69., 173., 180., 181. és 207., a második kötetben a 367. számú dokumentumok. Az első kötet 352/b. és c. oldalain Kellner és Pataki arcképe található.

A második kötet közli az októberi forradalom 50. évfordulóján a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa által

kitüntetett magyar internacionalisták névjegyzékét. A 781–782. oldalon Győr-Sopron megye 37 névvel szerepel, ebből 14 a régi Sopron megye területéről: Bakó Lajos (Újkér), Barta Antal (Rábapatona), Bors István (Zsira), Busics Flórián (Und), Cserpes István (Kapunvár), Hajtó József (Egyházaskövesd), Horváth Géza (Kapunvár), Horváth Pál és Nagy Dénes (Sopron), Németh Ferenc (Győr), Potyondi Sándor (Farád), Rácz János (Sopronkövesd), Tóth Pál és Vida Ferenc (Kapunvár). A 787. oldalon Vas megye 46 névvel szerepel, ebből 4 a régi Sopron megye (Csepregi 187. járás) területéről: Csucsor Vendel és Szabó János (Bó), Molnár István (Csepreg) és Németh István (Sajtoskál).

4. A feldolgozások közül kiemelkedik Józsa Antal: „Háború, hadifogság, forradalom” című munkája. Bp., 1970, 470 p. A könyv a magyar internacionalista hadifoglyok szovjet-oroszországi forradalmi tevékenységének első tudományos igényű, gazdag levéltári forrásanyagra (hazai és szovjet) támaszkodó feldolgozása.

Józsa Antal feldolgozásában hiteles adatokat és megállapításokat találunk Pataki Ferenc és Kellner Sándor forradalmi tevékenységéről, amelyek tovább gazdagítják és finomítják nagyívű életútjukat (231., 337., 432. p.). Pataki Ferenc tevékenységét helytörténeti folyóiratunk egyik írása már röviden ismertette.³⁽¹⁴⁰⁾ Most részletesen megismerkedhetünk Krasznajarszkban, Szimbiirskben, Cseremhovóban, Irkutszkban és Moszkvában végzett forradalmi munkájával. Új az a megállapítás, miszerint Pataki 1918-ban Krasznajarszkban két kiadványt szerkesztett magyar nyelven „Előre”, ill. „Fáklya” címmel. A kiadványok eredményesen segítettek a magyar nemzetiségű és magyarul tudó hadifoglyok között végzett felvilágosító munkát.

Kellner Sándorról már több írást közölt folyóiratunk.⁴⁽¹⁴¹⁾ A hadifogoly-lágerekben és Moszkvában végzett forradalmi munka után Kellner a magyar kommunista csoport – teljes nevén: Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja – 1918. november 4-i moszkvai konferenciájának határozata alapján tért haza Magyarországra. Bizonyított tényként fogadhatjuk el a feldolgozás alapján, hogy Kellner Sándor a Szovjet-Oroszországban tevékenykedő magyar kommunisták vezető kollektívájának volt tagja, munkáját Lenin is nagyra értékelte.

Ugyanezt a témát dolgozta fel két népszerűsítő történeti kiadvány is, olvasmányosan, gazdag képanyaggal illusztrálva, Pataki és Kellner arcképeivel: Györkei Jenő: Magyarok az Amur partján (Bp., 1967, 165 p.); Józsa Antal–Milei György: A rendíthetetlen százezer (Bp., 1968, 279 p.).

5. A hazai történettudomány jelentős eredménye, hogy az elmúlt években kiadásra került az 1918–19-es forradalmak történetét részletesen feldolgozó két monográfia. Mindkettőt Hajdu Tibor írta, aki a témakör legismertebb kutatói közé tartozik. A két monográfia: „Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom” (Bp., 1968, 470 p.) és „A Magyarországi Tanácsköztársaság” (Bp., 1969, 460 p.).

A szerző sikeresen szintetizálta sokéves saját kutatásait és a két forradalom történetéről eddig publikált irodalom helyesnek bizonyult eredményeit, beleértve a helytörténetírást is. Hajdu Tibor monográfiáiban kevés kimondottan soproni vonatkozású anyag található, s mégis hatékonyan segítheti a témával foglalkozó helytörténeti kutatók munkáját. Különösen akkor, ha a helytörténetíró eleve nem arra törekszik, hogy az általa feltárt források, adatok segítségével „mindenben igazolja” az országos történet helyi „tükröződését”.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Papp István: Sopron az 1960–70 közötti történeti irodalomban / II. rész: 1939–1945 forrásai

II. rész: 1939–1945 forrásai

6. A második világháborúval és következményeivel foglalkozó óriási történeti irodalomból két átfogó feldolgozást említünk meg.

Juhász Gyula „Magyarország külpolitikája 1919–1945” címmel dolgozta fel a Horthy Miklós kormányzó nevével jelzett ellenforradalmi korszak külpolitikájának történetét (Bp., 1969, 376 p.). A könyv 77–87. oldalán megtalálható az 1921-es két sikertelen királypuccs (IV. Károly és kísérete 1921. október 21-én Sopronból indult el [188](#)Budapest felé, hogy átvegye a hatalmat), a burgenlandi kérdés és a soproni népszavazás külpolitikai hátterének összegezése.[5\(142\)](#)

A népszerű, agitatív hatású munkák közül talán a legértékesebb Karsai Elek „A budai vártól a Gyepűig 1941–1945” címen megjelent feldolgozása (Bp., 1965, 760 p.). Karsai hazánk második világháború alatti történetének izgalmas krónikáját adja, sok dokumentummal és képanyaggal illusztrálva. A feldolgozás két része (Átköltözés Sopronba: 608–627 p.; Belvillongás Sopronban: 649–653 p.) közvetlenül soproni vonatkozású, amennyiben a Budapestről Sopronba áttelepült nyilas kormányzervek tevékenységével foglalkozik.

7. A második világháború külpolitikai tárgyú forráskiadványai közül két kötetre hívjuk fel a figyelmet.

Az egyik „Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez” címmel került kiadásra. Szerkesztette: Zsigmond László (Bp., 1961², 547 p.). A kiadvány 178 diplomáciai iratot tartalmaz, amelyek Magyarország 1933–1944 közötti külpolitikájára vonatkoznak. Az iratok többsége az egykori magyar királyi külügyminisztérium irattárából származik. Helytörténeti értéke miatt külön megemlítünk a kötetből két iratot: a 15. számú a magyarországi német kisebbség helyzetével foglalkozik, a 122. a magyar és a német kormány között 1940. augusztus 30-án kötött megállapodás szövegét közli. Mint ismeretes, ez a megegyezés tette lehetővé a magyarországi németek nemzetiszocialista szervezkedését, a birodalommal történő korlátlan érintkezésüket és rögzítette a Volksbund – teljes nevén: Volksbund der Deutschen in Ungarn – különleges jogait. A megállapodást gróf Csáky István és Joachim Ribbentrop külügyminiszterek írták alá Bécsben – afféle ellenszolgáltatásként Magyarország területi gyarapodásáért (második bécsi döntés).

A másik kötet „Horthy Miklós titkos iratai” címen jelent meg. Szerkesztette: Szinai Miklós, Szücs László (Bp., 1962, 534 p.).

A könyv 88 bel- és külpolitikai tárgyú irat szövegét közli, amelyeket Horthy kormányzónak az Országos Levéltárba került hagyatékából válogattak a szerkesztők. Az iratok mindegyike fontos forrás az ellenforradalmi korszak bel- és külpolitikájának megértéséhez. A szerkesztők az iratokat kronológiai sorrendben, három fejezetre osztva közlik, és feltárják létrejöttük történelmi, politikai hátterét.

Helytörténeti vonatkozások miatt különösen értékesek a kötet 3., 5., 9., 35., 50., 81., 84 és 87. számú iratai (Ausztria náci megszállásának hatása Magyarországon, a Volksbund és a nyilasmozgalom viszonya, Magyarország német megszállása és a zsidóság deportálása).

8. A magyar antifasiszta, háborúellenes forradalmi mozgalmak tevékenységét ismerhetjük meg a következő két dokumentumkötet alapján. Az első: „Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945”. Összeállították: Pintér István, Svéd László (Bp., 1964, 809 p.)[6\(143\)](#) A kötet 273

dokumentumot tartalmaz időrendi és tematikus csoportosításban. Részletes eseménynaptár, névmutató, bibliográfia, francia- és orosz nyelvű tartalomjegyzék segíti a gyors eligazodást. A soproni munkásmozgalom történetére vonatkozó adatokat tartalmaznak a 30. (a soproni építőipari munkások 1936-os sztrájkjáról), a 136., 166., 251., 264 és a 273. számú dokumentumok.

189A másik kötet: „Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen 1941–1945” címen jelent meg. Szerkesztette: Harsányi János (Bp., 1966, 907 p.).

A kiadvány a hazai ellenállási mozgalom történetét mutatja be páratlan gazdagsággal, még a témában járatos olvasó számára is sok új ismeretet és meglepetést tartogatva. A szerkesztő bevezető tanulmánya (5–62. p.) áttekintést ad az európai népek – köztük a magyar nép – fegyveres antifasiszta harcairól, majd 246 dokumentum szövege következik. Helytörténetírásunk szempontjából megemlítem a kötet 162. számú (567–586. p.) iratát: Jegyzőkönyv a hűtlenség büntette miatt vádolt Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai ellen a m. kir. honv. vezérkar főnökének bíróságánál indított bűnvádi ügyben megtartott tárgyalásról 1944. december 6–8.

9. A külpolitikai tárgyú forráspublikációk között előkelő hely illeti meg „A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944” című kiadványt. Összeállították: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula (Bp., 1968, 1006 p.).

A kiadvány szerkesztői arra törekedtek, hogy átfogó képet nyújtsanak a német-magyar politikai kapcsolatok alakulásáról 1933 és 1944 között, feltárva e kapcsolatok legfontosabb összefüggéseit és ellentmondásait. A kötet 727 diplomáciai irat szövegét közli teljes terjedelemben. A gazdag és érdekes forrásanyag megismerése nélkülözhetetlen a korszakkal foglalkozó helytörténetírók számára is. Különösen a 12., 13., 15., 22., 33., 38., 41., 73., 76., 102., 117. (Hitler állítólagos ígérete Gömbös Gyula miniszterelnöknek, hogy Ausztria bekebelezése után Burgenlandot átengedi Magyarországnak!), 125., 172., 175., 213. (Sopronnal kapcsolatos német irredenta propaganda, Németországban nyomtatott nyilas propagandakiadványok terjesztése Magyarországon), 285., 472. (Bárdossy László miniszterelnök 1942. január 15-én engedélyezte a SS-toborozást a magyarországi németek között), 475., 479., 631., 642., 646., 648., 649., 661., 673., 683., 697. és a 718. számú iratokra hívjuk fel a figyelmet.⁷⁽¹⁴⁴⁾ A felsoroltakon kívül több irat foglalkozik a Volksbund tevékenységével, a német megszállás hatásával a vármegyei közigazgatásra és a magyarországi zsidók deportálása történetének részleteivel.

10. 1944 őszén Sopron város országos jelentőségű események színhelyévé vált. Az előrenyomuló szovjet hadsereg elől Budapestről menekülő nyilas kormányzat több minisztériuma itt telepedett le. A fasiszta katonai és rendőri szervek letartóztatott hazafiak, antifasiszta ellenállók százait hurcolták magukkal. Itt és ekkor teljesedett be – sok társukkal együtt – Pataki Ferenc partizánvezér és Bajcsy-Zsilinszky Endre polgári ellenzéki politikus tragédiája.

A Hetés Tibor szerkesztette „Forradalmárok, katonák” címmel megjelent kötetben (Bp., 1968, 300 p.) olvashatjuk Milei György életrajzi tanulmányát Pataki Ferencről (99–115. p.), a tanító-forradalmárról. A tanulmány Pataki – akit társaival együtt 1944. november 4-én a soproni 48-as laktanya udvarán végeztek ki⁸⁽¹⁴⁵⁾ – életútjának eddig legalaposabb áttekintése. Holttestüket a sopronbánfalvi hősi temető és a polgári temető közötti árokban hantolták el. Milei tanulmánya idézi a forradalmár két utolsó, börtönből írt (1944. augusztus 18. és 30.) levelét.

190A Bajcsy-Zsilinszky Endrével foglalkozó legújabb történeti források közül kettővel foglalkozunk

röviden.

„Bajcsy-Zsilinszky” címmel Dernői Kocsis László újságíró könyvét említjük elsőként (Bp., 1966, 337 p.), amely a gazdag életút olvasmányos formában megírt áttekintése, érthetően sok szubjektív momentummal. Helytörténeti szempontból a könyv 261–335. lapjai közti részek értékesek: a szerző több új részlettel egészíti ki a sopronkőhidai kivégzés előtti hónapok krónikáját.

A másik könyv „Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről” címen jelent meg. Válogatta és szerkesztette: Vigh Károly (Bp., 1969, 264 p.). A kötet bevezető tanulmánya (5–31. p.) kísérletet tesz a markáns ellenzéki politikus életútjának igényes felvázolására, azt vizsgálva: hogyan lett a 20-as évek Horthy fenntartás nélkül támogató, fajvédő politikusából a 30-as évek polgári ellenzékének vezéralakja, sőt az 1944-es antifasiszta ellenállás egyik vezetője? A kérdésre adható válasz egyúttal e nagyvonalú élet megértésének kulcsa, egészen a sopronkőhidai (1944. december 24.) mártíromságig.

A könyv 24 visszaemlékező írást tartalmaz, amelyekben barátai, harcostársai és felesége vallanak az emberről, a politikusról, különösen egyéniségének fejlődéséről. Helytörténetileg különösen értékesek Almásy Pál, Csorba János, Markos György és Illyés Gyula írásai (214–262. p.). Almásy és Markos az ellenzéki politikus fogolytársai voltak a Gyűjtőfogházban és Sopronkőhidán, Csorba és Illyés pedig szűkebb baráti köréhez tartoztak. Írásaik tovább finomítják a Sopronkőhidán töltött utolsó napokra és Bajcsy-Zsilinszky politikai fejlődésére vonatkozó ismereteinket. Az igényes tipográfia (Gyomai Kner-Nyomda) és az újat adó képanyag növeli a könyv értékét.⁹⁽¹⁴⁶⁾

11. A hazánk felszabadulásával foglalkozó történeti irodalomból kettővel foglalkozunk röviden.

Az első „A felszabadulás krónikája 1944 ősze–1945 tavasza” című, rövid idő alatt népszerűvé vált kiadvány. Közreadja: Karsai Elek és M. Somlyai Magda (Bp., 1970, 323 p.). A 17 fejezetre tagolódó könyv hazánk felszabadulásának részletes krónikáját ismerteti 1944. szeptember 23-tól 1945. április 4-ig, és több érdekes soproni vonatkozású anyagot is tartalmaz. Ezek a következők: a nyilas államgépezet áttelepülése a nyugati vármegyék (Gyepű II) területére (87–90. p.), a nyilas és szélsőjobboldali képviselők tanácskozásai Sopronban a politikai helyzetről (106–113. p.), Ágfalva község vezető jegyzőjének 1944. december 14-én kelt helyzetjelentése (114. p.), a kapuvári járás főszolgabírájának 1944. december 27-én kelt helyzetjelentése a járás területén uralkodó állapotokról (115. p.), a Nyilaskeresztes Párt ifjúsági szervezetének 1945. január 17-én Sopronban tartott toborzó gyűlése (298. p.) és egy kötelező sáncásásra utasító soproni plakát (303. p.).

A másik forrásmunka inkább történészek, kutatók, történelemtanárok számára készült: „Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944 szeptember–1945 április. I–II. kötet.” Szerkesztette: Karsai Elek, M. Somlyai Magda (Bp., 1970, 600 + 544 p.). 23 hazai levéltár 1944–45. évi iratanyagából ad válogatást a két kötet, s közben az olvasó elé tárul a pusztuló magyar fasiszta rezsim agóniája és a születő demokratikus Magyarország indulása. A szerkesztők 40 ezer mutatócédula (amelyből többszáz a soproni levéltárban készült!) tüzetes átnézése alapján válogatták ki a kötetekben közölt 688 iratot. Hazánk felszabadulásának történetéről eddig még nem jelent meg ilyen gazdag forráskiadvány.

Mindkét kötetben gazdag soproni vonatkozású iratanyag is helyet kapott. Az I. kötetben a 27., 40., 45., 75., 85., 97., 131., 155., 173., 207., 232., 250., 251., 257., 277., 290. és 361.; a II. kötetben a 393., 406., 438., 529., 557., 558. és 568. számú iratokra hívjuk fel a téma iránt alaposabban érdeklődők figyelmét.

¹⁹¹12. Végezetül Donáth Ferenc könyvéről szólunk, amely „Demokratikus földreform Magyarországon

1945–1947” címmel jelent meg (Bp., 1969, 422 p.). Túlzás nélkül azt kell írunk, hogy ez a monográfia agrártörténetírásunk kiemelkedő értékű alkotása.¹⁰⁽¹⁴⁷⁾ A szerző részese volt a Debrecenben 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945 M. E. számú rendelete végrehajtásának. Donáth alaposan feldolgozta a Sopron megyei földosztó bizottságok iratait is, ezért a könyv megjelenésével helytörténetírásunk is gazdagodott.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Hespaly Imre (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián. Sopron 1919–1969. Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem, 1970, 331 lap + számos kép.

Hespaly Imre (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián. Sopron 1919–1969. Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem, 1970, 331 lap + számos kép.

A soproni Erdészeti és Faipari Egyetemnek ez a jubileumi évkönyve a Selmechányáról áttelepített Bányászati és Erdészeti Főiskola (1952-től Erdőmérnöki Főiskola, 1962-től Erdészeti és Faipari Egyetem) fél évszázados soproni történetéről számol be. Oktatásügyünk történetének feltárása mind helyi, mind országos viszonylatban még nagyon hiányos. Ezen a helyzeten ez a jubileumi évkönyv is csak részben tud segíteni, hiszen előmunkálatok híján egyelőre csak egyes részkérdéseket dolgozhattak fel az évkönyv szerzői. Az évkönyv tanulmányai felsőoktatásunk története és a soproni várostörténet szempontjából egyaránt jól dokumentált feldolgozások. Öröndetes, hogy két tanulmány (*Tamás László, Gál János*) foglalkozik a két világháború közti, ill. a felszabadulás utáni diákélettel (ehhez vö. még Hiller István: SSz. 1970, 224, 317), egy tanulmány pedig a főiskolai (egyetemi) sportélettel (*Nemky Ernő*), ami a szegényes helyi sporttörténet szempontjából jelent újdonságot. A többi tanulmány a Főiskola, ill. az Egyetem történetének egy-egy szakaszát dolgozza fel. Az áttelepedést Selmechányáról Sopronba *Hiller István*, a Főiskola soproni kezdeteit a Magyar Tanácsköztársaság idején *Papp István*, az erdészeti felsőoktatás és az erdészeti kutatás történetét *Pankotai Gábor* és *Majer Antal*, a faipari oktatás történetét *Hiller István*, a felszabadulás utáni 25 év főiskolai (egyetemi) történetét *Igmándy Zoltán* (ehhez még vö. Hiller István: SSz. 1970, 139), az egyetem épületeinek és szobrainak történetét *Winkler Oszkár*, botanikus kertjének történetét *Nemky Ernő* és *Vancsura Rudolf* tanulmánya mutatja be. A kötet közli még a végzett hallgatók, doktorok és díszdoktorok jegyzékét. A végzett (beiratkozott) hallgatók jegyzékét az egyetem vonzási területének változása szempontjából érdemes volna térképen is feldolgozni. Sopronból és a vármegyéből például csak 1923-tól kezdve szerepelnek végzett hallgatók. A kötetet számos, kortörténeti szempontból is tanulságos fénykép egészíti ki.

Mollay Károly

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

Horváth, Zoltán: Jenő Házi 80jährig

Pichler, Johann: Entwicklungsplan und wissenschaftliche Erschliessung des Neusiedlersees und Umgebung. Bericht über Tätigkeit und Vorschläge der Neusiedlersee-Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Fogarassy, Landislaus: Militärgeschichte der westungarischen Frage III. Teil: Sept.–Nov. 1921. Fortsetzung und Ende der in den Heften 1971/4 und 1972/1 erschienenen Studie

Mikó, Alexander: Vorgeschichte und Folgen der Urbarialregelung unter Maria Theresia im Ödenburger Komitat I. Teil

Huszár, Ludwig: Der Umlauf bayrischer Münzen im mittelalterlichen Ungarn

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Házi, Jenő: Geschichte der Ödenburger Familien (1535–1848). Bericht über eine Arbeit

Kleine Beiträge

Zakar, Johann: Die Karte des Ödenburger Komitates in einem ungarischen geographischen Atlas der Jahre 1802–1811.

†*Lóránt, Edmund:* Aussichtswarten in Ödenburg

Hiller, Stefan: Zur Charakteristik eines Ödenburger revolutionären Gelehrten (Alexander Geleji 1898–1967)

Kulturelles Leben in Ödenburg

Horváth, Zoltán: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtarchivs im Jahre 1971

Nekrolog

Aubusztinovicz, Elemér: Edmund Lóránt (1896–1972)

Bücherschau

Papp, Stefan: Ödenburg in der Geschichtsliteratur der Jahre 1960–1970. Kommentierte Bibliographie der Quellenpublikationen zur Geschichte der Jahre 1918–1919 und 1939–1945

Mollay, Karl: Herpay, Imre (Red.): Wir alle waren einst an der Berg- und Forstakademie. Ödenburg 1919–1969 (ung.)

Briefkasten

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956².

2 (Megjegyzés - Popup)

Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum. SSz. 1971, 214–226, 322–334.

3 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Hárs József: Néhány szó az 1971. évi Soproni Ünnepi Hetekről, SSz. 1971, 372–377.

4 (Megjegyzés - Popup)

Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1954–1963, II, 785–809. Vö. még Mollay Károly ismertetését: Századok 1965, 1327–1328.

5 (Megjegyzés - Popup)

Stelczer István: Kik vívták meg az ágfalvai ütközetet? Magyarország 1929. szept. 17. Stelczer szerint e portyázásokban résztvevő felkelők az Ostenburg-zászlóalj 3. századához tartoztak. Héjjas Jenő válasza uo. 1921. szept. 24. Krúg: Tüzek a végeken, 55–56; Rausnitz 247, 250.

6 (Megjegyzés - Popup)

OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. A főkormánybiztosság jelentése a Miniszterelnökségnek 1921. szeptember 6-án déli 12 órakor Sopronból.

7 (Megjegyzés - Popup)

⁷³ Missuray 131–146; Krúg 77–77; Rausnitz 250–251.

8 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁴ A gyászmenetben részt vett többek közt Sigray, Thurner Mihály soproni polgármester, Köller ezredes, báró Villani Frigyes, báró Willerding Antal táborszernagy; osztrák részről Jäger ezredes és Haloványa követségi ügyvivő (levéltári adatok szerint Halaványa ezredes). Pehm Ferenc holttestét hozzátartozói a gyászszertartás után Szombathelyre szállították és ott is temették el. A két főiskolást és osztrák hősi halottat Sopronban temették el. Krúg 82; Träger Ernő: A soproni népszavazás (Sopron, Civitas Fidelissima, szerk. Thirring Gusztáv, Sopron 1925, 82).

9 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁵ OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II, Hughes-jelentés 1921. szept. 8-án 18 óra 30 perckor.

10 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁶ Knaus 134.

11 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁷ HIL VKF 40/2829. sz. a tábori őrsök vonala: Fertőmeggyes-Kelénpataktól délre 1 km – vasútállomás Sopronkertes–Somfalva északnyugati kijárata–Somfalva vasútállomás–Lépesfalvától 1 km délre fekvő magaslat–Hermeschacht–Nebenschacht–Angerwald–Récény–Lakfalva–Doborján–Szabadbáránd és tovább az A-vonal.

12 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁸ Knaus 136: Missuray 157; HIG VKF 38/2849, 2886, sz. a. helyzetjelentés szerint Királyhidán kívül Császárkőbányát egy századdal, Lajtaszentmiklóst egy szakasszal szállták meg az osztrákok.

13 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁹ Missuray 207; Löger (182–183) szerint Lajtaszentmiklósnál napirenden voltak az éjjeli csetepaték, az osztrák csendőrőrs a Lajta-híd melletti Furtenbach-gyárban volt elszállásolva. Ugyanott említi, hogy a Lajta-hegységben és a stájer határon osztrák szabadcsapatok működtek. Ilyenek létezését Oskar Helmer is hangoztatja. Az Arbeiterwehr nyugat-magyarországi akcióit különben sem a hazai levéltári források, sem az osztrák feldolgozások nem említik. Vö. még a 94. jegyzetet.

14 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁰ Löger 182–183.

15 (Megjegyzés - Popup)

⁸¹ Otto Guglia: Das Werden des Burgenlandes. Eisenstadt 1961, 57.

16 (Megjegyzés - Popup)

⁸² HIL VKF 38/2859.

17 (Megjegyzés - Popup)

⁸³ OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. Hegedűs altábornagy 1921. szept. 13-i jelentése.

18 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁴ A Prónay Pál, Windischgrätz Lajos és Kodolányi János stb. által terjesztett Knöpfler-legendát Zilahy Lajos már cáfolta. A Murgára illetékes kétyi, soproni és Jákfára illetékes uraiújfalusi ág. h. ev. lelkészi hivatalal folytatott levélváltásom kapcsán megállapítottam, hogy Gömbös tényleg a jákfai nemes Gömbös családból származik, csak az előnév nincs feltétlenül bizonyítva (1886-ban még nem volt állami anyakönyvvezetés).

19 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁵ Prónay-napló kézirata III. kötet 34. l. Itt még megemlítendő a Honvédelmi Bizottmány, amelynek a Friedrich-féle Országvédelmi Szervezet képviselői is tagjai voltak, továbbá a Kettős Kereszt Vérsövetség, amelyhez többek között Budaházy is tartozott.

20 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁶ OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. Lásd a Gömbös által kidolgozott, 1921. szept. 19-i keltezésű térképet. Ezen a Bundesheer által megszállt vonal: Köpcsény–Lajtakáta–Királyhida–Fertőféhéregyháza–Szarvkő–Savanyúkút, innen délre a történelmi határ.

21 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁷ Prónay életrajzi adataiból: 1874-ben született Romhányban a Prónay család nemesi (és nem bárói) ágából. Iskoláit Romhányban, a soproni Laehne-intézetben, valamint a budapesti Ferenc József katonai intézetben végezte. 1893–1896. közt katonai szolgálatot teljesített, utána négy évig gazdálkodott. 1900-ban a 11. tüzérezredhez vonult be, majd a Ferdinánd-huszárezredben szolgált. 1914. aug. 1-én a szerb frontra ment, Sabácnál megsebesült, 1915-ben tüdőlővést kapott, felgyógyulása után részt vett a beszarábiai áttörésben. 1917 nyarán saját kérelmére a 64. szászvárosi (nagy részt román ajkú legénységű) közös gyalogezredhez került, ezzel ment az olasz frontra, ahol részt vett az első és második piavei offenzívában is (Ádám T. István: A nyugatmagyarországi felkelés története, Bp. 1935, 58.). További cselekedetei közismertek. 1945-ben nyoma veszett, csak feljegyzéseinek II. és III. kötete került elő.

22 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁸ Prónay III/15–18.

23 (Megjegyzés - Popup)

⁸⁹ uo. 19–24, 106. Az I. felkelőhadseregbe olvadt Hír ún. adonyi különítménye, a II. felkelőhadsereg tagjai Szabolcs megyéből és Debrecen környékéről érkeztek. Kecskemétiak, és bosnyák-albán különítmény, keszthelyi főiskolások Héjjas Ivánnál harcoltak, volt erdélyi és muraközi csoport, nagyobb számú felkelő érkezett – a szövegben már említettekén kívül – Budapestről, Gödöllőről, Győrből, Szombathelyről, Szegedről stb.

24 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁰ Krúg, Tüzek 99–101. o.

25 (Megjegyzés - Popup)

⁹¹ Gebhardt Pál 1878. augusztus 6-án született Sopronban. Apja ügyvéd, egy ideig Sopron polgármestere volt. Gebhardt Pál gimnáziumi tanulmányait szülővárosában, a jogot Pozsonyban végezte. A szombathelyi pénzügyigazgatóság fogalmazói karában dolgozott. 1914-ben a mozgósításkor önként jelentkezett a harctérre, harcolt az orosz, olasz és a szerb fronton. 1916-ban tartalékos századossá léptették elő. Az összeomlás után leszerelt és visszatért eredeti munkahelyére, átmenetileg szolgált a nemzeti hadseregben is. A felkelés kitörése után a pénzügyi szolgálatból kiválva szülővárosába tért vissza, hogy részt vegyen a harcokban. Az októberi királypuccs idején királyi testőrparancsnok, a történelmi események leforgása után mint tart. őrnagy távozott a hadseregből. Visszatért régi munkahelyére, ahonnan 1938-ban mint pénzügyi főtanácsos ment nyugdíjba. Meghalt a Vas megyei Acsádon 1965. július 7-én, Szombathelyen temették.

26 (Megjegyzés - Popup)

⁹² OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II.; Héjjas 63, 71: Knaus 136–137.

27 (Megjegyzés - Popup)

⁹³ OL ME uo.: Hegedűs altábornagy jelentése; Knaus i. h.; Prónay III/51. Héjjas (71–79) állítása szerint Bruckban 377 puskát, 9 gépfegyvert és nagy mennyiségű lőszerrel zsákmányoltak és szállítottak be szekereken Pándorfalura, ugyancsak nagy zsákmányt említ Császárkőbányánál. Adatai kissé túlzottnak látszanak.

28 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁴ Héjjas Jenő 78–85.

29 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁵ Un. 86–89. A bécsi lapok csak a szept. 29-i bandatámadást adták hírül a deutsch-haslauer csendőrség ellen, amelyet visszavertek. Bocskay főhadnagy a bécsi „Jövő” 1921. szept. 22-i száma szerint „kommunista szereplése” miatt a szombathelyi börtönben ült, mivel azonban önként felkelőnek jelentkezett, szabadon engedték.

30 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁶ Prónay III/36–37.

31 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁷ Uo. 52–57, 64–65; OL ME idézett iratok. A Lehár ezredessel felvett jegyzőkönyv aktaszáma: Szombathelyi körletparancsnokság 921-2/N-1921. Ehhez csatolva a sofőr orvosi látlelete és külön borítékban Lehár levele. A borítékon meghagyás: „Csak Hegedűs kegyelmes úr és a miniszterelnök úr tudomására!”

32 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁸ Iratok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1956, II, 203–204.

33 (Megjegyzés - Popup)

⁹⁹ OL ME idézett iratok, Feltámadás 75/hdm és 79/hdm, sz. parancsnok 1921 szeptember végéről Gömbös aláírásával. A huszonnégy község neve, ahol népszavazás lett volna, megtalálható: Fogarassy L.: Lajtabánság. Legújabbkori Múzeumi Közlemények 1967, 72.

34 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁰ Prónay III/33–34. o. a Lajtabánság kormányának tagjai: elnök és közoktatásügyi előadó Apáthy László tüzérszázados; külügy és igazságügy: dr. Lévy Ferenc; belügy: Bárdoss Béla; gazdasági ügyek: Hír György; hadügy: Prónay Pál. Prónaynak bánná való megválasztása nem történt meg, de fővezéri címmel de facto diktátori hatalmat gyakorolt.

35 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰¹ Vö. Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi

csata”. Hadtörténelmi Közlemények 1971, 314–341.

36 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰² Folkusházy Lajos–Bengyel Sándor: Az 1921. évi októberi királylátogatás katonai műveleteinek leírása. Bp., 1922, 21–23.

37 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰³ Prónay III/171–173.

38 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁴ Héjjas 93–95; Missuray 204–206; Prónay 173. Héjjas okt. 26-án különben is Csornán rekvirált és erőszakosan soroztatott.

39 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁵ Rausnitz 256.

40 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁶ Prónay III/207–211.

41 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁷ OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. Nagy Pál hadseregcsoport 2/hdm és 7/hdm 1921. nov. 5-i jelentése. HIL VKF 39/3347 és 3454 sz. alatt intézkedések találhatók arra az esetre, ha a felkelők vonakodnának letenni a fegyvert.

42 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰⁸ HIL VKF 39/38275/VI–2. sz. és egy szám nélküli irat. Egy másik, szám nélküli irat szerint ebben az időben az 5 I. (soproni) zászlóaljbat Fertőhomokról Eszterházára helyezték.

43 (Megjegyzés - Popup)

¹ Magyarország története 1526–1790. Szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László. Budapest 1962, 409–410.

44 (Megjegyzés - Popup)

² „az Eő Feőlsége hüsegében Fegyverrel tartoznak szolgálni valahova kívántatik, és valahol kívánja á Kapuvári Uraságh.” Esterházy család hercegi ágának levéltára. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) P. 150 Rep. 14. Fasc. R. No. 486.

45 (Megjegyzés - Popup)

³ Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom. SSz. 1955, 82.

46 (Megjegyzés - Popup)

⁴ OL. P. 150 Rep. 14. Fasc. R. No. 492.

47 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Mikó Sándor: Jobbágysors Sopron vármegyében a XVII–XVIII. századokban. SSz. 1969, 17.

48 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Mohl Adolf: Lövő története. Győr, 1930, 49–54.

49 (Megjegyzés - Popup)

⁷ „Cumque Tamassienses se accomodare noluisse talis per Sedem Dominalem ex productis, peractaque praevia Conscriptioe lata fuit.” OL. P. 179. Csomó 1190. Fasc. G. No. 13.

50 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Soós Imre: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron. 1941, 12.

51 (Megjegyzés - Popup)

⁹ „per alios instigati larmam inceperunt.”

52 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ „... ad Sedem Dominalem remittantur, eadem querelas illorum assumat et in forma legalis Urbarii elaboret.”

53 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ OL. P. 150. Rep. 14. Fasc. S. No. 518.

54 (Megjegyzés - Popup)

¹² OL. P. 179. Csomó 1190. Fasc. G. No. 15.

55 (Megjegyzés - Popup)

¹³ OL. P. 150. Rep. 14. Fasc. S. No. 519.

56 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Széchényi család levéltára. OL. P. 623. II. k. 25-I. cs. 8. B.

57 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ OL. P. 623. II. k. 5. sz.–I. cs. 7. E.

58 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ OL. P. 150. Csomó 1150. 1765. No. 10.

59 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ OL. P. 153. Csomó 1296. 1766. No. 10.

60 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ OL. P. 150. Csomó 1145. 1753. No. 10.

61 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Mikó i. h.

62 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Élő Dezső: Sarród monográfiája. Budapest. 1933, 13.

63 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Takács Endre: Sopron megyei jobbágylevelek a 18. századból. SSz. 1955, 23–24.

64 (Megjegyzés - Popup)

²² Takács i. h. 26.

65 (Megjegyzés - Popup)

²³ Győr-Sopron megyei 2. sz. lvt. (Sopron). Acta iuridica magnatum. Viczay. Tom. 3. No. 58. No. 58.

66 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ Eckhart Ferenc: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. Századok 1956, 74–75.

67 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No. 1.

68 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ OL. P. 179. Csomó 1198. Fasc. e. No. 32.

69 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887, 244.

70 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ B. Szabó László: A sárvár-felsővidéki Széchényi család, Bp., 1911, 516.

71 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. Vö. Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 83.

72 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ B. Szabó i. m. 517.

73 (Megjegyzés - Popup)

³¹ Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922, 255.

74 (Megjegyzés - Popup)

³² OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 13.

75 (Megjegyzés - Popup)

³³ OL. Festetich család levéltára. OL. P. 234. Csomó 47. VI. Fasc. B. 25.

76 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ OL. P. 108. Rep. 16. Fasc. I. No. 462.

77 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Eckhart: Századok 1956, 69,

78 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ OL. P. 150. Csomó 1143. 1736. No 5.

79 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Mikó i. h. 18.

80 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Jenny Ilona: Sopron úrbéri falvainak viszonya a városhoz 1765-től 1836-ig, Pécs 1930, 13.

81 (Megjegyzés - Popup)

³⁹ OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No. 35.

82 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁰ Takács i. h. 30–31.

83 (Megjegyzés - Popup)

⁴¹ OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No. 34.

84 (Megjegyzés - Popup)

⁴² OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No. 35.

85 (Megjegyzés - Popup)

⁴³ OL. P. 623. II. 8. B.

86 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁴ H. Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp., 1951, 209.

87 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁵ A Schmidegh családnak 29, Zichy Ferencnek 12, Tallián Gábornak 12 helyes jobbágya volt ebben az időben Peresztegen.

88 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁶ Szabó Dezső: Mária Terézia és a parasztok. Bp., 1925, 516.

89 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁷ Jenny i. m. 15.

90 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁸ Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában: Dunántúl. Szerk.: Felhő Ibolya. Bp., 1970, 216.

91 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁹ Acsádi Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp., 1948, 293.

92 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁰ Jenny i. m. 14.

93 (Megjegyzés - Popup)

⁵¹ OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No 32.

94 (Megjegyzés - Popup)

⁵² OL. P. 153. Csomó 1296. 1765. No 4.

95 (Megjegyzés - Popup)

⁵³ Jenny i. m. 14.

96 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁴ Farkas i. m. 274.

97 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁵ Az úrbéres birtokviszonyok ... 216. Ekkor a megyében volt: cohortes ordinariae: 8; cohors

catapultanarum: 1.

98 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁶ OL. P. 157. Csomó 1200. No. 1.

99 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁷ Jenny i. m. 16.

100 (Megjegyzés - Popup)

¹ A müncheni Bajor Numizmatikai Társulat ülésén elhangzott előadás magyar szövege.

101 (Megjegyzés - Popup)

² Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest 1916; Oskar Gruszecki: Zur Geschichte des Wiener Pfennigs in Ungarn. Burgenländische Heimatblätter 15, 1953, 118–126, 163–167, stb.

102 (Megjegyzés - Popup)

³ Ludwig v. Bürkel: Die Bilder der süddeutschen breiten Pfennige. Mitteil. d. Bayer. Num. Gesellschaft 22–23, 1903–1904, 3–127; uő.: Süddeutsche Halbbracteaten. III: Der Fund von Zombor bei Esseg. I. h. 21, 1902, 56–64.

103 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Király Ferenc: XII. századi pénzek Magyarországon. Folia Arch. 7, 1955, 127–140.

104 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Arnold Luschin: Wiens Münzwesen. Handel und Verkehr im späteren Mittelalter. Wien 1902.

105 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Hóman i. m. 353–386.

106 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Ludmila Kraskovská: Nálezy viedenských fenigov na Slovensku. Num. Sbornik 7, 1962, 143–147.

107 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Bernhard Koch: Der Passauer Pfennig. Num. Zeitschrift 76, 1955, 37.

108 (Megjegyzés - Popup)

⁹ August Loehr: Der Münzumlauf in Oesterreich nach den 1928–1934 gehobenen und publizierten Funden. Fundberichte aus Oesterreich II, 1935–1938, 112–117.

109 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921, I/1, 38.

110 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. II. Budapest 1907, 28. sz.

111 (Megjegyzés - Popup)

¹² Arnold Luschin: Wiener Pfennige. Wien 1877, 63–64, 6. ábra.

112 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. Num. Közl. 25, 1926, 180, 7. jegyzetben. A lelet leírása Num. Zeitschrift 8, 1876, 112–115, No. 254, 260 és 264.

113 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Gruszecki i. m.

114 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Franz Kováts: Über die Nachmünzung der Wiener Denare in Pozsony, Num. Zeitschrift 34, 1902, 157–214.

115 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Luschin i. m.; Hans-Jörg Kellner: Die Münzen der niederbayerischen Münzstätten. München 1958 (Landshut).

116 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Huszár Lajos: A XV. századi soproni pénzverés kérdése. Num. Közl. 54–55, 1955–1956, 36–39.

117 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ Bernhard Koch: Zweitausend Jahre burgenländischer Geldumlauf. Bericht über den 7. öst. Historikertag in Eisenstadt. 1962.

118 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Loehr i. m.

119 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Például egy 1537. VIII. 19-i keletű soproni végrendeletben: „... ain patzen ...” (Házi i. m. II/1. 110).

120 (Megjegyzés - Popup)

¹ Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. kötet. Bp., 1894, 1394, 1391–1393. hasáb.

121 (Megjegyzés - Popup)

² Vö. Mollay Károly: Helyneveink tipológiai vizsgálata. SSz. 1970, 352–359.

122 (Megjegyzés - Popup)

¹ A Soproni Városszépítő Egyesület Évkönyve 1869–1929. Sopron, 1929, 42.

123 (Megjegyzés - Popup)

² I. m. 77.

124 (Megjegyzés - Popup)

³ Illustrierter Führer durch Ödenburg und seine Umgebungen. Oedenburg, 1886, 89.

125 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Id. évkönyv 60, 67.

126 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Id. évkönyv 70.

127 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Id. évkönyv 99.

128 (Megjegyzés - Popup)

¹ Kiss Ervin: Geleji Sándor. Bp. 1971 (A Múlt Magyar Tudósai. Szerkeszti: Ortutay Gyula).

129 (Megjegyzés - Popup)

² Vö. Kiss Ervin: Dr. Dr. h. c. Geleji Sándor 1898–1967. SSz. 1968, 87.

130 (Megjegyzés - Popup)

³ Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Irattára 854/1923 sz. (További idézetek is e szám alatt lévő iratanyagból).

131 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Lassalle Ferdinand (1825–1864), német kispolgári szocialista. Történelmi érdeme abban van, hogy nagy hatású agitációs tevékenységével elősegítette a német munkás-tömegmozgalom kibontakozását. Ő szervezte meg a német munkásosztály első szocialista pártját, az Általános Német Munkásegyletet. Később ezt a megalkuvás útjára vezette. A lassalleanizmust – amely jelentősen hatott a magyar munkásmozgalomra is – a marxizmus képviselői élesen bírálták.

132 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Galilei-kör: Haladó szellemű egyetemisták alapították 1908-ban. Haladó eszmék terjesztését tűzte ki céljául. 1917 végétől a körön belül illegális antimilitarista csoport működött. A körön belül működő „forradalmi szocialisták” részt vettek a KPM megalakításában is, a kör tagságának nagy része azonban a

polgári demokrácia védője maradt.

133 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Minden bizonnyal Pályi Edéről (1865–1930) van szó. Bánffy Dezsővel 1900-ban megalapította a Magyar Szót. Később több más lap szerkesztője. Számos filozófiai műve, közgazdasági tanulmánya jelent meg.

134 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Ausztriában ebben az időben a néptömegek forradalmi mozgalma erős volt. A vádpont mögött a munkásmozgalommal való kapcsolat lehetősége jelentős szerepet játszhatott.

135 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Irattára 194/1944. szám.

136 (Megjegyzés - Popup)

⁹ EFE Közp. Irattára 565/1945. szám.

137 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ EFE Közp. Irattára 694/1946. szám.

138 (Megjegyzés - Popup)

¹ Papp István: Válogatott bibliográfia Sopron felszabadulásáról és negyedszázados fejlődéséről. SSz. 1970, 17–20; Környei Attila: Csataki Endre irodalmi munkássága SSz. 1971, 66–75, 145–165; Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1970. évre SSz. 1971, 88–94; Fogarassy László: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába SSz. 1971, 138–145. A hazai történettudományi folyóiratokban az elmúlt években közölt soproni vonatkozású tanulmányok rövid referálását egy későbbi írásban tervezzük.

139 (Megjegyzés - Popup)

² A 10 részes sorozat első kötete 1951-ben, zárókötete 1969-ben jelent meg. Mindegyik kötet számos soproni és Sopron megyei vonatkozású anyagot tartalmaz.

140 (Megjegyzés - Popup)

³ Vö. Szita Szabolcs: 25 éve halt mártírhalált Pataki Ferenc Sopronban SSz. 1969, 335–339.

141 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Vö. Bors András: Kellner Sándor, az igaz bolsevik SSz. 1960, 193–200; Szita Szabolcs: Kellner Sándor, az internacionalista csapatok egyik szervezője SSz. 1970, 98–109; Hiller István: Kellner Sándor és a soproni küldöttek a Tanácsok Országos Gyűlésén. (1919 június) SSz. 1971, 52–59.

142 (Megjegyzés - Popup)

⁵ A kérdés katonai és részletes helytörténeti feldolgozását lásd Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. Hadtörténelmi Közlemények, 1971,

314–341; uő.: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története I. rész (1918 december–1921 augusztus) SSz. 1971, 291–302; A soproni népszavazás SSz. 1971, 335–347.

143 (Megjegyzés - Popup)

⁶ A kiadvány egy sorozat harmadik köteteként jelent meg. Az első és a második kötet 1964-ben azonos címen került kiadásra, és a forradalmi munkásmozgalom 1919–1929, illetve 1929–1935 közötti dokumentumait tartalmazza. A második kötetben található a sopronkőhidai fegyház kommunista foglyainak 1929. október 19-én kelt levele (13–16. p.) az igazságügyminiszterhez: 18 pontban felsorolják sérelmeiket és közlik, hogy 1929. október 21-én reggel éhségstrájkot kezdenek a politikai foglyokat megillető bánásmód kiharcolásáért. A levél aláírói: Krieszl János, Poll Sándor, Szántó Zoltán és Vági István.

144 (Megjegyzés - Popup)

⁷ 1933 után a Német Birodalomból irányított irredenta, népinémet propaganda a magyarországi németek között megerősödött, sőt a nyilasok és más szélsőjobboldali csoportok is támogatást kaptak. 1939 tavaszán Németországban nyomtatott nyilas propagandakiadványokat terjesztettek Magyarországon (Lásd erről Lackó Miklós. Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944. Bp., 1966, 350 p.). Mindez nehéz helyzetbe hozta gróf Csáky István külügyminisztert, aki 1939. május 14-én Sopronban tartott választási beszédet.

145 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Milei György írásának első változata a Párttörténeti Közlemények 1968/1. számában jelent meg. A Sopronra vonatkozó részletek feltárásában helyi kutatók is részt vettek. Pataki Ferenc példájára városunkban emlékmű és róla elnevezett iskola emlékeztet. Megemlítjük még, hogy megyei lapunk egyik írása (Krajczár Imre: Hósi életút. Barnaultól Kőhidáig. Kisalföld, 1067. nov. 17.) tévesen azt állítja, hogy Pataki Ferencet – Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt – Sopronkőhidán végezték ki. Sopronkőhidán Bajcsy-Zsilinszkyvel azonos napon, tehát 1944. december 24-én Kreutz Róbert, Pataki István és Pesti Barnabás ifjúkommunistákat ölték meg. Vö. még a 3. sz. jegyzetet.

146 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre rendkívül gazdag és ellentmondásos politikai pályafutásáról lásd még Századok, 1971, 736–752 és 966–1001. Indokolt az életmű soproni vonatkozásainak részletes, hiteles forrásokra támaszkodó megírása.

147 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Az 1945-ös agrárreformhoz lásd még a „Földreform 1945” című tanulmányt és dokumentumgyűjteményt, soproni vonatkozású iratokkal és adatokkal. Szerkesztette: M. Somlyai Magda. (Bp., 1965, 575 p.).